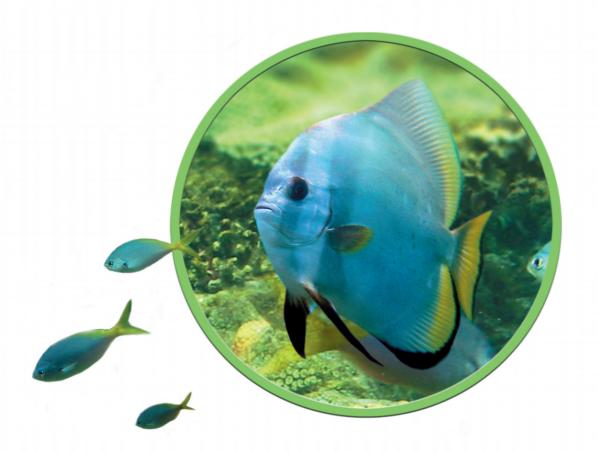

حکومهتا ههرینما کوردستانی وهزارهتا بهروهردی – ریقهبهریا گشتی یا پروگرام و چاپهمهنیان

زانست بۆ ھەمووان

پەرتووكا قوتابى پۆلا پىنجى يا بنەرەتى ـ پشكا ئىكى

هەلسەنگاندنى زانستى اسكندر مصطفى عبدالرحمن

وهرگیران و گونجاندن شیرزاد محمد بدل ناظم قادر شهباز هلات صدیق محمد سلیم حسن جرجیس ابراهیم

پیداچوونهوهی چاپکردن شیرزاد میرزا امین هلات صدیق محمد سلیم

سەرپەرشتى ھونەرى يى چاپى عثمان پيرداود كواز سعد محمد شريف صالح

ناڤەرۆكا كتيبى

پشکا ئیکی

	ين زيندى	سيستهم
1 £	ژخانان بۆ كۆئەندامين لەشى	پشکا ۱
41	پۆلينكرنا زيندەوەران	پشکا ۲
O A	چالاکی بوّ مالّ یان بوّ قوتابخانیّ	
	ن دسروشتیدا	كارليككر
77	زيندەوەر كارليككرنى دكەن	پشکا ۱
٨٨	هەريىمىن زىندەيى	پشکا ۲
١٠٨	چالاکی بوّ مالّ یان بوّ قوتابخانیّ	
	دی	رويي ئەر
117	بيقەلەرز و قۆڭكان	پشکا ۱
147	كەڤر وكانزا	پشکا ۲
107	چالاکی بۆ ماڵ يان بۆ قوتابخانى	
پ-۱		پيٽاسه

يەكا ئىككى

یهکا دووی

يەكا سىي

ناقەرۆكا كتيبى

پشکا دووی

يه کا چارئ سهقا و کوّمه لا روّژی

	گەرمى	مادده و
Y	چالاکی بۆ ماڵ يان بۆ قوتابخانی	
1 4 1	ئەرد وھەيڤ وئەوين لدويف واندا دھين	پشکا ۲
17.	باریّ سهقای	پشکا ۱
	v v v v v v v v v v v v v v v v v v v	

پشکا ۱ مادده و گۆهۆرپىنىن وى ۲۰٤ پشکا ۲ گەرمى وزەيەكە دھىتە قەگۆھاستن ۲۲۸ چالاكى بۆ مال يان بۆ قوتابخانى ۲٤٤

هير و جوونه پشكا ۱ هيز پشكا ۲ جووله چالاكى بق مال يان بق قوتابخانى ۲۸۸

پيناسه

يەكا پينچى

یه کا شهشی هیز و جووله

٤

یه کا ئیککی

پشکا ۱

یشکا ۲

سيستهمين زيندي **Living Systems**

١٣	پرۆژێ يەكێ
١٤	ژخانان بۆ كۆئەندام <u>ى</u> ن لەشى
17	وانا ١- خانه چنه و چ كاردكهن؟
**	وانا ٢- چەوا كۆئەندامين لەشى ماددان قەدگۆھيزن؟
٣٤	پيداچوون وبهرهه قبوون بۆئەزموونى
٣٦	پۆلينكرنا زيندەوەران
٣٨	وانا ١- زانا چەوا زىندەوەر پۆلىن دكەن؟
££	وانا ۲ـ چەوا گيانەوەر دھينە پۆلين كرن؟
٥,	وانا ٣ـ چەوا رووەك دھينه پۆلينكرن؟
07	پيداچوون وبهرهه قبوون بۆئهزموونى
٥٨	چالاکی بو مال یان بو قوتابخانی

یه کا دووی زانستین زیندهیی

كارليككرن دسروشتى دا **Interactions In Nature**

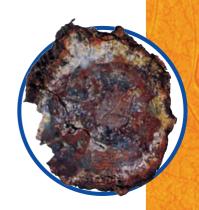
71	پڕۅٚڗ۫ؽٚ يەكێ
77	زيندەوەر كارليككرنى دكەن
7 £	وانا 1ـ چهوا وزه دناڤ سیستهمین ژینگههی دا دچیت؟
Y Y	وانا ۲ـ چەوا زيندەوەر ھەقركىيى دكەن بۆ مانى؟
٨٠	وانا ٣- قەبريان چيە وئەگەرين وي چنه؟
٨٦	پيداچوون وبهرهه قبوون بۆئه زموونى
۸۸	هەريىمىن زىندەيى
٩.	وانا 1۔ ههريمين زيندهيي يين هشكاتي چنه؟
1	وانا ۲ـ سیستهمین ژینگههی یین ئاقی چنه؟
1.7	پيداچوون وبهرهه قبوون بۆئه زموونى
١٠٨	چالاکی بوّ ماڵ یان بوّ قوتابخانیٚ

یشکا ۲

پشکا ۱

زانستين ئەردى

يەكا سيى

پشکا ۱

یشکا ۲

رویی ئەردى Earth's Surface

111	پرۆژێ يەكێ
117	بيقهلهرز وڤۆڵكان
115	وانا 1۔ چینین ئەردى چنه؟
177	وانا ٢ـ چييه دبيته ئهگهرئ بيڤهلهرزان وڤۆڵكانان؟
14.	پيداچوون وبهرهه قبوون بۆئه زموونى
144	كەڨر وكانزا
174	وانا ١- كانزا چنه؟
1 £ .	وانا ٢ـ كەڤر چنە؟
1 £ 1	وانا ٣ـ زڤروٚكا كەڤران چىيە؟
105	پيداچوون وبهرهه قبوون بۆئه زموونى
107	چالاکی بوّ مالّ یان بوّ قوتابخانیّ
پ-1	پيناسه

زانستين ئەردى

<mark>پهکا</mark> چاريّ

109	پرۆژێ يەكێ
17.	باریٚ سەقای
177	وانا 1۔ بهرگی عهسمانی ئهردی ژچ پیکدهیت؟
1 V •	وانا ۲ـ چەوا توخمين سەقاى دھينه پيڤان؟
177	پيداچوون وبهرهه قبوون بۆئەزموونى
۱۷۸	ئەرد وھەيڤ وئەوين لدويف واندا دھين
1.	وانا ١- چ دناڤ سيستهمي ڕۅٚڗێدا دا ههيه؟
19.	وانهی ۲ـ چهوا مروّقی سیستهمی ڕوٚڗی قهدیت؟
191	پيداچوون وبهرهه قبوون بۆئهزموونى
۲	چالاکی بوّ مالّ یان بوّ قوتابخانیّ

یشکا ۲

پشکا ۱

زانستين فيزيايي

پهکا پینچی

مادده و گهرمی

Matter and Temperature

۲.۳	پرۆژێ يەكێ	
۲ . ٤	مادده وگۆهورپنین وی	
بكاردئينن؟	وانا 1۔ چەوا تايبەتمەندىين فيزيايى بۆ زانينا ماددەى ب	
	7.7	
715	وانا ۲ـ چەوا دۆخى ماددەى دھىتە گۆھورين؟	
77.	وانا ٣۔ چەوا ماددە كارلێككرنا كێميايى دكەت؟	
777	پێداچوون وبهرههڤبوون بۆئهزموونێ	
777	گەرمى وزەيەكە دھيتە قەگۆھاستن	
74.	وانا ۱ـ چهوا گهرمي کارتێکرنێ د ماددهيدا دکهت؟	
747	وانا ٢ـ چەوا وزا گەرمىئ دھێتە قەگۆھاستن؟	
7 £ 7	پيداچوون وبهرهه قبوون بۆئهزموونى	
7 £ £	چالاکی بوّ مالّ یان بوّ قوتابخانیّ	

یشکا ۲

یشکا ۱

په کا شهشی زانستین فیزیایی

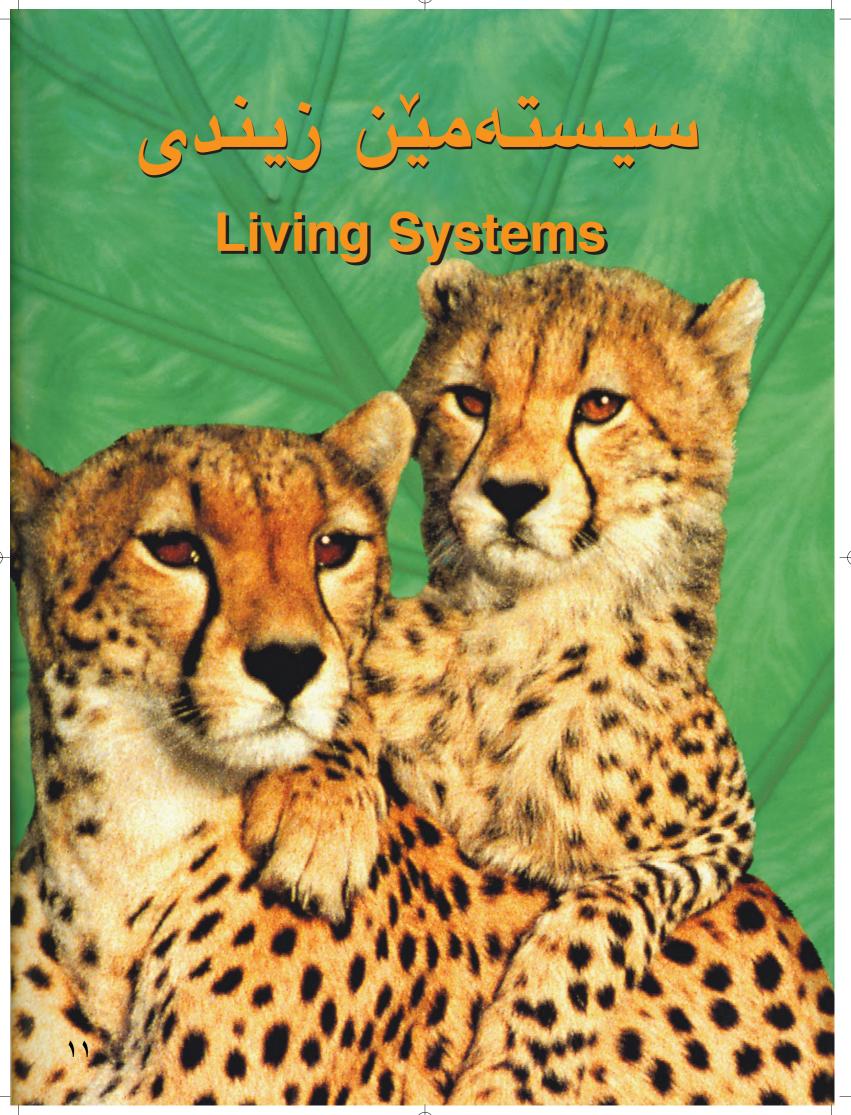
هيز و لقين

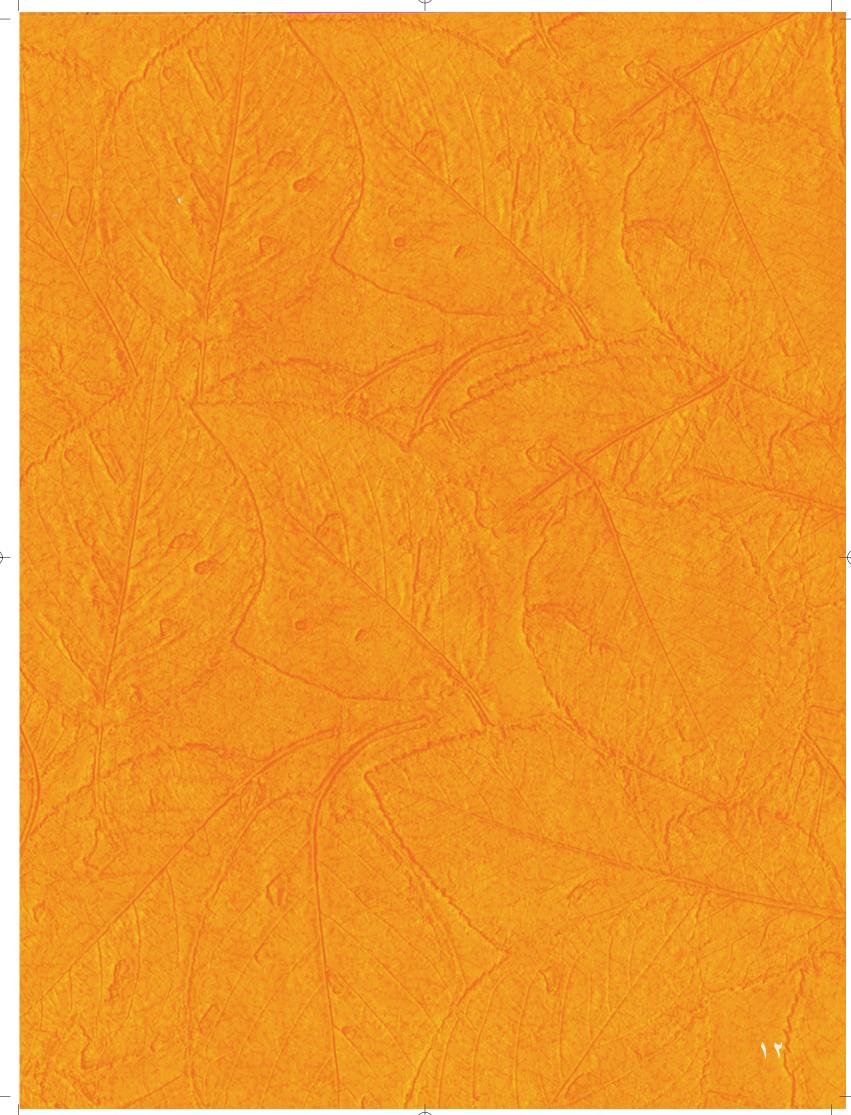
Force and Motion

7 £ V	پرۆژێ يەكێ
7 £ A	ھێڒ
	وانا ۱ ـ ئەوچ ھێزن ڕۆژانە لسەر ئەردى
70.	کاردکهنه <i>س</i> هر تهنان؟
707	وانا ٢ـ هيزين هاوسهنگ وهيزين نههاوسهنگ چنه؟
777	وانا ٣ـ ئيش چييه وچهوا دهێته پيڤان؟
77	پێداچوون وبهرههڤبوون بۆئهزموونێ
۲٧.	جووڵه (لڤين)
777	وانا ١- چەوا جوولە ب خيرايى قە دھىتە گرىدان؟
Y Y A	وانا ٢- ئەو ھەرسى ياسايىن جوولى چنە؟
7.7.7	پيداچوون وبهرهه قبوون بۆئهزموونى
7.	چالاکی بوّ مالّ یان قوتابخانیّ
719	پێناسه

پشکا ۱

پشکا ۲

زیندهزانی Living Systems

یشکا ۱

رُخانان بِوّ كوّئهنداميّن لهشي ١٤..... From Single Cell to Body Systems

یشکا ۲

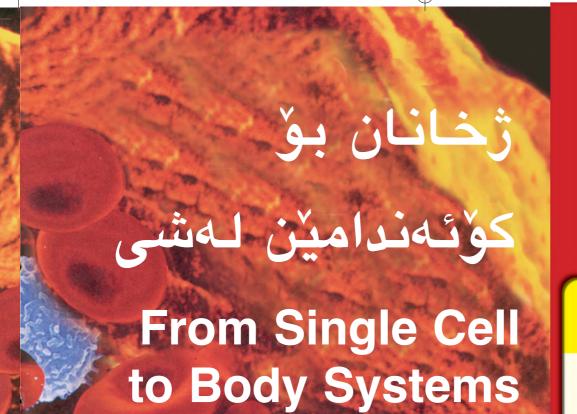
چالاکی بوّ مالّ یان بوّ قوتابخانیّ ۸۰ Activities for Home or School

ڀروڙئ **يهڪي**

بهرسقدانا خانان

خانه یه کین ئافاکرنینه بو ههمی زینده وهران. وههر خانه یه ک دلهشی دا دکه فیته دناف ناو چه یه کا جیاواز دا ژئهوا دی. دگهل خاندنا ته بو فی یه کی تو دشیّی تاقیکرنه کا دریژ بکه ی لدور ریکا به رسفدانا خانان بو ناو چا خو.

وئەقە چەند پرسیارن دا هزری تیدا بکهی: چەوا خانە بەرسقدانا مادده کی کیمیایی یی دیارکری دکهن ل دەوروبەرین خو ددەت؟ بو نموونه دی چ ل خانان هیت ئهگەر بەرهنگاری بره کا خوی یان شه کری پتر ژیا ئاسایی بوو؟ پلانا تاقیکرنه کی دانه وبجهبینه بو بەرسقدانا هەردوو پرسیاران یان ههر پرسیاره کا دهزرا ته دا بیت دەرباره ی بەرسقدانا خانان.

ئەرى تو دزانى ئەو چىيە يى ھاوبەش دناقبەرا ماسيى و دارى و مروقيدا ؟ ئەو ھەمى ژخانان دېڭكھاتىنە كارىن زىندى ئەوين پىتقى بو مانى بجھ دئينن.

پشکا

زاراڤ

خانه
پهردا خانی
پهردا خانی
سایتوپلازم
بهلاقبوون
تایبهتمهندیا ده لاندنی (ئوزموزی)
شانه
شانه
کوئهندام
مولولین خوینی
سیکلدانوچك
مهمیله

پێزانينهکا بلهز

دریزیا لولین خوینی دناف لهشی مروقی دا ههمی پیکفه دگههیته ۱۰۰ هزار کیلو مهتران. نهو لولی خوینی نهوی دوینهی دا دیار، خانین خوینی یین سور وشیوه پهپکهیی وخانین خوینی یین سپی شیوه خروکه بخوقه دگریت.

تيبينيا خانان **Observing Cells**

ئارمانجا چالاكيى Activity Purpose ئەگەر تو بەرى خۆ بدەيە دىمەنەكى سروشتى ژدويرقە دبيت تو تەلسكوبى بكاربينى دا تو باشتر ببينى. ئەگەر تە بەرى تلسكوبى دا بیستانه کی دویر وتو شیای سندوقین پر پیقازین نوی ههلکیشای ببینی. نوکه مه گرتی تو دشیی مایکروسکوپهکی بکاربینی بو مەزن کرنا وی دیمەنی پتر وپتر دی چ تیبینی كەي؟ دقى چالاكيى دا دى بىنى چىنەكا تەنك ژپەرى پىقازى. وپاشی دی خانین رووهکی یین دی وخانین گیانهوهری بینی، ودێ بهراورد کهي.

كەرەستە Materials

- پێنڤيسێن ڕ٥نگکرنێ ■ پشكينهرئ سلايدان
 - سلایدی خانان
 - كەرەستىن پىكۇھور
 - پارچەكا پەرى پىقازى
- يي سوّر (شلندر)

■ رەنگكەرى خوارنى

- ■سلایدین مایکروسکوپی یین شویشهی مایکروسکوپ
- دەرنخافكي سلايدي (كەڤەر) پێنڤیسێن ڕهنگکرنێ
 - دلویکهر

يينگاڤين چالاکيي **Activity Procedure**

- سلایدی خانان بکه دناف پشکینهری سلایدان دهستکی تیشکوکی بلقینه ههتا خانان ب ئاشکرا ببینی (وینی أ) .
- ٢ تيبينيا خانين پهري پيڤازي وخانين بنڤهيا لاما مروڤي بكه تيبينيين خو توماربكه بريكا وينه كيشاني ب پينڤيسين رەنگكرنىّ .

مروّق دشیّت پشکنینا خانان ب ئەقى مایکروسکوپا خواندنی لسەر چینه کا تهنك یا مادده کی دیار کری لژیر مایکروسکوپی بکهن.

خانه چنه و چ کاردکهن؟

What are The Cells, and What Do They Do?

دهی وانیدا دی ...

🤎 قەكۆلى

ل وينني خانان

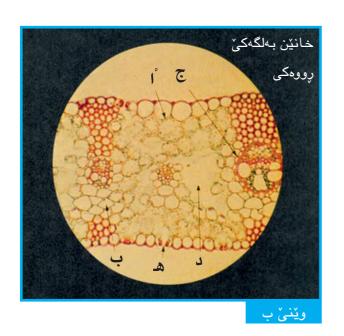

دەربارەي خانان 🚜 پەيوەندىا زانستان

ب بیرکاری ونقیسین وساخلهميي

- نوکه تنبینیا خانین بهلگه کی رووه کی که سك و خانین دهماران بکه جاره کا دی تنبینین به دی تنبین به دی تنبینین به دی تنبین به دی تنبینین به دی تنبین به دی تنبی به دی تنبین به دی تنبی به دی تنبین به دی تنبین به دی تنبین به دی تنبی به دی تنبی به دی تنبی به دی تنبین به دی تنبی به دی تنبین به دی تنبی در تنبی به داد تنبی به خۆ تۆمارېكه ب وينهى (وينني ب).
- ویننین خو بهراورد بکه . وینهکی هیلکاریی دی بشیوی دوو بازنین مهزن و دناف ئیکرا 😢 چوویی بکیشه. ههردوو بازنان ب ناقبکه (خانین رووهکی) (وخانین گیانهوهری). دەقەرا ھەقپشك (ھەردوو جۆرين خانان) ب ناق بكه. دناف بازنا گونجايدا پارچين وينني خاني ئەوين تە تىبىنى كرين بكىشە. جهى ب ناقىن پارچان بهىله دا تو تۆمارېكەي دەمى تو فيردېي.

دەرئەنجام بكە Draw Conclusions

- 1. چینین ژدهرقهیین خانین رووهکان بهراورد بکه دگهل خانین گیانهوهران .
- ٢. دنيڤا پتريا خاناندا پيكهاتين ههين دزالن لسهر چالاكيين خانان. چهند پيكهاتي ژڤان پيكهاتيان ههنه دناف ههر خانهيهكا تيبينيكريدا؟
- ٣ زانا چەوا كاردكەن: پتريا جاران بۆ زانايان تايبەتمەنديين كۆمەللەكا تەنان دياردېيت ب تيبينيكرنا ژمارهكا كيم ژڤان تهنان . بن ته چ دياردبيت ل ئهوين ته تيبينيكرين لسهر ژمارا پێڮهاتێن زاڵبوونێ دناڤ ههر خانهڮێدا؟

قهكولينهكا زيدهتر: نوكه وپشتى ته تيبينيا وينين خانان كرى ، چ پرسيار لسهر خانين زيندى دهننه سهر هزرا ته؟ ئهو ماددين دياركري دليستا «ماددين پيگوهور» دا بكاربينه . وپلانهكي دانه بوّ قه كوّلينه كا سقك وبجهبينه دا پالپشت بيت بو منگرتيا دهيّت: هه مى خانان به شين ههڤيشكين ههين.

خانه Cells

بناسه ___

- خانه چنه؟
- خانه چهوا دهێنه رێڬڂستن؟

زاراف

cell خانه
neucleus پهردا خانی
cell membrane ناووك
cytoplasma سایتوّپلازم
diffusion نایبهتمهندیا ده لاندنیّ

شانه tissue ئەندام organ كۆئەندام system

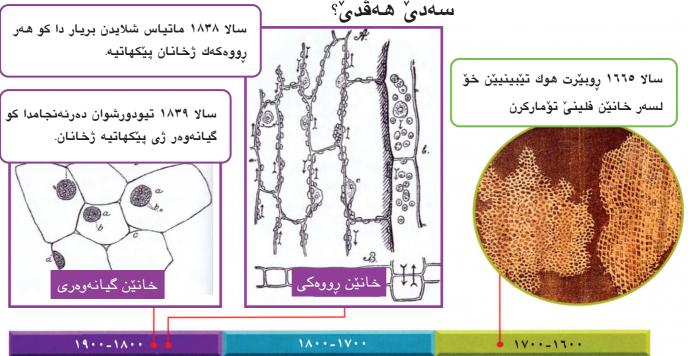
قەدىتنا خانان The Discovery of Cells

بکارئینانا ته بو مایکروسکوپی وسلایدان وهلتهکریه بشیی تیبینیا بهشین پووهك وگیانهوهراین مهزن کری بکهی. وتو نه دشیای وان پیکهاتان ببینی ئهوین ته دیتین ئهگهر ب مهزنکرنی نهبان.

مایکروسکوپین دهستپیکی هاتینه داهینان ل دهست پیکا سهدی هه قدی. روبیرت هوك ئیك بو ژوان زانایین مایکروسکوپین دهستپیکی چیکرین وبکارئیناین.

ل سالا ۱۹۹۵ هوکی تیبینیا سلایدهکا تهنک ژفلینی کر ل بن مایکروسکوپی. وهنده ک بوشایین بچویک دیتن کو د دیوار کریبوو، وهکی ژوورین بچویک ناقی وان کره خانه ودماوی دوو سهد سالین ل دوقدا هاتین زانا زیدهتر فیربوون لسهر خانان. فیربوون کو خانه به یهکا بنچینهییه یا پیکهاتنا ههمی گیاندارین زیندی وفرمانین وانه. ئهو ژی ته بهری یا ل پولا چواری خاندی. ئه هیلا دهمی یا ل خواری هنده گهدیتنین بهراهیین گرنگ لسهر خانان دیاردکهتن.

✓ بوچی د شیاندا نهبو: خانه بهیّته تیبینیکرن بهری سهدی هه قدی ؟

جوّريّن خانان Building Blocks

زانا شیان ههتا نوکه پۆلێنکرنا نێزیکی ملیون جۆرێن پووهك وگیانهوهران بکهن. لی گشت پووهك وگیانهوهر ههمی پێکڤه ژخانان دپێکهاتینه.

زیندهوهرین ساده وهکی به کتریا یا پیکهاتیه ژخانه یه کی، و رووه و گیانه وهر د پیکهاتینه ژگه له کخانان. له شی مروقی، بی نموونه یی پیکهاتیه ژملیاره ها خانان.

زيندهوهرين فره خانه چهند جورين جياواز رتخانان بخوقه دگرن وههر جورهك فرمانهكي تايبهت ئهنجام ددهت . قهباري خاني وشيوي وي پالپشتيي دکهته سهر فرماني وي . خانين خوینی یین سور دبچویکن وشیوی وان پهپکهیینه ژبهرقی چهندی دشین ب ساناهی دناف زرافترین لولێن خوینی تێپهر ببن. خانا ماسوولکهی یا درێژه وزراقه. ولدهمي گورجبووني، ئانكو كورت دبيت و لقينهك تێته ئەنجامدان . وھەروەسا رووەك ژى زۆر جۆرێن جياواز ژخانان بخوّقه دگرن . هندهك ژخانين رووهكان ئاقى ژ ئاخى وردگرن . وهندەك خانين دى رادبن ب پاراستنا رووهکان ، وهندهکین دی رادبن ب بهرههمئینانا خۆراكى . خانين زيندەوەران پيكڤه كاردكەن بۆ ئەنجامدانا كريارين زيندى يين بنچينەيى ئەوين ژيانا وی دپاریزیت ئەف كرداره دەرپەراندنا وزى ژخۆراكى ، ودەركرنا پاشماويت لەشى ، وبەرھەمئينانا خانين نوى ژبۆ گەشەكرنا لەشى وچاككرنا ئەويىن ژناڤ چوويى، بخوّقه دگریت . وزیدهباری فرمانین دهستنیشانکری

> ✓ بوچی خانین ههستی دجیاوازن ژخانین ماسوولکان؟

ئەوين خانە ئەنجامددەت بۆ بەر ۋەوەنديا

دئينيت ههر بو بهرژهوهنديا وي.

زینده وهری ، ئه و ههمی کردارین زیندی بجه

> خانێن پیستی ئەوێن پویلەکێن ئاڤێ نەدێرینن

خانین رووهك وگیانهوهران Plant and Animal Cells

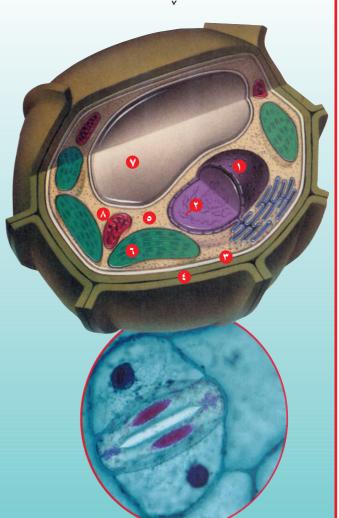
دگهل هندی کو خانه یهکین بنچینه یین زیندهوهران ههمیانه، ئهو هندهك پیکهاتین هویرتر بخوّقه دگریت دبیّژنی ئهنداموچکه وههر ههر ئهنداموچکهك فرمانهکا دیارکری ئهنجامددهت دکرداریّن زیندی ییّن خاناندا.

ههمی خانان ژبلی خانین به کتریا ، وه کی ته زانی به ری نوکه ، ئه نداموچکین وه ک ئیک دناقدانه بی نموونه هه ر خانه کی په رده کا ته نک ده ور دایه دبیر ثنی په رده کا ته نک ده وردایه دبیر ثنی یه ردا خانی پار پین خانی دکه ت دگه ل ئیک و دو و و هه روه سا خانی جود ا دکه ت

ژدهوروبهران. پتریا خانان ناقکا تیدا ههی ناقک ئهوا دهوردای ب پهردا خو یا تایبهت ، زالدبیت لسهر ههمی فرمانین خانی . ئیک ژوان فرمانین ناقک لسهر زالدبیت زوربوونا خانییه . خانه گهشه دکهت ههتا قهبارهکی دیارکری و نهشیت ژی ببوریت. لهوما پیدقییه ژمارا خانان زیده ببن دا رووهک وگیانهوهر بشین گهشی بکهن. دناف ناقیکدا پیکهاتین بشیوی دهزووی یین ههین دبیژنی «کروموسوم» . ئهو ژی وان پیزانینان قهدگریت ئهوین گریدای ب تایبهتمهندیا زیندهوهریقه. ولدهمی خانه زوردبیت کروموسومین وهک ئیک دهینه خانه زوردبیت کروموسومین وهک ئیک دهینه

روناهييهك لسهر بابهتى

بهراوردكرنا خانين رووهك وكيانهوهران

خانین رووهکی وینه وقهبارین جیاواز ههنه لی ههمیان ههمان بهش تیدانه وینی دیار ل لایی راستی دیاردکهت ئهوا تو دبینی ئهگهر ته تهماشای ناقا خانهکا بهلگی رووهکی کر. ئهنداموچکین تو دبینی ئهو بهشن پی کاردکهن دناق خانهکا تمامدا، وههر ئهنداموچکهك فرمانهکی تایبهت ئهنجامدهت (بجهدئینیت).

پيکهاتين خانا رووهکی

- ناقك ئەو ئەنداموچكى زال بوويە لسەر ھەمى فرمانين خانين رووھكان ، وبەرھەمئىنانا خانين نويدا .
- پەردا خانى داپووشەكە بەشىن خانا رووەكى دگەل ئىك دىپارىزىت وخانى جودا دكەت ژدەوروبەرىن وى .
- **ئ ديواري خاني** چينه کا روقه پشته قانيا خانا رووه کی دکهت و دپاريزيت.
- ☑ سایتۆپلازم ماددهكی قله (شله) پیكهاتیه ژگهلهك ماددین كیمیایی دهیلیت خانه كاربكهت.
- 🕦 پلاستیدین کهسك ئەنداموچكن خۆراكى بۆ خانا رووهكى بەرھەم دئینن.
 - ▼ كەلين ئەنداموچكەكە خۆراكى وئاقى وپاشمايان عمبار دكەت.
 - ∧ مايتۆكۆندريا ئەنداموچكن وزى ژخۆراكى دەردپەرينن .

سایتۆپلازم دکه قیته دنا قبه را په ردا خانی ونا قکا ویدا. سایتوپلازم مادده کی قله (شله) گهله که ماددین کیمیایی تیدانه شیانی دده ته خانی بو بجه ئینانا فرمانین وی . سایتوپلازم چه ند جورین ئه نداموچکان قه دگریت ، هه رئیک ب په رده کی یی ده وردایه. «مایتوکوندریا» وزی ژخوراکی ده ردپه رینت.

«کهلیّن» ئهنداموچکیّن عمبارکرنیّنه. ئاقی وخوّراکی و پاشمایان عمبار دکهن . دوو ئهنداموچکیّن ههین وهدکهن دا خانیّن رووهکی جودا

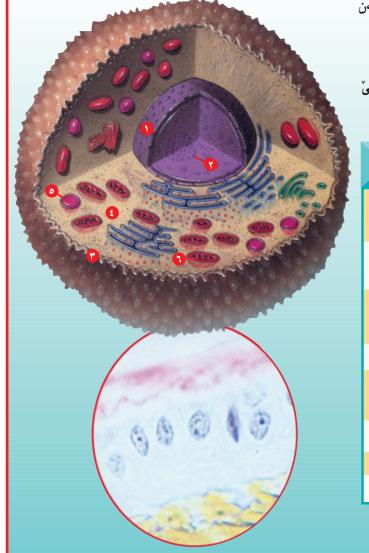
ببن ژخانین گیانهوهری ، زیدهباری پهردا خانی ، «دیواری خانی» یی رهق لدور ههیه بو ب هیز کرنی . دیسا خانین رووهکان «پلاستیدین کهسك» تیدانه بو چیکرنا خانی .

✓ خانین رووهکان ب د جیاوازن ژخانین گیانهوران ؟

ئەو فرمانىن شىانى ددەنە گىانەوەران دا برىن وگەشى بكەن دەينە كرن دناڭ خاناندا . وسەرەراى كو خانىن پىستى گىانەوەرى ئىگوانا قەبارە وشىيوەيەكى جىاواز رخانىن خوينى ھەنە ، لى دناڭ ھەردوو جۆراندا بەشىن ھەقپشك ھەنە . بنىرە وينى خانا گيانەوەرى ئەوا دىار لىلايى چەپى وببىنە چەوا ئەڭ خانە يا جىاوازە رخانا رووەكى .

ييكهاتين خانا گيانهوهري

- ناقك: ئەو ئەنداموچكى زال بوويە لسەر ھەمى فرمانين خانا
 گيانەوەرى ، وبەرھەمئىنانا خانين نويدا .
 - کرۆمۆسوم: پێکهێنهرێن دەزووينه پێزانينێن گرێدای ب تايبهتمهنديێن گيانهوهری تێدانه .
- پەردا خانى:داپووشەكە بەشىن خانا گىانەوەرى دگەل ئىك دپارىزىت وخانى جودا دكەت ژدەوروبەرىن وى .
- سایتوپلازم: مادده کی قله پیکهاتیه ژگهله ک ماددین کیمیایی دهیلیت خانه کاربکهت. (شله)
- کەلین: ئەنداموچکەکە خۆراکى وئاقى وپاشمايا عمبار دكەتن.
- **۱ مایتۆکوندریا**: ئەنداموچكن وزى ژخۆراكى دەردپەرىنييت.

مادده دچنه دناف خانی دا و ژی دهردکهڤن

Materials Move into and out of Cell

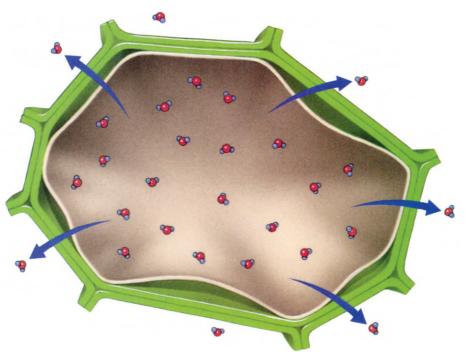
يتريا فرمانين خانان پيتقى ب وزينه. مايتوكۆندريا ڤي وزي ددهته خاني . مايتوكوندريا خۆراكى وئۆكسجىنى بكاردئىنىت دا وزى بەرھەم بینیت . دیسان ئەف كرداره دوواوكسیدى كاربونى بەرھەم دئىنىت . چەوا خانە ئەو ماددىن پىتقى دبیت وهردگریت ، وهکی خوراکی و ئوکسجینی وتاقي ؟ وجهوا ياشمايان دهردئيخيت وهك دوواوكسيدى كاربون ؟ گەلەك ماددە دچنه دناڤ خاناندا وري دهردكه فن بريكا كردارا به لا قبووني، ل دەمى بەلاقبوونى تەنولكىن ماددەكى دياركرى دبزڤن ژناوچهكا گهلهك تهنولك تيدا بن بو ناوچه کا کیم تهنولك دههمان ماددهیدا. بۆ نموونه، خانين خوينى ئۆكسجىنى قەدگوھيزن ژههردوو سییان بو ههمی پشکین لهشی . برهکا زور ئۆكسجىنى يا ھەى دناڤ خانين خوينى يين سۆردا، وبرەكا زۆركيم ژى يا ھەى دناڤ خانين

لهشى يين يدا. لهوما ئۆكسجين به لاف دبيت ژ

ژدهرقهی خانین خوینی یین سور بهرهف خانین لهشی . ودههمان دهمدا برهکا زور ژدوواوکسیدی کاربون یا ههی دناف خانین لهشیدا وبرهکا زور کیم ژوی دناف خوینیدا . لهوما دووا وکسیدی کیم ژوی دناف خوینیدا . لهوما دووا وکسیدی کاربون بهلاف دبیت بو ژدهرقهی خانین لهشی بهره خوینیقه . بهلا قبوونا ماددان بهره خانیدا . وژدهرقهی وان دهیته کرن دناف پهردا خانیدا . پهردا خانی وهکی پارزینکی کاردکهت . ئهو ریکی دده ته هنده ک تهنولکان دناقرا تیپهر ببن وهنده ک تهنولکین دی دمینه ژدهرقه . ئاف وئهو ماددین دناقدا حهلیای وهکی ئوکسجین وشهکری ، ب ساناهی دناف پهردین خانان دا به لاف دبن . وبه لاقبوون پیدفی ب وزی نینه ژلایی خانانقه . بزقینا ئاقی وماددین

حهلیای دناف پهردین خاناندا کردارهکا زور گرنگه بو زیندهوهران وناقهکی تایبهت ههیه دبیژنی تایبهتمهندیا ده لاندنی خانه زوربهی ئاقا خو وهردگریت بریکا تایبهتیا ئوزموزی (ده لاندنی).

دەمى ٚ رووەك برەكا كىم يا ئاقى وەردگرىت ، ئاڤ دى خانان بجھ ھىلىت چونكى چريا ئاقى دناڤ خاناندا بلندترە ژچريا وى ژدەرقەي خانان.

اً ئهگهر ئاخ یا هشك بیت ، ئاڤ دێ ژخانێن ڕووهكی دهركهڤیت بهرهڤ ئاخیڤه وخانه دێ گورچ (گرژ) بن وړووهك دێ چرمسیت .

تایبهتمهندیا ده لاندنی رووه کی دپاریزیت رپورمیسینی . ههر چهنده ئاق دناق ئاخیدا پتره ژئهوا دناق رهین رپووه کاندا . ئاق دی هیته دیراندن بهره قانین رپووه کان . ئاق دیراندن بهره ق خانین رپووه کان . ئاق دیراندن بهره ق خانین رپووه کان که لینان پر دکه ت ، وسایت و پلازم بهیز دی هیته پالقهدان بهره ق دیوارین خانان . و ئه قه دی بیته هیته پالقهدان بهره ق دیوارین خانان . و ئه قه دی بیته ئهگهری راست قه بوونا قهدی رپووه کی و به لگین وی . ئهگهری راست قه بوونا قهدی رپووه کی و به لگین وی . پتربیت ژئاقا دناق ئاخیدا . دوی دهمیدا ئاق دی پتربیت ژئاقا دناق ئاخیدا . دوی دهمیدا ئاق دی رپووه کی دهرکه قیت بریکا تایبه تمهندیا ده لاندنی . بهرزه بوونا ئاقی ژکه لینیت رپووه کی دبیته ئهگهر کو بهرزه بوونا ئاقی ژکه لینیت و رپووه کی دبیته ئهگهر کو سایت و پیت و ژدیواری خانا قه بیت و رپووه ک دی چرمسیت و دبیت بمریت ئهگهر گهله کانا قاله به رزه دی

✓ ئەرى تايبەتمەنديا دەلاندنى ✓ چىيە؟

ا ئەگەر ئاخ يا شەھدار بيت . ئاڤ دى ٚ زڤريتە خانێن رووەكى . وخانە دى ئێتە ژێككێشان و ڕووەك دى گەش بيت .

گیانهوهر ئاقی قهدخوت دا جهی وی ئاقی بگریت ئهوا خانین وی بهرزه کری .

شانه وئەندام وكۆئەندام Tissues, Organs , and Systems

خانین وهك ئیك د وی زیندهوهریدا ئهوی ژگهلهك خانان پیکهاتی پیکهه کاردکهن . وبهری نوکه ته یا خواندی کو خانه پیکهه کاردکهن دا فرمانه کی دهست نیشانکری بجه بینن و شانه کی پیکدبینن . لهشی مروقی پیکهاتیه ژچوار جورین شانان . پتریا بارستا لهشی مروقی وگیانه وهری پیکهاتیه ژ ماسوولکه شانان » . ئه شانه یا پیک هاتیه ژخانان گورچ دبن ل دهمی ناما ژمیشکی وهردگرن . گورچ بوون وخاقبوونا شانا ماسوولکهیی یالدده ت بو گورچ بوونی دهیته قهگوهاستن دناق جوره کی دییی شاناندا ئه و ژی «شانا دهمارا» یه دمماغ وئه و جهین گوه لیبوون ودیتن وتام کرن وبیهیننکرن ودهست لیدانی ، ژی دهردکه قن ههمی د پیکهاتینه ژ «دهماره شانان» .

تو دشيني دڤي وينهيدا چوار

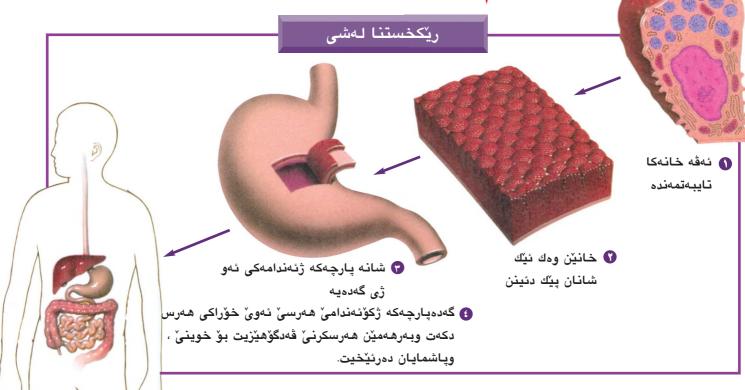
ئاستين ريكخستني ببيني دناڤ

كۆئەندامى ھەرسكرنىدا بېينى

«بهستهره شانه» ئهو ژی جۆری سیییه یی شانان. ئهو ژی دناف ههستی وکرکرك وژییاندا یی ههی . خوین ژی بهستهره شانه .

جۆرى دوماھىيى ژشانان ئەوە «رووكەشە شانە» رووكەشە شانا پووشەكى لەشى مرۆقى يان گيانەوەرى پىكدئىنىت، وھەروەسا ھەمى ئەندامىن ژناقدا ناو پووش دكەت. وچەوا خانە پىكقە كاردكەن بى پىكئىنانا شانان ھەروەسا شانە پىكقە كاردكەن بى پىكئىنانا شانان ھەروەسا شانە پىكقە ئەندامەك دناق لەشى مرۆقى يان گيانەوەرىدا پىكھاتيە ژچەند شانان. پىست بى نموونە ئەندامەكە ، ئەو ژى پىك تىت ژگەلەك چىنان ماسوولكە شانە و دەمارە شانە و شانا دەماران وبالگەكى بەستەرە شانە.

ههر ئهندامهكى لهشى كارهكى سهرهكى دكهت زينديا مرۆقى يان گيانهوهرى دپاريزيت . بۆ نموونه دل ئهندامهكه خوينى پالددهت بۆ ناق لهشى . ئهو ئهندامين پيكڤه كاردكهن دفرمانهكى دياركريدا كۆئهندام هكى پيك دئينن . لهشى مرۆڤى پيكهاتيه ژ (دهه) كۆئهندامين سهرهكى . دوانا داهاتيدا دى فيرى چهندهكا ژڤان كۆئهندامان بى.

خانین رووهکی ژی ئهندامان پیکدئینن وهکی تیفکلی داری وههروهسا شانین رووهکی ئهوین پیکقه کاردکهن کوئهندامان پیکدئینیت ، وهکی رهان و بهلگان.

✓ كيشك جۆرى شانان شيانا لقينى ددەته مرۆقى وگيانهوەرى؟

يوخته Summary

ههمی زیندهوهرن د پیکهاتینه ژخانه کی یان پتر وههر خانه دشیت فرمانان بجهبینیت بو بشته قانیا ژیانی. خانین رووه کی دجیاوازن ژخانین گیانه وهری، خانا رووه کی دیوارین خانی ههنه و پلاستیدین که سك تیدا ههین .

خانه ئه و ماددین پیتقی دناف پهردا خانیرا وهردگریت . ئه و خانین فرمانین وه کئیک ئهنجامده ن شانان پیک دئینن . وئه و شانین پیکقه کاردکه ن ئهندامان پیک دئینن . وئه و ئهندامین پیکقه کاردکه ن کوئهندامان پیک دئینن .

پيداچوون Review

- ١. فرماني ناڤكي چييه؟
- ٢. كەلينين خانان چەوا دهيلن رووهك راست بمينيت؟
 - ٣. جياوازى دناڤبهرا بهلاڤبوون وتايبهتمهنديا دهلاندنيدا چييه؟
 - ٤. بهرهه قبوون بو ئهزمووني: كيشك ژئه قين دهين
 شانه په؟
 - أ. دل ج. خۆين
 - **ب**. ناڤك **د**. مايتۆكۆندريا

پەيوەندىيان

پەيوەندىا بىركار*ى*

شلوقهكرنا پرسيارهكي

مگرتی ههر ۱۵ خولهکان خانهیه کبق بو دوو خانا دابه شدبیت. و ههر ئیک ژوان بو دوو خانان دابه شدبیت و ههروه سا. دی چهند پی چیت بو به رهه م ئینانا ۱۲۵ خانان؟

پەيوەنديا نقيسينى

بهراوردكرن

دوو یان سی برگان بنقیسه ، تیدا بهراوردکرنی دناقبهرا خانین رووهکی وخانین گیانهوهریدا بکه .

پەيوەندىا ساخلەمى

چاڤ پيكەفتن دگەل نوژدارەكى

بزانه چهوا خواندنا خانان هاریکاریا نوژداران دکهت بو تگهههشتنا لهشی مروّقی . ههولبده ، دگهل ئیکی ژئهندامیّن خیّزانا خوّ ، ژمارهکا پرسیاران دهستنیشان بکه دا تو بشیّی ئاراستهی نوژداری خوّ بکهی ل دهمی سهرهدانا ته یا داهاتی بوّ وی .

خانه و شانه Cells and Tissues

ئارمانجا چالاكيى:: Activity Purpose لەشى تهيئ پيكهاتيه رخانان دهينه ريكخستن دشانا وئهندام وكۆئەنداماندا . ھەر جۆرەكى خانان فرمانەكى دىاركرى دناڤ لهشى دا، و يى تايبهتمهنده ب وى فرمانيقه . و ئهو خانين شانين وهك ئيك پيك دئينن گهلهك دژئيك جودانه. دڤێ چالاکیێدا دێ تێبینیا چەند جۆرێن خانه و شانێن یێن مەزنكرى كەي و دې بەراوردكەي .

كەرەستە

- - سلایدهکی ماسوولکین میلدار ولووس

ماددین پیکوهور

- سلایدین شویشهی یین ئاماده کری ژ رووکهشه شانه و بهستهره ودهماران
 - مایکرۆسکوپ

Activity Procedure پیننگافین چالاکیئ

- 🕦 سلایدهکا ماسوولکین (زهقلهك) میلدار دانه سهر بشكينهرئ سلايدا دهستكي تيشكوكي بلقينه ههتا تو بشيي خانان ديار ببيني (ويني أ).
- تيبينيا خانين ماسوولكين ميلدار بكه . تيبينيين خو بريّكا وينهكرني ب پينڤيسيّن رهنگكهر توماربكه. لسهر ويننهى ناقئ شانئ بنقيسه پاشى وهسف بكه (وينني ب).

◄ ئەو ماددين لەشى تە بكاردئينيت بۆ بەرھەمئينانا وزي پيتقى يه بهيته قەرەبوون كرن .

چەوا كۆئەندامين لەشىي ماددان فهرگوهيٽين ؟

How Do Body Systems Transport **SeliginetialM**

دڤي وانيدا دي ...

🔑 قەكۆلى

لدور خانان وشانان

ويردبي 🎁

دەربارەي چوار كۆئەندامين لەشى مرۆڤى

> 💸 پەيوەنديان ب زانستان دکهی

- 😙 پینگافین ۱ و ۲ دووباره بکه دگهل لووسه ماسوولکه شانه.
 - ههردوو جۆرێن شانێن ماسوولکهیی بهراورد بکه .

دەرئەنجام بكە Draw Conclusions

- ۱. ههردوو جورین شانان ب چ دوهکههڤن؟ و ب چ د ژئیک جودانه؟
- ۲. ئەو ئەنداموچكێن گەورە ئەوێن تە دىتىن دناڤ شانێن ماسوولكەيىدا مايتۆكوندريانە. كىشك جۆرێ ماسوولكە شانان ھژمارەكا پتر ژمايتۆكوندريا تێدانه.
- ۳. زانا چەوا كاردكەن: دەمى زانا بەراوردىي دناڤبەرا تشتاندا دكەن، پتريا جاران ب ئەگەرىن ژىك جودابوونى رىنىشانداردبن. ب چ دى رىنىشانداربى لدۆر ئەگەرى دناڤدابوونا مايتوكوندريا دناڤ جۆرەكى شانىن ماسوولكەيدا پتر ژجۆرى دى؟
- القه کولینه کا ریده تر: پشتی ته دوو جورین شانان تیبینی کرین پرسیاره کی دانه کو دشیاندایه بهیته تاقیکرن لدور جوداهیی دناقبه را شاناندا. ئه و ماددین دلیستا «ماددین پیگوهوی» دا بکاربینه بو خواندنا جورین دیین شانان. تیبینیا شانان بکه ل بن مایکروسکوپی وینه کی دهستی بو بکیشه ، پاشی هه ر جوداهیه کا تو تیبینی دکه ی توماربکه. مگرتیه کی دانه لدور جوداهیا قان شانان رشانین ماسوولکه یی ئه وین ته تیبینی کرین.

ئىارەزاييى*ن* كرياريىن زانستى

وینهکرنا تشتان هاریکاریا ته دکهت بو بهراوردیکرنا وان ، ورینیشانداریا ئهگهرین جیاوازیی دناقبهرا واندا.

كۆئەندامين لەشى مرۆقى **Human Body Systems**

بناسه -

- كۆئەندامى زقرۆك وكۆئەندامى ھەناسى وكۆئەندامى ھەرسى وكۆئەندامى دەرھاقىشتنى.
 - ئەو ئەندامىن ھەرئىك ژفان كۆئەندامان ژێ پيٽكدهين .
 - چەوا كۆئەندام يېكڤە كاردكەن .

زاراف

مولوليين خويني capilaries

سیکلدانوچك alveoli مەمىلە (خەملات) villi نەفرون nephrons

ئەڭ خانىن خوينى يىن سۆر پارچهکه ژشانا خوینی 🎙

rom Cells to Systems څخانان بو کوئهندامان

ئەو شانين تە تىبىنى كرىن دچالاكىيا بورىدا برىكىن جودا كۆم دبن دا ئەندامين لەشى پېك بىنن . وھندەك ئەندامين دەستنىشانكرى يېن ھەين پېكڤه كاردكەن دا كۆئەندامين لەشى پيك بينن . ھەر كۆئەندامەك ژكۆئەندامين لەشى فرمانه کی دیار یی ههی هاریکاریی دکهت دا بمینین زیندی . وکوئهندامین لهشي ته ژي پيكڤه كاردكهن . و چ كۆئەندامين لهشي ته ب تني نهشيت ته بهيّليت زيندى . بن نموونه كۆئەندامى هەرسى خوارنى پرت پرت دكەت بن ماددين خوراكي كو لهشي پيتڤيا پي ههي ههتا وزي بدهستخوڤه بينيت. وكۆئەندامى زقرۆك ئەوە شيانى ددەتە ماددىن خۆراكى دا بگەھنە پىشكىن لەشى ئەويىن پىتىقى ب وان ماددان . وھەروھسا كۆئەندامى زقرۆك رادبىت ب گەھاندنا

ئۆكسجىنى پىتقى بۆ دەرپەراندنا وزى ژخوارنى ، لى ئۆكسجىن بخۆ نەشىت بچيته دناڤ كۆئەندامى زڤرۆكدا بىنى كۆئەندامى ھەناسى . چونكى ھەمى چالاكيين لهشى پاشماوه ژئ دمينن ويا فهره بينه دهركرن.

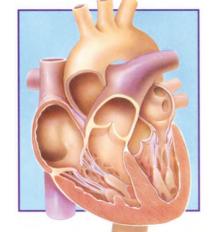
ئەق فرمانە ب پشكداريا كۆئەندامى ھەناسى وكۆئەندامى ھاقىستنى دھىتە كرن ، ب هاريكاريا كۆئەندامى زقرۆك ئەوى رادبىت ب كردارا قەگۆهاستنى . لهوما پيكڤه كاردكهن، وهكى دبينى ، زور گرنگه بو زيندهوهران . خانه پيكڤه كاردكهن دا شانان پيك بينن . وشانه پيكڤه كاردكهن دا ئهندامان پيك بينن وئەندام پۆكڤە كاردكەن دا كۆئەندامان پۆك بىنن . ھەتا كۆئەندام پۆكڤە کاردکهن دا بمینی زیندی.

✓ چەوا كۆئەندامين لەشى پالپشتيى ل ئىك و دوو دكەن؟

وئهو يي پيکهاتيه ژشانا ماسوولکی 🕶

دل ئەندامەكى دى يە ژكۆئەندامى زقرۆك

لوليين خويني ئەندامن دناڤ كۆئەندامى زقرۆك دا

كۆئەندامى زقرۆك The Circulatory Systems

بهری نوکه ته زانی کو کوئهندامی زقروّك

ئوکسجینی وماددین خوّراکی وپاشمایا دناڤ
خوینیدا قهدگوّهیزیته دناف لهشیدا . بهشی شل
ژخوینی ئهوی دبیژنی «پلازما» پتریا وی یی
پیکهاتیه ژئاقی . دیسا ماددین خوّراکی ییّن حهلیای
وپاشمای تیّدانه ، وهکی دووا ئوکسیدی کاربون .
وبهشی رهق ژخوینی خانین خوینی یین سوّر و ییّن
سپی بخوّقه دگریت . خانین خوینی یین سوّر
ئوکسجینی ژههوایی دناڤ ههردوو سیاندا وهردهگرن
لیّدانا دلی یا بهردهوامه وخوینی پالددهت بوّ
لیّدانا دلی یا بهردهوامه وخوینی پالددهت بوّ
دوینبهران وتو دشیی ههست ب قی پالدانی بکهی
لی دهمی تو ههست ب لیّدانا خوینبهری زهندکا خوّ

ماددین خوّراکی وئوکسجین به لاق دبن ژخوینی بو خانان دناف دیوارکین مولولین خوینی را همی دریژیا

را ههمی دریزیا مولولین خوینی دناف لهشی مروقیدا دگههیته پتر ژ ۸۰ هزار کیلومهتران

وقەدگۆھێزيت بۆ ھەمى خانێن لەشى . خانێن سپيێن خوينێ ھاريكاريا لەشى دكەن بۆ بەرھنگاريا ئەگەرێن ئێشانێ. ئەو بەرھنگاريا وان بەكتريا دكەن ئەوێن دچنە دناڤ لەشيدا و ژناڤ دبەن .

پهرکێن خوینێ ژی دناف خوینێدا یێن ههین وئهو پارچهنه ژخانێن خوینێ دداپووشینه ب پهردان .

ئهڤ پهرکه دبنه ئهگهرێ مههینا خوینێ ، لدهمێ برینداربۆونێ . ههروهسا هاریکاریا چارهسهریا زیانێن لولێن خوینێ دکهن، دل ئهندامهکه پێکهاتیه ژشانهکێ ماسوولکهیی، خوینێ پالددهت دناڤ لولێن خوینێدا . ودلی چوار ژوورێن ههین . لدهمێ خوینا پر ئۆکسجین ژههردوو سییا دهێت دچیته دناڤ ئێك ژوان ژوورادا ، وخوین دهێته پالدان بو ژوورا دی وژوێ دهێته پالدان بو ژوورا دی خوینا کێم ئوکسجین وئهوا ژلهشی ڤه دهێت دچیته دروورا سیێدا ژوێژی دچیته دروورا چواریڤه ، وژوێ دهێته پالدان بو ههردوو سییان.

خوین ژدلی دهردکه قیته ناف لولین خوینی و دبیژنی «خوینبهر» وئه و دگه هینته مولولین خوینی

مولولین خوینی لولین خوینی نه زور دبچووکن، ژبه ربچویکیا قان لولین خوینی دناف تاکه موکهکا تهنگرا دچیت . لولین خوینی دناف ههمی لایین لهشیدا به لاقه دبن ، تا کو ماددین خوراکی وئوکسجین بگههیته ههمی خانان. ئه و پلازما دناف لولین خوینیدا پاشمایان ژخانان وهردگریت . لولین خوینی ، خوینی دگههینیته لولین مهزنتر دبیژنی «خوینهینه» ئه و ژی ئه و لولهنه خوینی در قرینه قه بو دلی .

✓ گرنگییا پهرکێن خوینی چییه؟

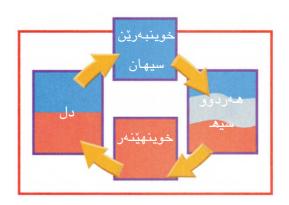
كۆئەندامى ھەناسى The Respiratory Systems

لهشيته پێتڨى ب گهلهك خوٚراكى وئوٚكسجينى ههيه. وتو پێتڤيا خانێن لهشي خوٚ ژئوٚکسجيني برێکا ههناسهدانی وهردگری ، دهمی تو ههوای دههلکیشی ، چەند لترين ھەواى دچنە دناق لەشيتە دا . ھەوا دهینه پارزنین دهمی دناف موکین دفنیرا تیپهر دبن . ودهينه گهرمكرن ب مولولين خويني تهوين خمخمكين دفني ژناڤدا دادپووشن . ڤيٚجا ههوايي پاقژی بتنی دهیته قهگوهاستن بو «بوریا ههوای». بوريا ههوای دسينگي تهدا لقداردبيت بو دوو بوريان دبيرنى «ههردوو لق» ههرئيك ژوان دگههيته سيههكي ههر لقهك دناڤ سيهاندا دابهش دبيت بو ههردوو سيه دوو ئهندامين بوريكين بچويك وبچيكتر ولدوماهييا ئەڤان سەرەكىنە دناڤ بوریکین بچویك کیسکین ههوای یین ههین دبیژنی سيكلدانوچكه ديوارئ سيكلدانوچكى يى پيكهاتيه ژرێزهکا خانان ویی داپووشیه ب مولولێن خوینی . مولولين خويني ئەوين سيكلدانوچك دەورداين خوینی ژ «خوینبهرین سیهان» ئهوین ژدلی قهدهین وهردگریت . وئەف خوینه گەلەك دووا ئۆكسىدى کاربونی تیدا ههی ودووا وئوکسیدی کاربون ژ

لهشي ته گهلهك وزي دمهزيخيت ، لهوما خانين

هەردوو سيھ پارچەكن ژبازنەكى سەربخۆيى
كۆئەندامى زقرۆك . دل خوينا كىم ئۆكسجىن
پالددەتە دناڤ خوينبەرىن سيهانرا بۆ ھەردوو
سيهان، وخوينا پر ئۆكسجىن برىكا خوينهينەرىن سيهان جارەكا دى دزقريت .

ياشمايين كردارا دهريهراندنا وزا خانانه.

دووانۆكسىدى كاربون بەلاڤ دبىت دناڤ دىواركىن تەنگ ويىن سىكلدانوچكانرا بى ھەوايى ھەناسەدانى ودھەمان دەمدا ، ئۆكسجىن بەلاڤ دبىت ژھەوايى ھەناسە وەرگرتنى دناڤ سىكلدانوچكانرا بەرەڤ خانىن خوينى يىن سۆر ئەوىن دناڤ مولولىن خوينىدا . پىتتى ھىنگى خوينا زەنگىن ب ئۆكسجىنى ئەوا دناڤ مولولىن خوينىدا دى دى چىتە «خوينهىنەرىن سىھان» ودى زڤرىتە دلى . وژدلى خوينا رەنگىن ب ئۆكسجىنى دى ھىنتە پالدان بۇ يارچىن دىيىن لەشى .

√ چ رویددهت دناڤ سیکلدانوٚچکێن سیهان دا چ رویددهت؟

كۆئەندامى ھەرسى The Digestive Systems

کۆئەندامى ھەرسى ماددىن خۆراكى يىن پىتقى بۆ خانىن تە دابىن دكەتن، بۆ بەرھەمئىنانا وزى . وژبۆ دابىنكرنا ماددىن خوراكى بو خانان، كۆئەندامى ھەرسى دوو فرمانان بجھ دئىنىت . يى ئىكى پرتپرتكرنا خوارنى بۆ ماددىن خۆراكىين ساكار، ويى دووى گەھاندنا خۆراكىيە بۆ خوينى، وكۆئەندامى زقرۆك دى گەھىنىتە خانان . ھەرسكرن دەست پىدكەت دەمى خوارن ددەڤىدا دەپتە قەجىن ، ئەوى كو دھىتە برين بۆ پارچىن بچويك دا ب ساناھى بھىنە داعىران .

ل دەمىّ بورينا زادى دناف كۆئەندامىّ ھەرسىّ دا ، ماددیّن كیمیایى رادبن ب ژیّكڤه كرنا وان بۆ ماددیّن خۆراكى ئەویّن خانیّن لەشى پیّتڤى پیّ ھەى.

▲ ماددین خوّراکی دناف ديواركين مهميلان دا ئهوين ريقيكين زراف ناقپوشكرين دچنه دناف خوینیدا .

ئەو رژینین دناڤ دەڤێ تە دا لیکێ بەرھەم دئینن وئەڤ لیکە خوارنێ تەر دکەت وماددین نشای ژیکڤه دکەت وەکی نانی ودگهوٚریت ودکەته شەکر «دەمێ تو پسکیتا نە خوێ کری ڤەدجوی بوٚ ماوەیەکێ تاما وێ شرین دبیت» پشتی داعیرانێ خوارن دێ هیته ڤەگوٚهاستن بوٚ «سورینچك» ێ ئەو ژی بوریەکا دریژه ل گەدەی بدوماهیك دهیت. ئەو گڤشتوکا گەدێ ئەوا گەدە بەرھەم دئینیت ترش وماددین کیمیاییین تیدا وماددین پروتینی ژیکڤه دکەت.

پشتی چهند دهمژمیران ژمانا خوارنی دناف گهردیدا ئه و خوارنا پیچه که ههرسکری دهیته قهگوهاستن بو ریقیکین زراف . خوارن دهیته ههرسکرن ودهیته گوهورین بو ماددین خوراکی بهاریکاریا ماددین کیمیایی ئهوین ریقیکین زراف بهرههم دئینن . ودناف مهمیلان را ئهوین دناف دیوارکین ریقیکین زراف قیت دبن، ماددین خوراکی بهلاف دبنه ناف لولین خوینی . وژناف ریقیکین بچویکدا خوراکی نه ههرسکری دهیته قهگوهاستن بو ریقیکین ستویر . وژویری ئاف وخوی دچیته دناف خوینیدا و پاشمایی دهینه هاقیتن بو ژدهرقه ی لهشی .

دوو ئەندامين ييين هەين رولەكى ئەنجام ددەن دكردارا هەرسكرنيدا ئەو ژى : «جگەر» ە ئەوى گقشتوكا زەر بەرھەم دئينيت وعمبار دكەت دناف توركى«زەراقى» دا بۆ دەمەكى پيتقيى .

گفشتوکا زهر ماددین روینی «چهوری» دپهلخینیت بو تهنولکین بچویك دا کردارا ههرسکرنا وی بساناهی بکهفیت . و «پهنکریاس» ئهوی شلهیهکی بهرههم دئینیت ههفسهنگیا ترشی گهدی دکهتن ، وماددین

کیمیایی هاریکاریا تهمام کرنا کردارا ههرسکرنی دکهن .

رکیشك ئەندامى كۆئەندامى
 ھەرسى ماددىن خۆراكى دچنە
 دناڤ خوينى دا ؟

كۆئەندامى دەرھاقىشتنى **The Excretory System**

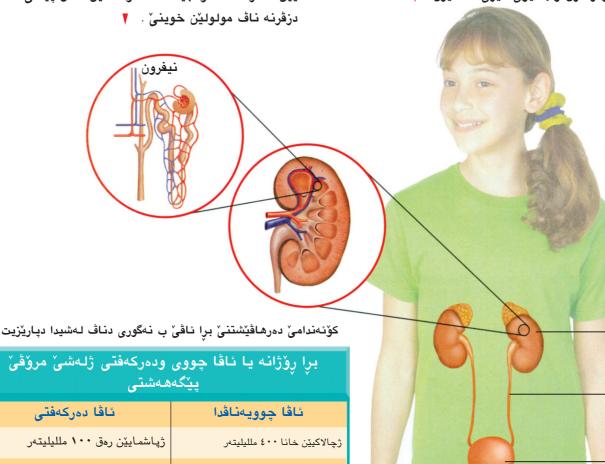
كۆئەندامى زقرۆك خۆراكى وئۆكسجىنى بۆ لهشى دابين دكهت وپاشمايكين پهيدا بووى ژكردارا بهرههم ئينانا وزئ دهاڤێژيت وپاشي پێتڤي يه خوین بهیّته رزگار کرن ژپاشمایان ، وئهقه کاری كۆئەندامى دەرھاقىشتنىيە. پاشماويىن خانى دوواوئۆكسىدى كاربون وئەمونيا بخۇقە دگرىت. كۆئەندامى ھەناسى خۆ ۋ دووانۆكسىدى كاربونى رزگار دکهتن . وهکی تو بهری نوکه فیربووی ، و خوین ئەمونیایی ھەلدگریت بۆ جگەرى ودھیته گوهۆرن بۆ يوريايى .

گولچیسك وبوریین میزی ومیزلدانك ومیزهری كوئهندامی دەرهاقێشتنى پىك دئىنن ئەڤ كۆئەندامە پاشمايان ژخوینی وهردگرن و بشیوی میزی دهافیژن . ▼

و ژجگهری ، خوین پوریایی ههدگریت بو ههردوو گولچيسكان.

ههردوو گولچيسك دكهڤنه پشت جگهرى وگهدى . هه کو خوین دهیته پالدان دناف مولولین خوینی دگولچیسکان دا پوریا وئاڤ دچنه دناڤ هندهك بوريان دا دبێژنێ <mark>نهفرون</mark>. ميزا پێکهاتيه ژئاڤێ ويوريايي وپاشمايين دى و ژههردوو گولچيسكان دهیته ریتن بو ناف دوو بوریان دبیژنی ههردوو بوريين ميزي . بوريين ميزي ناڤهروٚكين خو خالى دكەنە ئەندامەكى ماسوولكەيى دېيرنى ميزلدانك، دەمى مىزلدانك پر دبىت لەش وى مىزى دھاقىرىتە ژدەرقە بريكا كەنالەكى دېيژنى مىزەرى .

> پاشمایی وئاف دهینه دهرئیخستن ژمولولین خوینی يين لقدار دناڤ گولجيسكاندا . وماددين لهش پيتڤي

ئاقا دەركەفتى ژپاشمایین رهق ۱۰۰ مللیلیتهر رْخوارنى ٩٠٠ ملليليتهر ژپیستی وسیهان ۱۰۰۰ مللیلیتهر ژڤەخوارنى ١٣٠٠ ملليلىتەر دمیزی دا ۱۵۰۰ مللیلیتهر سەرجەم ۲٦٠٠ ملليليتەر

بوريا مزيّ

ميزلّدان-

میزەرێ

سەرجەم ۲٦٠٠ ملليليتەر

پاشمایین خانی نه پاشمایین ب تنینه کو پیتقییه بهینه دهرئیخستن ژلهشی . دهمی تو وهرزشی دکهی لهشی ته گهرم دبیت وگهرما زیده دهیته دهرئیخستن ب خوه دانی . وخوه شلهیه کی سویره دپیستی را دبیته ههلم . ههلمین گهرمی ژمولولین خوینی ئهوین دکه قنه بن پیستی دمیزیت ، وبقی چهندی خوین ولهش ههمی پیکقه سارد بن .

✓ پاشمايين خانان چەوا دگەھنە گولچىسكان؟

پوخته Summary

خانین لهشی دهینه ریکخستن د ناف شانه وئهندام وکوئهنداماندا ئهوین پیکقه کاردکهن ههتا لهش بمینیت زیندی . کوئهندامی زقروک ماددان قهدگوهیزیت بو ههمی لایین لهشی . وئوکسجین بو ناف خوینی به لاقه دبیت بریکا کوئهندامی ههناسی ، وههروهسا دووانوکسیدی کاربون به لاف دبیته ژدهرقهی خوینی . وبریکا کوئهندامی ههرسی خوارن دهیته ژیکقهکرن ودبیته خوراك و خانه بکاردئینن . وکوئهندامی دهرهیقیشتنی رادبیت ب

ييداچوون Review

- ۱. ب چ فرمانین خانین خوینی یین سور دجودانه ژفرمانین خانین خوینی یین سپی؟
- ٢. چەوا كۆئەندامى زڤرۆك وكۆئەندامى ھەناسى پىكڤەكاردكەن؟
 - ٣. فرماني پهنکرياسي چييه؟
- هزرکرنهکا رهخنهگر: پارچهکا پیستی یا فرههد دکه قیته
 دنا قبه را بوریا هه وای و سور یننچکیدا دبیژنی ئه زمانکی بچویك ، لدوی شه فررا ته فرمانی وی چییه؟
 - بهرهه قبوون بو ئهزموونی: ئوکسجینی ههلکیشای به لاق دبیت دناق دیوارکین _____ را.
 أ. بوریین میزی چ. خوینبهرین سیهان
 - ب. لقين ههوايي د. سيكلدانۆچكان

هێنه نی . نی :

پەيوەندىيا<u>ن</u>

پەيوەندىا بىركارى

بكارئينانا بيركاريا هزرى

لیّدانا دلیّ خوّ د ۱۵ چرکاندا بژمیّره . ژماریّ لیّکدانی ۶ بکه دا تیّکراییا لیّدانا دلی دخولهکهکیّ دا ب دهست ته بکه قیت ، لدوی قی تیّکرایی ژمارا لیّدانا دلیّ خوّ دروّژهکیّ دا برْمیّره .

راپورت

لسهر كۆئهندامهكى لهشى پتر بزانه . بۆ مامۆستايى خۆ راپورتەكى ب كورتى بنقيسه تيدا وهسفا ئەندامين وى كۆئهندامى بكهى وديار كهى چەوا كۆئەندام بخۆ كاردكهت .

نوژدارین پیشین

هندهك پیزانینین که قن لسهر نورداران یین هاتینه قهگیران ، نوردار (ابا بکر الرازی) لدویت قی نورداری بگهره و پشکداریین وی دنورداریا که قندا بزانه .

یشکا

پيداچوون وبهرههڤبوون بوٚ ئهزموونيّ Review and Test Preparation

ييداچوونا زاراڤان Vocabulary Review

زاراقین لخواری هاتین بی تهمامکرنا رستان بکاربینه ژمارا لاپهری تومارکری دناقبهرا دوو کفانان دا() جهی ههبوونا پیزانینان نیشا ته ددهت کو دبیت تو پیتقی پی بی دقی پشکیدا.

شانه (۲٤)

۱. _____دهرپهرینن ژدیوای ژ ناقدایی ریقیکین زراف .

- ۲. بچویکترین لولێن خوینێ دبێژنێ ____
- ٣. خانێن وهك ئێك وپێكڤه كاردكهن دبێژنێ
 وئهو بهشهكه ژ ______
 وئهو ژى دبيته بهشهك ژ _____
- خاناندا، و نال دبیت ب سهر فرمانین خانیدا
 ژی ودهردکه ش ریک دئیخیت .
- کیسکین ههوای ئهوین دناف سیهاندا ودنافرا ئالوگوریا ئۆکسجین ودووانۆکسیدی کاربون ژخوینی وبو خوینی دهیته کرن دبیژنی ______
 - آ. _____ یه کا بنجینه یی یا پیکئینانا زینده و مرانه .
 - ۷. ئەو پىكھاتا كولچىسكى ئەوا يوريايى وئاڤى ژخوينى دپارزنىت دېنژنى _____

۸. تەنولكە دېزڨن ژجهێ زۆر لێ هەين بۆ جهێ كێم لێ هەين ب كريارا ______ وئاڨ وماددێن حەليايى تێدا دناڨ پەردەكێ ڕا تێپەر دېن ب رێكا ______

۹. ئەو ماددى قل «شل» دناقبەرا پەردا خانى وناقكىدا دېيرنى

پیکفهگریدانا چهمکان Connect Concepts

نهخشهی ب پرکرنا بۆشاییان ب زاراقین داهاتی تهمام بکه:

ریقیکین زراق همردوو سیهان

ئۆكسجين سورينجك

ماددین خوّراکی سیکلدانوچك

خۆراك

خۆراك دناف<u>۱</u> دا دبوریت بۆ گەدى ، وپاش بۆ <u>۲</u>ل ویری <u>۳</u> دهینه قەگۆهاستن بۆ خوینی .

ههوا

هەوا دناڤ بوريا هەوايدا دبوريت بۆ<u>، و ٥</u> بەر بەلاقدبیت بەرەڤ خوینیٰ قە دناڤ دیوارکیٚن <u>۲</u>

دلنيابوون ژتيكهههشتني **Check Understanding**

پیتا ههلبژارتیا گونجای بنقیسه

١. گقشتيا زەراقى ئەوا جگەر بەرھەم دئينيت ـــــديەلخىنىت.

أ. ماددێن خۆراكى ج. ترشێ گەدێ

ب. چەورى د. خانين خوينى يين سپى

٢. يوريا وئاڤ ئەوين ميزى يېكدئينن دھينه دەرئێخستن ژخويني بۆ ناڤ _____

أ. ميزلدان ج. پهنكرياسب. بوريين ميزئ د. گولچيسكان

٣. رووهك راستقه دبيت ب ئهگهرئ پهستانا ئاڤئ

أ. ديواركێن خانا ج. پهردا خانێ **ب**. ناڤك د. پلاستيدين كەسك

> جگەر ئۆكە ژئەندامۆن _______ أ. كۆئەندامى ھەرسى بتنى

ب. كۆئەندامين ھەرسى ودەرھاڤيشتنى

ج. كۆئەندامى زقرۆك بتنى

د. كۆئەندامين زڤرۆك ودەرهاڤيشتنى

٥. خانين خويني يين تايبهتمهند ب قهگوهاستنا ئۆكسجىنى وودوانۆكسىدى كاربونىقە

دبێڗٛنێ

أ. خانين خويني يين سپي

ب. خانين خويني يين سور

ج. پەركىن خوينى

د. ئەو ھەمىيىن ھاتىنە گوتن

هزرهكا رهخنهگر **Critical Thinking**

١. پەركىن خوينى دېنە ئەگەرى خوين مەھىنى، گرنگيا وي چييه؟

۲. ل ههر لايهكي ژلايين دلي ئهزمانكهكي ههي

دهیلیت بتنی خوین ببوریت ژ ژوورا سهری بو ژوورا بنی . گرنگیا وی چییه؟

پیداچوونا شارهزایین کریارین زانستی **Process Skills Review**

دەمى تو تىبىنىا ھندەك خانان بكەي دبن مایکروسکوپیدا بکهی ، چهوا دی بوته دیار بیت کو ئەف خانە يێن گيانەوەرينە؟

هه لسهنگاندنا بجهئيناني **Performonce Assessment**

كۆئەندامين لەشى :

پێنڤيسێن رەنگكرنى بكاربينه بۆ وێنەكرنا ئەندام ولولين خويني يين كۆئەندامى دەرھاڤيرتنى لسەر هێلكاريێ لهشێ مروٚڤي . ههر پارچهكێ ب ناڤ بكه و وهسف بكه چهوا كۆئەندام كاردكەت بۆ دەرئىخستنا ياشمايان ژخانان.

زاراف

پۆلىنكرن شاهنشين سەرەتايى پێۺەنگى كەروو رهگەز جۆر بربرهدار مەمكدار باڵنده خشوك هشكئاقي ماسى بي بربرهدار رووهكين بوريچكهدار رووهكين بي بوريچكه

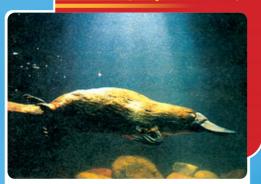
یولینکرنا زینده و هران Classifying Living Things

بهری نوکه ته تیبینی کریه کو هنده کا زینده وه دران ههمان کوئه ندامین ههین ؟ سهی و پشیکی پیرت وچوار پی وکوریه کین ههین . وههرئیک ژمیری وسیسرکی شهش پی یین ههین . زانا بهری خو دده نه وه که هه قیین ههین ل ده فینده و ه از ددانته دناف کومه لین ژیک جودا دا.

پێزانينهکا بلهز

گیایی دەریایی وەكو پووەكەكی
دیاردبیت ، لی نه وەسایه . چونكه
بەشین گیایی دەریای ئەوین وەكی قەدی
وبەلگان دجیاوازن ژقەد و بەلگین
پووەكان . گیایی دەریایی دكەقنه د ناڤ
شاھنشینا پیشەنگیاندا . ئەمیبا
وپارامسیوم ئەو ژی ژپیشەنگیانه .

پێزانينهکا بله

ژ گیانهوهری «دم وهردهکی» دیاردبیت وهك گیانهوهرهکی جوتهکه ، دبیت تو دوی باوهری دا بی کو ئهو بالندهیه چونکی دم یی ههی وچونکی میّیین وّان هیّکان دکهن ، لی زانا دییژن ئهو گیانهوهرهکی شیردهره وهکی سهی وپشیکی (کیّکی) چونکی یی داپووشیه بپیرتی و میّیا وی شیری بهرههمدئینیت بو شیردانا تیشکین خو

پيزانينه كا بلهز

ئەڭ كێزە ما بوو پاراستى ل گەل كۆمەڵەكا مێرووان ل زانكويەكێ ل نيويورك بۆ ماوێ ٥٨ ساڵان بەرى ئێك بزانيت كو وێ چ ناڤێن زانستى نينن . زانا دوێ باودرێ دانه كو گەلەك زيندەوەرێن ھەين دڤێت بهێنه پۆلينكرن بە وناڤكرن . وھەروەسا گەلەك زيندەوەر يێن ھەين نه ھاتينه قەديتن ھەتا قێ گاڤێ .

ژمارا زیندهوهران

جۆرى زىندەوەرى شارا جۆرىن هاتىنە زانىن مىروو 1 000 000 ماسى 30 000 رووەكىن گولدار 240 000

پۆلىنكرنا پێنڤىسان Classifying Pencils

ئارمانجا چالاكيئ Activity Purpose

دبیت روزهکی تو دناف پهرتووکخانهکی دا ل پهرتووکهکی گهریابی. هزر بکه چهند ب زهحمه ته پهرتووکهکا دهستنیشانکری دناف پهرتووکخانهکا ته ژی پهرتووک بهیته دیتن ، ئهگهر ئهو پهرتووکدا دریک و پیک نهبن لدویف بابه تین وان . دفی چالاکییدا دی پولینکرنا هنده ک تشتین بهرنیاس کهی.

كەرەستە Materials

پێنڤیسێن ههمه جوٚر

يينگاڤين چالاکيئ

-) پێنڤیسا دانه سهر مێزێ (وێنێ أ) .
- ریکه کی قه کوله بو پولینکرنا پینقیسان. دهستپیبکه ب دیتنا دوو یان سی کومه لین مه زن ژپینقیسین وه کهه ق. وهسفه کی بو هه رکومه له کی بنقیسه (وینی ب).
- ت كۆمەڭنن مەزن ينن پننقيسان پۆلينېكە بۆ كۆمەڭنن بچويك بچويك وبچيكتر. پنتقييه پننقيسنن هەر كۆمەڭەكا بچويك وهكهەڤبن دتشتەكيدا.

زائايان چەوا زيندەوەران پۆلين دكەن ؟

وانا

How Do Scientists Classify Living Things?

دڤي وانيدا دي ...

قەكۆلى

دریکین پۆلینکرنا تشتین نه زیندی

ويربى المناس

دەربارى پۆلىنكرنى

🗞 پەيوەندىا زانستان

کەی

ب بیرکاری ونقیسینی

ئەڤ ھرچە سەر ب كۆمەللەكا گيانەودرانە دبيرنى مەمكدار.
 ھندەك كۆمەلين دى يين گيانەودران ب ناڤ بكە.

- وهسفه کی بنقیسه بق ههر کومه له کا بچویك .
- راوهسته ژپولێنکرنێ دهمێ تو بدوماهیك بێی ژدابهشکرنا پێنڤیسا بوٚ کوٚمهلان ههرئێك ژوان ئێك یان دوو پێنڤیسا ڤهدگریت.

دەرئەنجام بكە Draw Conclusions

- 1. ئەوچ تايبەتمەندىنە تە بكارئىناين بۆپۆلۆنكرنا پۆنۋىسان؟
- ٧. رێڮا پۆلينكرنا خۆ بهراورد بكه دگهل رێڮا پۆلينكرنا ههڨالێ خۆ.
 ب چ ههردوو رێك دوهك ههڨن؟ و ب چ دژێك جودانه؟
- ۳. زانا چهوا کاردکهن زانا زیندهوهران پۆلێن دکهن دا دیاربکهن ب چ دوهك ههڤن. بوچی رێککهفتنا زانایان لسهر کوٚمهڵهکا تایبهتیان بوٚپوٚلێنکرنا زیندهوهران کارهکیٚ گرنگه؟

شارهزایین کریارین زانستی

دهمی تو تشتان پولین دکهی تو وان دکهیه دناف
کومه لاندا لدویف وهك هه شیا وان . ئه و تشتین نه د وهك هه ف کومه لین د ژیک جودا دا . ئه و تشتین د وهك حدید دناف تشتین د وهك هه ف دی کهیه دناف دی کهیه دناف ئیک کومه لدا .

پۆلێنكرن Classification

ىناسە

- بوچی زانا زیندهوهران
 دکهنه کۆمهڵ؟
- ناڤێن ههر پێنج كۆمهڵێن
 مهزن پێن زیندهوهران بێژه.

زاراف

داهssification پۆلينكرن kingdom شاھنشين سەرەتايى سەرەتايى پێشەنگى protists پێشەنگى Fungies رەگەز genus جۆر species

شیکگرتنا زیندهوهران Grouping Living Things

ئهگهر ژتههاته داخازکرن تو بچیه فروّشگهههکی بوّ کرینا ترهقیین گهههشتی. چهوا دی گههیه ترهقیان؟ تو دزانی فروّشگهه چهوا یا هاتیه ریّکخستن ، لهوما دی چییه بهشی فیّقی ودی ل ترهقیان گهرییی وئهگهر خزمهتکارین فروّشگههی هنده فیّقی دانانه دگهل دانهویّلان (دان و دکاک) وهندهکین دی دگهل گوشتی ، دی دیتنا ترهقیان یا بزهحمهت بیت . زانا وهکی بازرگانانه ل جهین فروشگههان حهزدکهن دشیاندا بیت کو تشتان بساناهی ببینن . وههر وهکی ته کار ب پینقیسا کری دچالاکییا بوریدا . زانا بهری خوّ ددهنه زیندهوهر وتایبهتمهندیین وان دهست نیشان دکهن . پاشی ئهو زیندهوهرین تایبهتین وهکهه همبن دهینه دانان دناف دکهن . پاشی ئهو زیندهوهرین تایبهتین وهکهه همبن دهینه دانان دناف

ئيك كۆمەلدا. ژيكگرتنا تشتان بكارئينانا كۆمەلەكا تايبەت دبيژني

پۆلينكرن .

✓ زانا چەوا زىندەوەران ۋىكجودا دكەن؟

ههر پينج شاهنشين		
نموونه	تايبەتىيىن گرنگ	شاهنشين
مەيمىنك ، باڭندە ، بەق ، ماسى ، تەقنپىرك	فرهخانه نه خۆراكى وان زيندەوەريّن دينه	گیانهودر
دار ، گول ، گيا – سەرخەس – حەزاز	فرەخانە نە خۆراكى خۆ بخۆ دروست دكەت	رووهك
كقارك ، هێڤێن ، كيفكويى	پتریا وان فرهخانهنه ، خوّراکی خوّ ژ زیندهوهریّن دی پهیدادکهن یان ژتشتیّن مری وهکی قهدیّن پیّتیبوی	کەروو
كەڨز ، ئەمىبا – دياتوم	پتریا وان ئیک خانهنه ، خوّراکی خوّ بخوّ دروست دکهن یان خوارنا وان لسهر زیندهوهریّن مری ییّن دییه	پیشهنگی
بەكتىريا	ئیک خانهنه ، بی ناقکن ، هنده ک ژوان خوّراکی خوّ بخوّ دروست دکهن وهندهکیّن دی خوارنا وان لسهر زیندهوهریّن مری ییّن دییه	سەرەتايى

پۆلین کرن ل دویڤ وهکههڤیی و جوداهیی

Grouping by Similarities and Differences

زانا زیندهوهران ژبهر چهند ئهگهران پوّلین دکهن. پوّلینکرنا زیندهوهران دیتنا زانیاریا وپشکدارییّ دناقرا واندا بساناهی دکهتن . دهمیّ زانا زیندهوهرهکیّ نوی دبینه قه ، پوّلینکرن دیّ دیارکهت چهوا زیندهوهریّ نوی دهیّته گریّدان ب زیندهوهریّن دیقه ییّن هاتینه پوّلینکرن .

دشیاندایه ههمی زینده وهر بهینه پوّلینکرن دناق ئیکی ژههر پینج شاهنشینادا. شاهنشین به یهکا مهزنا زینده وهریه یا تیدا دهینه پوّلینکرن. ههر تاکه کیّ دناف شاهنشینیدا هنده ک تایبه تمهندیین ههین کو لده ق تاکین دیین ههمان شاهنشینی یین ههین. بوّنموونه به کتریا ژسهره تاییانه، وههر تاکه ک ژسهره تاییان یی پیکهاتیه ژئیک خانه

وناقك دناف في خاني دا نينه.

بهراوردیکرنی دناقبهرا بهکتریا وپارامیسیوّمیدا لسهر لاپهری ۴۰ بکه . پارامیسیوّم ژپیشهنگانه . پتریا تاکیّن شاهنشینا پیسهنگان یا پیکهاتیه ژئیک خانه لی ناقکا دناقدا ههی .

که روو شاهنشینا سیی پیکدئینیت و ئه و ناقکه کی قه دگریت و پتریا وان فره خانه نه که روو وه کی رووه کانه لی شیانا دروستکرنا خوّراکی خوّ بخوّ نینه وه کی رووه کان ، ئهگه ر ته به ری نوکه کقارك خوارین ، دیاره ته که رووییت خوارین . گیانه وه رووه که هه ردوو شاهنشینین دوماهیکی پیکدئینن . هه می روّژان تو تاکین قان هه ردوو شاهنشینان دبینی وه کی گیایی ، گولا ، پشیك و سه ی

✓ دچدا سهرهتای وپیشهنگی د وهکههڤن؟ و ب چ دژیک جودانه؟

پیک ئینانا کوٚمهڵین بچویك Forming Smaller Groups

پۆلێنكرن ل ئاستى شانشىنى . نا راوەستىت لى زانا رابوينە ب خواندنا زىندەوەران دناڤ ھەر شانشىنەكى دا دا ببينن ب چ دوەك ھەڨن و ب چ دژئێك جودانه ، وتايبەتمەندىين زىندەوەران بكارئىناينە بۆ پێكئينانا كۆمەڵێن بچويك وبچويكتر وپاشى ھەر كۆمەڵەكا بچويك ناڨەك لى نايە .

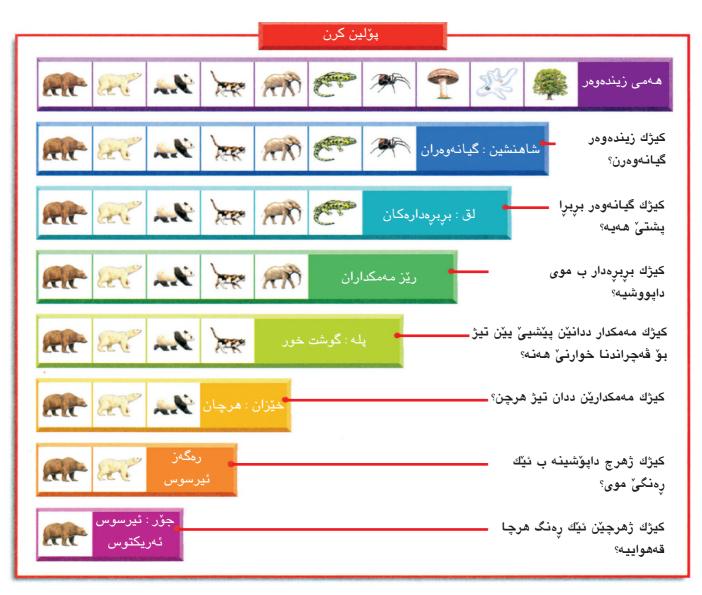
هویرترین کومه لین پولیننکرنی ئیك جوری زینده وه ران بخوقه دگریت . تابلویا دیار دبنی لاپهری دا دیاردکه چه وا هرچا قه هوایی دهیته پولینکرن ب قی ریکی.

پتریا زیندهوهران ب ناقین بهر بهلاف دهینه ب ناف

کرن وهکی هرچا قههوایی لی دبیت ئهو ناقیبه ربه لاف یی جیاواز بیت ژوه لاته کی بی وه لاته کی بی وه لاته کی دی دانانا ناقان کو هه می زانا بزانن کاره کی گرنگه له وما زانا گیانه وه ران بناف دکه ن بناقین بچویکترین دوو کومه له ژکومه لین پولینکرنی وناقی زانستی یی زینده وه ری پیکدهیت ژدوو پهیقان ، یی ئیکی نیشان دکه ته رهگهن ویی دووی بو جور.

ناڤێ زانستی یێ شێری بوٚ نموونه «فیلیس لیو» یه وناڤێ زانستی یێ هرچا قههوایی «ئیرسوس ئهریکتوس» ه.

✓ چەوا زانا كۆمەڵێن بچويكێن زيندەوەران پێكدئينن؟

ا ناڤێ زانستییێ ڤێ تێڗکا هرچێ دبێڗنێ ئیرسوس (رهگهز) ئهریکتوس (جوٚر)

يوخته Summary

زانا گیانهوهران پۆلین دکهن ب مهرهما خواندن وگهنگهشهکرنا وان ب شیوهیهکی ب ساناهی تر. زانا زیندهوهران پولین دکهن دناف پینج شانشینادا ئهو ژی: سهرهتایی ، پیشهنگ ، کهروو ، رووهك ، گیانهوهر. وئه فهر پینج شانشینه دهینه دابهشکرن بو کومهلین بچویکتر.

ييداچوون Review

- بوچی زانا پیزانینین گریدای ب زیندهوهرانقه ریکدئیخن؟
 - ۲. ههر پینج شانشینین زیندهوهران چنه؟
- ٣. چەوا زانا ھەرجۆرەكى زىندەوەران ب ناڤ دكەن؟
- هزره کا رهخنه گر: دبیت ملیونه ها زینده وه ره هبن ونه هاتبنه قه دیتن ژلایی زانایانقه هه تا نوکه .
 ئهری ئهگهر زانایان زینده وه ره که دیت وسه رب چ پینج شانشینا قه نه بیت . ئهری چ پیتقییه لسه روان دا بکه ن؟
 - ه. بهرهه قبوون بو تاقیکرنی: کیشك شانشین ژشانشینین دهین زینده وهرین تاك خانه وبی ناقکوك قهدگریت؟
 - أ. رووهك ج. كەروو ب. پێشەنگ د. سەرەتايى

پەيوەنديا بىركارى

نيشاندانا بيزانينان

منگرتی بکه ته شکهفته دیت وئه ف گیانه وهرین دهین تیدا دژین: سی مار وشه ش چه کچه کیله وئیک هرچ، وته قیا بی قوتابیین پولا خی قی تشتی دیار بکهی. بی قی چهندی وینه کی هیلکاری ئاماده بکه بشیوی ستوینی تیدا جورین گیانه وهرین دناف شکهفتیدا ههین وژمارین وان

پەيوەندىا نقىسىنى

منگرتی بکه ته جوّرهکی نویی زینده وهران دیت . بو ماموّستایی خوّ دوو یان سیّ برگان بنقیّسه تیّدا وهسفبکهی چهوا ته دیت وتایبه تمهندییّن وی برتمیّری و وهسفبکهی وچهوا ته بریاردا تو ناف بکهی .

چێکرنا نموونهکی بوٚ بڕبڕێ پشتی Building a Model Backbone

ئارمانجا چالاكيئ Activity Purpose

گیانهوهر دهینه پولینکرن دچهند کومه لاندا . دناف ئیك ژوان کومه لان دا ههمی گیانهوهران بربرا پشتی یا ههی دبیته پالپشت بو لهشی . دقی چالاکییدا دی نموونه کی بربری پشتی چیکهی و بکارئینی .

كەرەستە Materials

- چیلکین تهریان تیلین نهگههینهر.
- مەعكەرۆنا خاف بشيوى رەورەو.
- شەكروكين جەلاتىنى بشيوى خەلەكان.

هشیاریه

Activity Procedure پینگافین چالاکیی

- ا هشیاریه کهوان تشتین تو بکاردئینی نهخوی لایهکی چیلکی تهر بچهمینه. شهش پارچین مهعکهرونی بچیلکی یی چهماندی. چیلکی بچهمینه سهر مهعکهرونا دا بینه چهسپاندن ل جهی خو .
- ۲ چیلکی بچهمینه وپاشی بزقرینه ، دی چ بینی وگوهلیّبی؟

 پارچین مهعکهرونی ژچیلکی بینهدهر ژبلی ئیکی. پارچهکا

 شهکره کی بحیلکیقه که وبالده به خواری (ه ننی أ).

چەوا گيانەوەر دھيننە پۆليننكرن؟

How Are Animals Classified?

دڤێ وانيدا دێ ...

🤎 قەكۆلى

ل نموونهکی بربرا پشتی

و فيردبي

پۆلێنكرنا برپروداران

پهیوهندیا زانستان کهی ببیرکاری ونقیسین

وساخلهمييقه

- پارچین مهعکهروّنی وخهلهکین شهکروکا بچیلکیقهکه ههتا ته ژی دبیت. چیلکی بچهمینه سهر پارچین مهعکهرونی وخهلهکان دا بینه چهسپاندن دجهی خوّدا (وینی ب).
 - 😊 چیلکی بچهمینه، وپاشی بزقرینه، دی چ بینی وگوهلیبی؟
- دوو وینان بو نموونی بربری پشتی بکیشه ئهوین ته دروست کرین. بهراوردیی دناقبه را هه دروواندا بکه .

دەرئەنجام بكە Draw Conclusions

- ا. بربری پشتی یی راستهقینهیی پیکهاتیه ژههستیکان دبیژنی بربره وپهپکین جیر، درکهپهتکی دادپووشن. ئهری ههر پارچهیهك ژنموونی ته یی دوماهیی چ دنوینیت؟
- ۲. ب چ نموونی ته یی وهك هه قه دگهل بربری پشتی یی راسته قینهیی؟
 - ٣. دووباره تهماشا نمووني خو بكه . پهپكين جير چ كاردكهن؟
- ازانا چەوا كاردكەن زانا نموونان بكاردئينن دا فير ببن چەوا تشت كاردكەن. نموونەكى چيبكە بى تاقىكرنا منگرتيا دھيت: پارچەكا ھشك ژمەعكەرۆنا دريزيا خاق باشترە ژجيلكى تەر، بى نواندنا درچكەپەتكى. قەكۆلينەكى بجهبينە بى دلنيا بوون ژوى چەندى پاشى راپورتەكى لسەر قەكۆلينا خى بنقيسە.

شارەزايين <mark>كريارين</mark> زانستى

هندهك تشت زوّر دمهزنن یان زوّر دبچویکن ، یان زوّر ییّ دویره ، نهشیّین راستهوخوّ تیّبینی بکهین . تو نهشیّی راستهوخو تیّبینیا بربری خوّ ییّ پشتی بکهی . چونکی ییّ دناڤ لهشیّ تهدا . لیّ تو دشیّی نموونهکیّ چیّبکهی دا پتر فیّرببی لدوّر قیّ چهندیّ .

يۆلىنكرنا گيانەوەران **Animal Classification**

گیانهوهرین بربرا پشتی ههی

Animals with a Backbone

دبیت تو گەلەك ئەندامین شاھنشینا گیانەوەران بناسى. گیانەوەر ههبویهکی زیندییه ژگهلهك خانان ییکدهیت ناووکین تیدا. گیانهوهر، وهکی تو بەرى نوكە فيربووى، نەشين خۆراكى خۆ بخۆ دروست بكەن. لەوما پێتڤییه بخون دا بمینن زیندی. زانا شاهنشینا گیانهوهران دابهش دکهن بو دوو كۆمەلنى مەزن. ئىك ژوان ھەردوو كۆمەلان وان گيانەوەران ب خۆقە دگريت ئەوين بربرا پشتى ھەى.

دبیّژنه وان گیانهوهریّن بربرا پشتی ههی بربرهداران پتریا بربرهداران دهننه جوداكرن ب ههستيارين تيژ ومه ريهكي مهزن . ئە تايبه تمهنديه هاريكاريا وان دكهن بو ماني دبياڤي خو دا.

كۆمەلا بربرەداران دھينه دابهش كرن بۆ كۆمەلين بچيكتر. وەكو تە بەرى نوکه زانی. <mark>مهمکدار</mark> دداپووشینه ب پیرتی وئهو شیری بهرههم دئینن بق خوارندانا تێشکێن خۆ. پشيك و سه و ههسپ ژمهمكدارانه <mark>. بـاڵنده</mark> بربرهدارن لهشي وان ب پهران يي داپووشييه. پهر هاريكاريا بالندان دكهن بن فريني وگهرم نخافتني. بوم وئهلهو وتوتيك ژبالندانه. هندهك بالنده وهكى بهتريقي نا فرن. حويليسه ومار وكويسهله ژخشوکانه. لهشی خشوکان یی داپووشیه ب پیسته کی هشکی ب پویلهك. <mark>هشكاڤى</mark> پیستىّ وان يىّ شەهداره ويىّ ب تيفكل وپویلهکه. پتریا وان ژیانا خو دناف ئاقیدا دهست پیدکهن لىٰ پشتى دگەھىت خۆ قەدگۆھىزىتە ھشكاتىيٚ.

پەيكەرى ھەستىيى مارى

بەق وخەجخەجوك ژهشكئاڤيا نە.

گورگ وبەق ھەردوو ژ بربرهدارانه، دكيشك تايبهتمهنديادا دههقيشكن دگەل مارى؟

بناسه –

- چەوا بربرەدار دھێنه يۆلينكرن؟
- كيشك كۆمەلىن گیانهوهران بربرهداران يێػۮۿۑڹڹ؟

زاراف

بربرهدار backbone مهمکدار mammal بالنده bird خشوّك reptile هشكاڤي amphibian ماسی Fish بيّ بربرهدار invertebrate

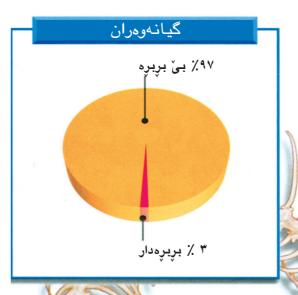

اههر چهنده بربری پشتی یی سهیه ماسی نه یی پیکهاتیه ژههستیان لی نهم ژبربرهداران ددانین.

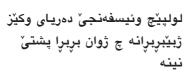
سەيە ماسى وتونا ژماسيانە ماسى بربرودارن ھەمى ژيانا خۆ دناف ئاقيدا دبورينن، زۆربەيا ماسيان تيفكليت ھەين و لەشى وان دادپووشيت ، ب كەقانين ريشدار ئۆكسجينى ژئاقى راستەوخۆ وەردگرن .

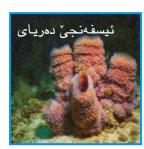
✓ ئەو تايبەتمەندىين ھەقپشكيندناقبەرا ھەمى بربرەداراندا چنە؟

بەشەكى بچويك ژشاھنشينا گيانەوەران بربرا پشتى يا ھەي ▼

كيّزا مهتال كويسهله

گیانهوهریّن بیّ بربرا پشتیّ Animals without Backbone

ئه و گیانه و هرین بربرا پشتی نهبیت دبیرنی بی بربره اران، و پتریا بی بربراداران بچیکترن بی بربراداران بچیکترن بی بربره داران «جومگداران» و بی بربره ه و پی یین وان هنده که هین تیداهه بن دناف له شی جومگه داراندا دو و پارچه یان ژماره کا پارچان داپوشینه ب له پکان وان دپاریزیت. چه نده کوکمه لاین جومگه داران هه نه «میرووان» مه زنترین کرمه له ژوان پیک دئینن. میرویین پی گههه شتی، وه کی کیزا و هه نگان، شه ش پی یین هه ین. ته قنپیرک ناهینه هرمارتن ژمیرووان، چونکی هه ین. ته قنپیرک ناهینه هرمارتن ژمیرووان، چونکی مه شت پی یین هه ین. هه شدی وه کی دویپشکی هه شت پی یین هه ین.

«نەرمووان» بى برپرەنە لەشى ھندەكان يى داپووشيە ب لەپكەكا دەرەكى. لولپىچ وگويچكە ماسى ومەرەكەب (حەبار) ژنەرمۆلانن.

ههروهسا بی برپرهدار هندهك کومهلین «کرمان» بخوقه دگریت. کرمان لهپکه یان پی یان چاف نینن کرمین زهوی (ئهردی) وکرمین قهیتای وکرمین پانوکه سهرب کومهلین جوداهیین بی برپرهدارانه.

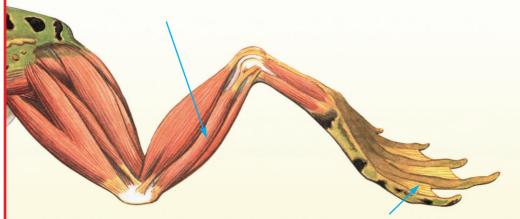
> √ ئەو تايبەتمەندىين ھەقپشك دناقبەرا بى بربراندا چنه؟

روناهييهك لسهر بابهتى

بەشە لەش بۆ خۆ ھەلاقىدتنى Body Parts for Jumping

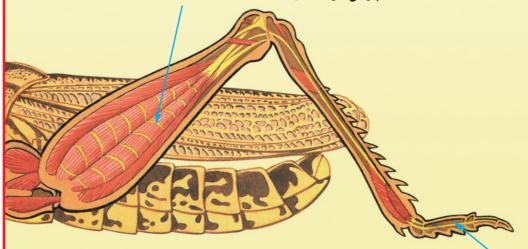
بەق وكولى سەرب دوو كۆمەلاين جياوازيين گيانەوەرانە گيانەوەرين ھەردوو كۆمەلان شيان يا ھەى خۆ پەلاقيژن سەرەراى كو پيين وانين پشتى نه د وەكھەڤن لى ب ھەمان ريك كاردكەن .

ا. ماسوولکین رانی بهقی یین ب ههستیین لنگیفه لده ف گههین سمت، وچوکی. ودهمی ماسوولکین رانی گورچ دبن گهها چوکی توند دبیت .

٢.پيێن بەقى ئەوێن پەردێن لينج خوٚ ب ئەردىقە دگرن. دەمى بەق
 پێت خوٚ ڕادھاڤێژیت ماسوولکێن ھەستیی ڕانی، لەشی بەقی
 بلند ڕادکەتەڤە وبەرەف پێشیی .

 أ.ماسوولكين رانين كولى يى ب بهشى ژناقدا ژپهيكهرى ويقه لدۆر جومكين لقوك. لى دويماهيين ديين ههمان ماسوولكان، خۆ ب گههين چوكيقهدگرن، ودهمى ماسوولكين رانى گورچ دبن گههين چوكى توند دبن .

۲. پیین کولی چرنوکین پیقه. ب وان خو ب ئهردی قه دگریت دهمی کولی پیین خو رادهاقیژیت ماسوولکین ههستیی لاقی لهشی کولی بلند رادکه تهقه بهره ق پیشیی .

تەماشەكرنا گيانەوەران ژنيزيكى A Closer Look at Animals

نه ههمی گیانهوهران برپرا پشتی ههیه لی پتریا وان پهیکهر وماسوولکهیین ههین پیکقه کاردکهن دا شیانا بزقینی بدهنه گیانهوهران. پهیکهرین برپرهداران د پیکهاتینه ژههستیان پالپشتیا لهشی ژناقدا دکهن . وماسوولکه خو ب ههستیان قهدگرن لدهف گههین لقوك .

پتریا بی بربرهداران پهیکهرین ههین پووشهری ردهرقه یی لهشی پیکدئین، ئه پهیکهره یی پیکهاتیه رمادده کی وه کی ماددی نینوکین مروقی یه، وماسوولکه ب بهشین ژناقدا یی قی پووشهریقه د نوساندینه لده گههین لقوك .

√ ل كيرى ماسوولكه خوّ ب پهيكهرينن گيانهوهرانڤه دگرن؟

يوخته Summary

برپرهدار، وهك مهمكدار وبالنده وخشوك و هشكئاقى يا وماسيان، بربري پشتى يى ههى وبى بربران وهك جومگهدار ونهرمووان وكرمان بربري پشتى نينه.

پيداچوون Review

- ۱. كيشك ژكۆمەڵێن بربروداران ژيانا خۆ دئاڤێدا دەست پێدكەن وپاشى دەردكەڤيتە سەر هشكاتيێ؟
 - ۲. ب چ تەڤنپىرك يى جياوازە ژمێروويى؟
- ۳. پەيكەرى برېرەداران ب چ يى جودايە ژپەيكەرى بى بربران؟
- هزره کا ره خنه گر: چه وا هه ستیارین تیژ ومه ژیه کی مهزن هاریکاریا بربره داران دکه ت بو مانی ؟
 - ه. بهرهه قبوون بۆ ئهزموونى: كىشك ژقان
 گيانه وهران نه ژبرپر ودارانه؟
 - أ. خشۆكخشۆكب. مەمكدارد. جومگەداران

پەيوەندىيان

پەيوەنديا بىركارى

دياركرنا پيزانينان

پهیکهری برپرپهداران یی پیکهاتیه شههستییان. وبرپری پشتی یی مروّقی یی پیکهاتیه و ۳۳ ههستیکان. قهکوّلینی لسهر شمارا وان ههستیان بکه ئهویّن برپری پشتی یی پینج گیانهوهریّن برپرپهدار پیّك دئینن. ویّنهکی هیّلکاری بشیّوی ئهستونی دروست بکه دا ئهوا ته دیتی دیار بکهی.

پەيوەندىيا نقىسىنى

شلوقهكرن

بهری نوکه تو فیربووی کو پهیکهر پالپشتیا لهشی گیانهوهران دکهن وهاریکاریا وان دکهن بو برقینی ههروهسا پهیکهر رادبیت ب پاراستنا ئهندامین گیانهوهران. ئهری ته دقیت لهپکهکا دهرقه ته ههبیت یان پهیکهرهکی وهکی ئهوی دناق لهشی ته دا؟ برگهکی بو ههقالی خو بنقیسه بهرسقا خو تیدا شلوقه بکهی.

پەيوەندىا ساخلەمىئ

خوّ ياراستن

کالسیوم هاریکاریا ئاقاکرنا ههستینن بهیز دکهت، لهوما خوارنا خوارنین دهولهمهند ب کالسیومی دپاریزیت ژئاریشین ههستیان دهمی ب سالقه چونی. لسهر هنده جورین خوارنین دهولهمهند ب کالسیومی قهکوله و پاشی تابلویه کی درست بکه و دانه دناق ژوورا خوارنیدا.

قەدىن رووەكان Plants Stems

ئارمانجا چالاكيئ Activity Purpose

بهری نوکه تو فیربووی کو گیانهوهر دهینه پولینکرن لدویف ههبوونا پهیکهری ههستی یان نهبوونا وی. ورووهك ژی دهینه پۆلىنكرن لدويڤ بەشين وان. وئيك ژوان بەشان قەدە. دڤئ چالاكييدا دى تيبينيا قەدى رووەكى كەرەڧسى كەى دا بۆتە دياربيت قەد چ كاردكەن.

■ رہنگکہری سۆری خوارنی

■ رہنگکہریٰ شینیٰ خوارنی

هاوێنهکا دهستییا مهزنکهر

دەستمالين كاغەزى

كەرەستە Materials

- قەدەكىٰ كەرەفسىٰ يىٰ تەر ب بەلگ قە
 - كێركهكا پلاستيكي
 - دوو ئامان
 - ئاڤ

چەول رورەك دەيىنە <u>ۑٷڵؠؠۥٛڬ</u>ؽڹ؋

How Are Plants Classified?

دڤي وانيدا دي ...

🧼 قەكۆلى

دقهدين رووهكي دا

فيربى 👚

پۆلىنكرنا رووەكان

پهيوهنديا زانستان کهی ب بیرکاری ونقیسینی

Activity Procedure يينگاڤين ڇالاکيئ

- دوماهیا قهدی کهرهفسی ب کیرکا پلاستیکی ببره. قهدی ب دریزی ژنیقه کا وی هه تا بنی ببره (وینی أ) .
 - 🔨 خشتهیه کی وه کی ئه قی ل خواری دروست بکه.

تيبيني	دهم
,	

ح گول وحهزازی دوو جورین جياوازن ژ رووهكان ههردوو ئاڤئ قەدگۆھيزن ب ريكين جودا

- پکین رونگکهرین خوارنی یی سور بکه دناق بکه ، ۱۵ چپکین رونگکهرین خوارنی یی سور بکه دناق ئیکی ژئاماناندا. ۱۵ چپکین رونگکهرین خوارنی یی شین بکه دناق ئامانی دیدا .
- ههردوو ئامانان دانه نیزیکی ئیك ، وههرئیك ژبهشین قهدی کهرهفسی بکه دناڤ ههرئیکی ژئاماناندا. دبیت تو پیدقی پشتگریا قهدی بکهی دا ئامان نهکه شن (وینی ب)
 - ههر ۱۵ چرکان تیبینیا کهرهفسی بکه، وبو ماوی سهعه ته کی، تیبینیت خو توماریکه دناف خشته یدا.
- پشتی خشته تهمام دبیت دهستمالکا کاغهزی دانه سهر کورسیکا خو ، کهرهفسی ژئاڤی بینه دهر ونیزیکی دوو سهنتیمیتهران ژبنی وی ببره. و ب هاوینا دهستی یا مهزنکهر تیبینیا بهشین قهدی بکه و (دوماهیا قهدی ئهوی ته نووکه بری).

دەرئەنجام بكە Draw Conclusions

- ١. ههتا كيرى ئاڤ هاته ڤهگوهاستن؟ ته چهوا زانى؟
 - ٢. خيراييا (لەزاتيا) قەگۆھاستنا ئاقى چەندە؟
- ۳. زانا چەوا كاردكەن: ئەوال سروشتى دهێته كرن ل دويڤ تێبينيێن راست بۆ زانايان دياردبيت. پاڵپشت ب ڨێ چالاكيێ، چ بۆته دياردبيت لسەر فرمانێن قەدى؟

قه کو لینه کا زیده می Draw Conclusions مگرتیه کی دانه تیدا دیار بکه ی چهوا دی شیی قهره نفوله کا سپی بگوهوری بو گوله کا ب دوو رهنگ؟ نه خشی قه کولینه کی ب داریژه و بجهبینه دا مگرتیا خو تاقیب کهی.

شارەزايين <mark>كريارين زانستى</mark>

دەمى بۆتە دىاردبىت تو ئەوا دېينى بكاردئىنى بۆ شلوقەكرنا ئەوا بوى. بۆ دىاربوون وەك بكارئىنانا گروقانە بۆ شلوقەكرنا مامكەكى. وتىبىنىيا دروست ئەوا وەكى دىتنا گروقان، ھارىكاريا دىاركرنا دروست دكەت.

پۆلینکرنا رووهکان Plant Classification

بناسه

- چەوا شاھنشىنا رووەكان
 دھێتە دابەشكرن.
 - جۆرين ھەر كۆمەلەكا
 سەرەكيا رووەكان

زاراف Vocabulary

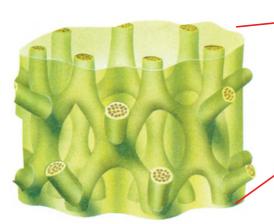
رووهکێن بوریچکهدار
vascular plant
رووهکێن نهبوریچکهدار
nonvascular plants

رووهکین ب بوری Plants with Tubes

ههمی رووهك سهرب شاهنشینا رووهكانقه. رووهك دپیکهاتینه ژگهلهك خانان. وئهقان خانان ناقکین تیدا ههین. پیچه وانهی گیانهوهران، رووهك پیتقی ب خوارنا زیندهوهرین دی نینه ههتا بمینن زیندی، لی ئه و خوراکی خو بخو دروست دکهن. زانا شاهنشینا رووهکان دابهشدکهن بو دوو کومهلین سهرهکی. ئیك ژوان بوریین تیدا و، لی کومه لا دووی بوری تیدا نینن.

به شین دیین رووه کی. هنده که بوریین خوراکی ژبه لگان دراکیشاینه بو رههان.

گولدار چهند جورن ژ رووهکین بوریچکهدار. بوریین قهدین رووهکین گولدار تورهکی پیکدئینن. وئه بوریه پتریا جاران دهینه جودا کرن و پاشی دز قرن ئیکتر دگرن. ئه و خانین بوریان پیکدئین درهقن. و ب قی چهندی پالپشتیه کی پهیدا دکهن بوگولداری لده می گهشه کرنا قه دین وی.

گوڵداڕ ڕۅوهکهکێ بوریجکهداره. تێبینیا توڕا بوریان بکه ئهوا قهدی پێکدئینیت.

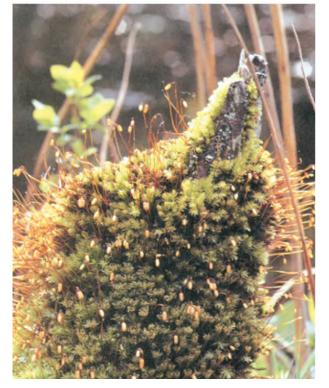

رووهکین بی بوری **Plants Without Tubes**

حەزاز كۆ بەرى نوكە تە يا خواندى، وتە زانى ئەو وەكى بەرگەكى كەسك لسەر كەڤران يان رىكىن پەيادە گەشە دكەت. حەزاز رووەكەكى بى بورىچكەيە

رووهكين بي بوريچكهدار بورى تيدا نينن. پيتڤى يه ئاڤ بچیته دناف رووهکی دا، وبهێواشی دناڤرا بچیت ژخانهکی بۆ يا دى خۆراكى رووەكى دروستكرى دقىن بهيته قەگۆھاستن دگەل ئاقى ژخانەكى بۆيا دى.

ژبهر قی ئهگهری رووهکین بوریچکهدار ل جهین شههدار دژین ، ونا گههنه قهبارهکی مهزن یان دریژیهکا مەزن، حەزاز پتريا جاران ئۆكەمىن رووەكن گەشەدكەن لسهر كهڤرين رويت. پيكهاتين وان ئهوين وهكو رههان هاریکاریا وان دکهن دا که قران بپهلخینن وبکهنه د ئاخیدا. دەمى حەزاز دمرن لەشى وان ئاخى دەولەمەند دكەت

▲حهزاز گهشی دکهن ل جهین سیبهر و ل شههدار

يوخته Summary

زانایان رابوینه ب پۆلینکرنا رووهکان بۆ دوو کۆمه لین سهرهکی. رووهکین بوریچکهدار وهکی گولداروو وداران، بوریین دناقدا ههین. وچونکی بوریچکتن تیدا ههین ئاقی وخوراکی قهدگوهیزن، قیجا دبیت زور دریژ ببن. رووهکین بی بوریچکه وهکی حهزازی بوری دناقدا نینن. لهوما پیتقییه ئاف بهیته قهگوهاستن ژخانهکی بو یا دی. ئه وروهکه پیتقی ب جههکی شههداره دا تیدا بژیت، وئه وگهله مهزن نابن.

پيداچوون Review

- ۱. هـهردوو كۆمەلكن سەرەكيين رووەكان چنه؟
 - ۲. بوریین رووهکین بوریچکهدار دکیقه دانه؟
- ۳. رووهکێن بێ بوريچکه بوری تێدا نینن. پێتڤییه تُهڤ رووهکه ل کیڤه گهشێ بکهن؟
- المحده المحده المحدة المحدي المحدي المحدد ال
 - ه. بهرهه قبوون بق ئهزموونی: کیشك ژئه قین دهین نموونه نه لسهر رووه کین بی بوریچکه؟
 أ. رووه که کی قوچه کی ج. حهزار ب. گولداروو

پەيوەندىيان

كۆمكرنا پيزانينان وريكخستنا وان و بهرچافكرنا وان

پانیا ئهلقا گهشهکرنی پالپشته بو وی برا ئاقا بارانی یا داری وهرگرتی دوی سالیدا. ئهلقین پان د سالین زور باراندا چیدبن . وئهلقین تهنگ چیدبن د سالین هشکدا. پشکنینا قورمی دارهکا کهفتی بکه. ئهلقین گهشهکرنی برمیره، پاشی پانیا ههر ئهلقهکی بپیقه. وینهکی هیلکاری بکیشه بشیوی هیلان یان ستوونان دا ئهوا تو دناقدا دبینی دیاربکهی. دوینی تهیی هیلکاری دا چ بوته دیاردبیت؟

ودسف

هندهك جوّرين رووهكان كوّم بكه ویشكنینا تایبه تمهندیین وان بكه. به لگهیان بنقیسه دا وهسفا ههر رووه که کی بکهن. دبیت ئه و به لگه لسهر رهنگی وی یان بیهنا وی یان دریژیا وی یان قهباری وی، یان لایی بکارئینانا وی، بن یان جهی لی هاتیه دیتن. به لگین خو بخوینه و تهماشا بکه ئهری دی رووه کی ته نیاسن؟

ىشكا

پيداچوون وبهرههڤبوون بو ئهزمووني

Review and Test Preparation

Vocabulary Review . " رووهك يان ____ يان ___ پالپشت ب ههبوونا بوريان تيدا.

- ٤. _____ و ____ هـهردوو كۆمەلنىن بچويكترن ئەوين زيندەوەر تندا دھننه
- گیانهوهرین بربرا پشتی ههی دبیژنی ____
- ههردوو شاهنشینین هویره زیندهوهران ______
- ژبربرهدارانه .
- ٨. _____ و ____ ئەو ژى ژبرېرودارانه.
- ٩. زانایان _____ بکاردئینن بۆ رێکخستنا زيندەوەران .
- ۱۰. _____ پێکهاتیه ژگهلهك خانێن ناقك تيدا، وئهو خوراكي دميريت ريندهوهرين دىيە.

ييداجوونا زاراقان

قان زاراقین لخواری هاتین بکاربینه بو تهمامکرنا رستان. ژمارا لاپەرى توماركرى دناقبەرا (٤٠٤-٥٤) نيشا ته ددهت جهي ههبوونا وان پێزانینان، ئەوێن دبیت ته پێتڤی پێ ههی دپشکێ دا

مەمكدار (۲۶) يۆلينكرن (٤٠)

بالنده (٤٦) شاهنشین (۱۱)

خشۆك (۲۶) سەرەتاي (٤١)

هشکناقی (۲۶) ييشهنگي (٤١)

ماسی (٤٧) كەروو (13)

بي بربره (۲۷) رهگهز (۲۶)

رووهكين بوريچكهدار (۲۵): جوّر (۲۶)

> رووەكينن نە بربرهدار (۲۶)

بوريچكەدار(۵٤)

١. مەزنترىن كۆمەللە ئەوا زانا زىندەوەران تىدا پۆلىن دكەن ئەوە _____

٢. ئەو گيانەوەرين بربرا پشتى نەبىت ئەوە ____

۱. تو زیندهوهران دهستپیدکهی ب پیننج كۆمەڭين مەزن دېيژنى و ب دویماهیك دهیّت ب دووكوّمهڵیٚن بچویك

ييكقه گريدانا

چەمكان

Connect Concepts

قان زاراقين لخواري بكاربينه بن تهمامكرنا نەخشى چەمكان گیانهوهر سهرهتای پۆلىنكرن رووەك كەرپوو پېشەنگى رەگەز جۆر شاهنشين

دلنيا بوون ژتيكهههشتني **Check Understanding**

پیتا ههلبژارتنا گونجای بازنهداربکه

١. كيشك ژئەڤێن دهێن جۆرەكێ سەرەتاييانە؟

ج. ماسی أ. قەوزە

ب. بەكتريا د. كڤارك

۲. د رووهکین نه بوریچکهدار دا ئاف دهیته قەگۆھاستن:

أ. دناڤ رههان را

ب. دناف تەرە داركى را

ج. ژخانهکێ بوٚ يا دی

د. دناف گولان را

۳. کیشك بهش ژ رووهکین بوریچکهدار بوری ههنه بوّ قەگۇھاستنا ئاقى وماددىن خۇراكى؟

أ. بەلگ ج. نيانى دارى

ب. دارێ رەق د. توڤ

ع. كيشك ژئەقين دهين شاهنشين نينه؟

أ. كەرووج. رووەكب. گيانەوەرد. بربرەدار

٥. ماسوولکه ب کیژ جهی پهیکهری بی برپرهدارانقه دنویسن؟

أ. لدهف جومكين لهيكا لقوك

ب. لدەف بربرا پشتى

ج. ل جهي ههستي دگههنه ئيك

د. لدەف جومگێن لڤوكێن هەستيان

٦. كيژك بربره دارين دهين لهشي وان يي داپووشيه ب موی وشیری ددهنه تیشکین خوّ؟

أ. خشۆك ج. هشكئاڤى

ب. مهمکدار د. بالنده

٧.ئەو چىيە سەرەتاييان جودا دكەن ژپيشەنگيان؟ أ. سەرەتاييان ناقك تيدانينه.

ب. سەرەتاييان بربرئ پشتى يى ھەي

ج. سەرەتاييان بورى تيدانه

د. سەرەتاييان پيين جومگدارين ھەين

پیداچوونا شارهزایین کریارین زانستی **Process Skills Review**

١. ئەو چ ھەرسى تشتن پۆلىندكەى دكۆمەللەكى دا؟ بەرسقا خۆ رۆن بكە.

قەيتانا پىلاقى ، ھىمايى راوەستاندنا ھاتوو چونی، قومچك، زنجیرك.

٢. كيژك ژئەڤێن دهێن دبيته باشترين نموونه بۆ قەگۆھاستنا ئاقى دناڤ دارەكىدا؟ بەرسقا خۆ رۆن بكە.

لوله كهك ژكاغه زا موكمكري/ بوريه كا لاستيكي/ كاغەزەك/ داركەك ژمەعكەرونى.

٣. هزرا خو دتيبينيكرنا پيين وهردهكي ومريشكي دا بكه وياشى دياربكه كيژك ژههردووان مەلاقانكەرەكى باشترە. بەرسقا خۆ رۆن بكە.

هەلسەنگاندنا بجھ ئينانى **Performonce Assessment**

سيستهمي يولينكرني:

دگەل كۆمەللەكا قوتابيان كاربكە بۆ ديتنا تايبهتمهنديين پۆلينكرنا هندهك تشتين لسهر ميزا ته يان دژوورا پوليدا. وان تشتان ژيك جودا بكه بو هندهك «شاهنشينان» وياشى ئهندامين ههر شاهنشینهکی ژئیك جودا بكه بو بچیكترین كومهلین تو دشيّي.

چالاکی بو مال یان بو قوتابخانی

سيين ژپقدانكان

ههردوو سیه چهوا کاردکهن؟

كەرەستە

- دوو پقدانك ■ مەقەس
 - شویشهکا پلاستیکی

ىننگاڤ

- 🕦 دەرقانكى شويشى راكە، وبنى وى بېرە ب مەقەسى.
 - ك ئيك ژپقدانكا بكه دناڤ شويشيدا يا وهسا بيت كو دەرى پقدانكى ژدەرقەي دەرى شويشى دەور بدەن.

- الایی تهنگی پقدانکا دووی ببره ودهری وی فرهه بکه دا بنی شویشهی بچیته تیدا.
- ع پقدانکا دووی ب تبلین خو بگره وبکیشه بو خواری وپاشی بهرده. تنبینی بکه دی چ ل پقدانکا ئنکی هنت.

دەرئەنجام بكە

دێ چ چێبيت دناف شويشێ دا دهمێ تو پڤدانکا دووێ بۆخوارى قەدكىشى.

كيشك ژبهشي كۆئەندامي هەناسى نواندنا هەر بەشەكى ژنموونی ته دروست کری دکهت؟

رووهك و ئاڤ

كەرەستە

- پێنڤیسێ بوڕ (تیژ) الپارچهك ژکاغهزا موکمکری یا تهنك
 - بەلگەك دگەل قەدەكى درێڗ ■ ئاڤ
 - پێنڤيسێ هێلكێشانێ ههڤيرهك
 - دوو جامين (پهرداغين)

پلاستیکی یین رون

ىننگاڤ

■ مەقەس

پێنڤیسێ بوری بکاربینه بۆ چێکرنا کونهکێ ردناف چەقى پارچا كاغەزا موكمكريدا،

وپاشی قەدى بەلگى دناڤ كونيرا ببه. كونى دەرئەنجام بكه ب ههٔ قیری بگره لدهوری قهدی. هشیار به ل ژتیبینیکرنین ته بوته چ دیاردبیت؟

ساخلەميا قەدى.

بوچى بەلگ ئاقى بەرددەن؟

دوو سيئيكين ئيكي رجامان پر بكه رئاڤي.

ئاستى ئاقى نىشان بكه ب بپينقىسى ھىلكىشانى.

بریریا سهنتیمهترهکی ژبنی قهدی ببره. قهدی

بن ئاڤ بكه. وبهيله پارچا كاغهزا موكمكرى ل

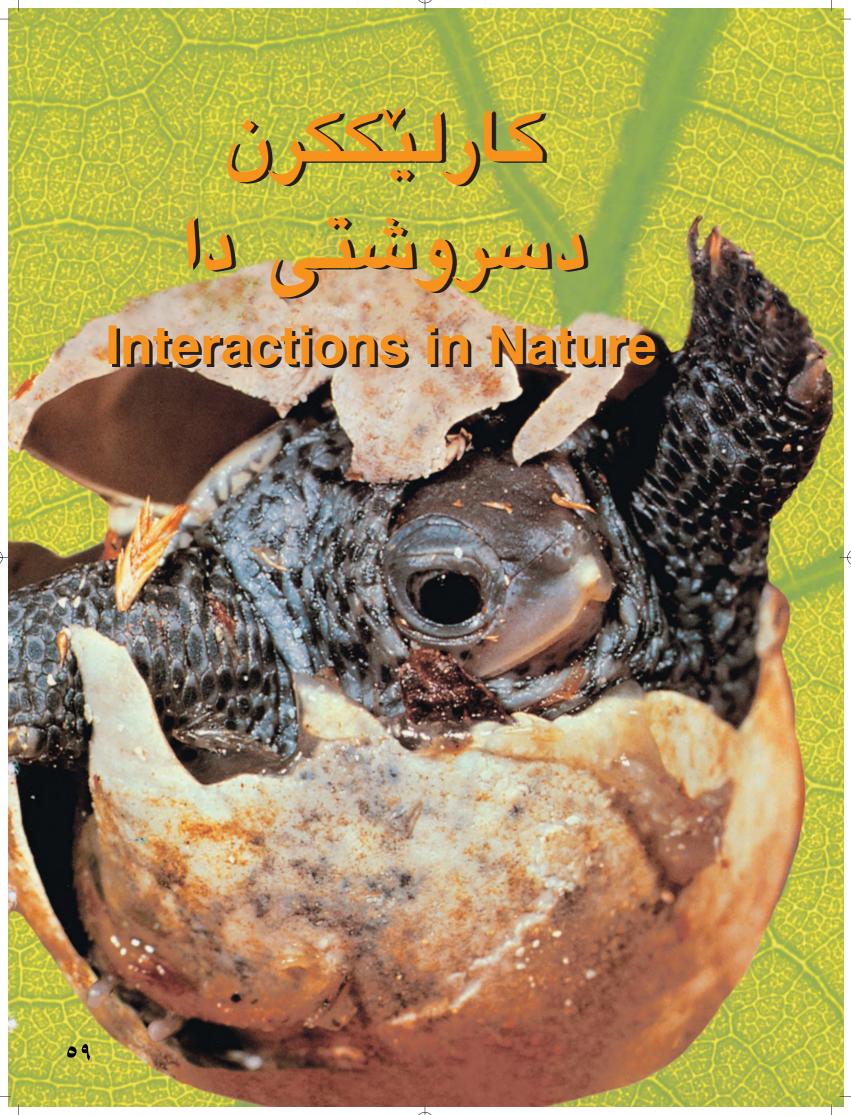
سهر ليْقا جامي روينيت.

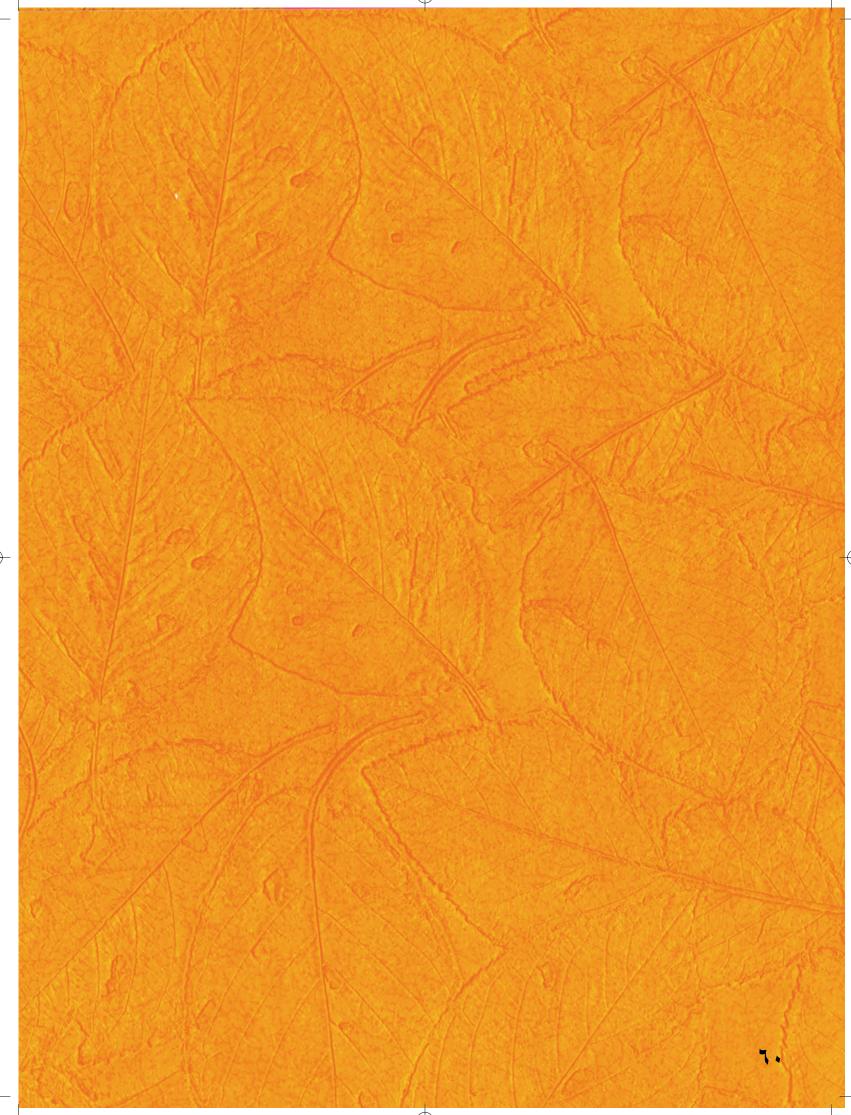
جامي ڤالا سەروبن لسەر بەلگى دانه. ھەردوو جامان دانه بن رۆناھيا رۆژێ.

پشتی چهند سهعهتهکان تیبینیا ههردوو جامان

بكه وتيبينيين خو توماربكه.

زانستين زيندهيي

<mark>یهکا</mark>دووی

کارلیککرن د سروشتیدا Intercations in Nature

یشکا ۱

Y 1<.5.

زیندهوهر کارلیککرنی دکهن Living Things Interact

ههريمين زيندهيي

Biomes

پرۆ<u>ژى</u> **يەكى**

لادانا پیسبونی ژ ژینگههی

هندهك زینده وه رکارلیککرنی ل هنده کین د که ن د ژینگه هین سروشتیدا. چالاکیین مروّقی هنده ك جاران ژینگه ها سروشتی پیس د که ن . تو دشیّی دماوی خواندنا قی یه کی دا تاقیکرنه کا گریدای ب پیسبونی قه ئه نجامبده ی . و ئه قه هنده ك پرسیار ن دا تو هزرا خو تیدا بکه ی : چه وا دی شیّین پیسبونا به رچاف دناف ئاقی دا لادهین ئه ری دشیاندایه ، بو نموونه ، هنده ك ماددین دیار کری بو پارزنینکرنا ئاقا پیسکری بکاربین ی نه خشی تاقیکرنه کی داریژه و بجهبینه دا به رسقا بو قان هه ردوو پرسیاران ببینی ، و بو پرسیارین دی ئه گه ر به ینه د هزرا ته لسه رلادانا پیسبونی .

زیندهوهر کارلیککرنی دکهن

Living Things Interact

ههر زیندهوهرهك پیتقی ب زیندهوهرین دی ههیه وپالپشتیی ل وان دکهت دا بژیت لسهر ئهردی

<u>پێزانينهکا بلهز</u>

گەلەك جۆرين روودك وگيانەودران يين ھەين دگەف ليكرينە ب قەبريانى وەكى ئەقى بەرخكى دەريايى

جۆرين گەف ليكريين ب قەبريانى

ژمارا وان	جۆر
٥٥	مەمكدار
٤٧	بالنده
٥٦	ماسی
771	گیانهوهری <i>ّن دی</i>
373	رووهك

پشکا

زاراف

بهرههمهینه ر بهرههمهینه ر بهرخور (بکارهینه ر زنجیرا خوّراکی شیکه ر توّراکی توّرا خوّراکی ههرهما وزیّ ههرهما وزیّ هاوژیانی هاوژیانی رموشتی خورسکی رموشتی خورسکی قهبریایی

کی کی دخوت دناف سیستهمین زينگههيدا

What Eats What In Ecosystems

ئارمانجا چالاكيى: Activity Purpose

ههمی گیانهوهر دقینت بخون دا بژین. وزا خوراکی یا فهره بو ههمی کردارین زیندی. هندهك گیانهوهر رووهکی دخون، وهندهك ژوان گیانهوهرین دی دخون. ئهو وزا دناف خوراکیدا وگیانهوهر بكار نه ئينيت دهينه كومكرن دناف لهشي ويدا. دهمي ئهف گیانهوهره دهینه خوارن، وزا کومکری دلهشی ویدا دهیته قەگۆھاستن بۆگيانەوەرى وى دخوت. دقى چالاكىيدا دى زيندهوهران پولێنکهی ودێ رێکئێخی لدویڤ زنجیرهکێ، دا ببینی دناف سیستهمی ژینگههی یی میرگهکی دا کی کی

- کارتین پیرست
- پينڤيسين هيلكاري

كەرەستە Materials

■ تەختىٰ ئاگەھداريا

■ دەزى

- - دەمبووس

يينگاڤين چالاکيئ

- مامۆستايى تە دى بۆتە زىندەوەرەكى ژ زىندەوەرىن دناڤ سیستهمی ژینگههیی میرگهکی دا دژیت دهست نیشانکهت. ریبهری زانیاری یان ژیدهرهکی بکاربینه دا بزانی کا ئه ف گيانهوهره چ دخوت. پاشي دناف ئيکي ژفان کومهلين خواريدا پولين بكه.
 - رووهك
 - گيانهوهرين رووهك خور
 - گيانهوهرين گوشت خور
 - گيانهوهرين جوت خور
 - گيانهوهرين لهشين مرى خور

وانا

چەوا وزە درياردېيت (دېوريت) دناڤ <u> Cycasimum</u> Slucading

How Does Energy Flow Through an **Ecosystem?**

دڤي وانيدا دي ...

🔑 ڤەكۆلى

دەربارى كى كى دخوت دناف سیستهمیّن ژینگههیدا

فيردبي

قەگۆھاستنا وزى دناڤ سیستهمی ژینگههی دا

😽 پەيوەندىا زانستان كەي ب بیرکاری ونقیسینی

> باز (شاهین، ئەلھو) وزێ بدەست خۆقە دئينيت رَّمشكى زەقيان

- ب پینقیسی هیلکاری وینی وی زیندهوهری بوته دهست نیشان کری بکیشه، یان ناقی وی بنقیسه لسهر کارتا پیرستی.
- ماموستایی ته دی ته دانیته دناف تیمه کا قوتابیاندا. ههر تیمه کا قوتابیین پولی ب کیمی زینده وه ره که ههبیت ژهه رکومه له کا زینده وه رین هاتینه هرمارتن دپینگافا ۱ دا. هاریکار به دگه که ندامین تیما خو ، کارتان بزنجیره کی ریکبیخه ، دا تو دیار بکه ی کی دخوت دناف سیسته می رینگه هیی میرگه کیدا (وینی أ).
- دهمی تیما ته ریکخستنا کارتین خو تهمام دکهت.
 دهیله کا راستدا لسهر ته ختی ناگه هداریان بچه سپینه.
 کارتان ب دهزیان پیک بگه هینه دا تو دیار بکه ی کی
 کی دخوت دناف کومه لا زینده وه رین تایبه ت ب تیما
 ته قه و دناف کومه لین تیمین دی ژیدا (وینی ب).

دەرئەنجام بكە Draw Conclusions

- ۱. کیژك زیندهوهرین ئیکی بو دناڤ زنجیرا كارتین تیما
 ۲. کیژك زیندهوهرین ئیکی بو دناڤ
 - ۲. زیندهوهری لدویڤ زیندهوهری ئیکی دهیت چهوا دی پولینکهی؟
- ۳. زانا چهوا کاردکهن: دهمی زانا تشتین ب زنجیرهکا دیارکری پۆلین دکهن، ئهو دی هاریکاریا وان کهت د تیگههشتنا ریکا کارکرنا ههر تشتهکیدا. جارهکا دی تهماشای کارتین تیما خق بکه لسهر تهختی ئاگههداریان. ئهری دی شیی وان بشیوهکی دی پۆلینبکهی یان ریکبیخی، دا دیاربکهی کی کی دخوت دناق سیستهمی ژینگههیدا.
 - قه کوّلینه کا زیده تر: بزانه کی کی دخوت دناف سیسته مه کی دییی ژینگه هیدا پاشی ویّنه کی بکیشه دا ریّژتنا وزیّ دناف قی سیسته می ژینگه هی دا دیار بکه. پشکدار به دگه ل قوتابیین پولا خو دویّنه کیّشانیدا. ،

وينني أ

وينني ب

شارەزايێن كريارێن زانستى

دهمی تو تشتان پولیندکهی، ئهو تو دشیی پهیوهندیین دناقبهرا واندا بشیوهکی باشتر ببینی . دبیت تو تیبینی بکهی، بی نموونه، کو رووهك ب بهردهوامی، یی ئیکی دهیت د سیستهمی ژینگههیدا. دیتنا ریکخستنا زیندهوهرین دی دسیستهمی دا هاریکاریا ته دکهت لسهر زانینا روّلی ههرئیکی ژوان.

بناسه-

- چەوا زىندەوەر وزا ئەو پێتڤيێ ب دەست خۆڤە دئىنن؟
- چەوا وزە دھێنە بەرزەكرن
 دەمێ دھێته قەگۆھاستن
 دناڤبەرا زيندەودراندا

زاراف

بەرھەمهىنەر producer بەرخور بكارھىنەر consumer زنجىرا خۆراكى food chain شىكەر decomposer تۆرا خۆراكى food web قوچەكا وزى (ھەرەما وزى) energy pyramind

چەوا وزە دھێتە قەگۆھاستن دسيستەمى ژينگەھيدا

How Energy Is Transfered In an Ecosystem زینده وه ر پیتقی ب وزینه

Living Things Need Energy

خانه وزا ئه و پێتڤيى ژخۆراكى ب دەست خۆڤه دئينن. دچالاكييا بوريدا ته ديت كو گيانه وهر رووهكان يان گيانه وهرێن دى دخون دا وزێ ب دەست خۆڤه بينن. رۆژ وزێ ددەته ههمى سيستهمێن ژينگههى لسهر ئهردى. وبهرى نوكه ته يا خواندى كو رووهك يان بهرههمهێنهر رۆناهيا رۆژێ بكاردئينيت بۆ چێكرنا خۆراكێ ئهو پێتڨى ژدووانۆكسيدى كاربوين وئاڨێ. رووهك ههمى خۆراكى بكاردئينيت دا گهشێ بكهن وزێده ببن. ئهو وزا نههێته بكارئينان دهێته كومكرن دناڨ رههان يان قهدان يان بهلگان دا. لێ زينده وهرێن دى دناڨ كۆمهڵگهها زينديدا، پێتڨييه بهرههمهێنهران يان زينده وهرێن دى بخون دا ماددێن خۆراكى و وزێ بدهست خۆڤه بينن. ژبهر وێ ئهو بهرخورن(بكارهێنهر).

✓ بوچى گيانەوەرين كۆمەلگەھا زيندەي پشت

زنجيري^نن خوراكي Food Cahin

وزه د كۆمەلگەھين زينديدا دناڤ زنجيريين خۆراكىدا دھێتە قەگۆھاستن. وبەرى نوكە تە يا زانی کو زنجیرا خوراکی دیار دکهتن چهوا بەرخورين سيستەمى ژينگەهى لدويڤ ئەو تشتى دخون هندهك ب هندهكينديقه. زنجيرا خوراكي چهند ئاستان بخوّقه دگریت، ل دهست پیّکا ههر زنجیرهکا خۆراكى ئەم بەرھەمھينەران دېينن، وئەو ژى ب تهبایی رووهکن . و بهرخور (بکارهینهر) ههمی ئاستين دى پيكدئينن بەرخورين ئاستى ئيكى، يان «رووهك خور» رادبن بخوارنا بهرههمهينهران. وبهرخورین ئاستی دووی یان «گوشت خور» رادبن بخوارنا بەرخورين ئاستى ئىكى، لى بەرخورين ئاستى سىي بەرخورىن ئاستى دووى دخون وههروهسان. وهندهك بهرخور ژي يين ههين دبيرني «جوت خور» ئەو رووەك وگوشتى پىكىقە دخون . ودبیت بکه قنه ئاستی ئیکی یان دووی یان سیی. دهست نیشان کرنا زیندهوهران وجهین وان دناف زنجیرا خوراکی دا، هاریکاریا ته دکهن د

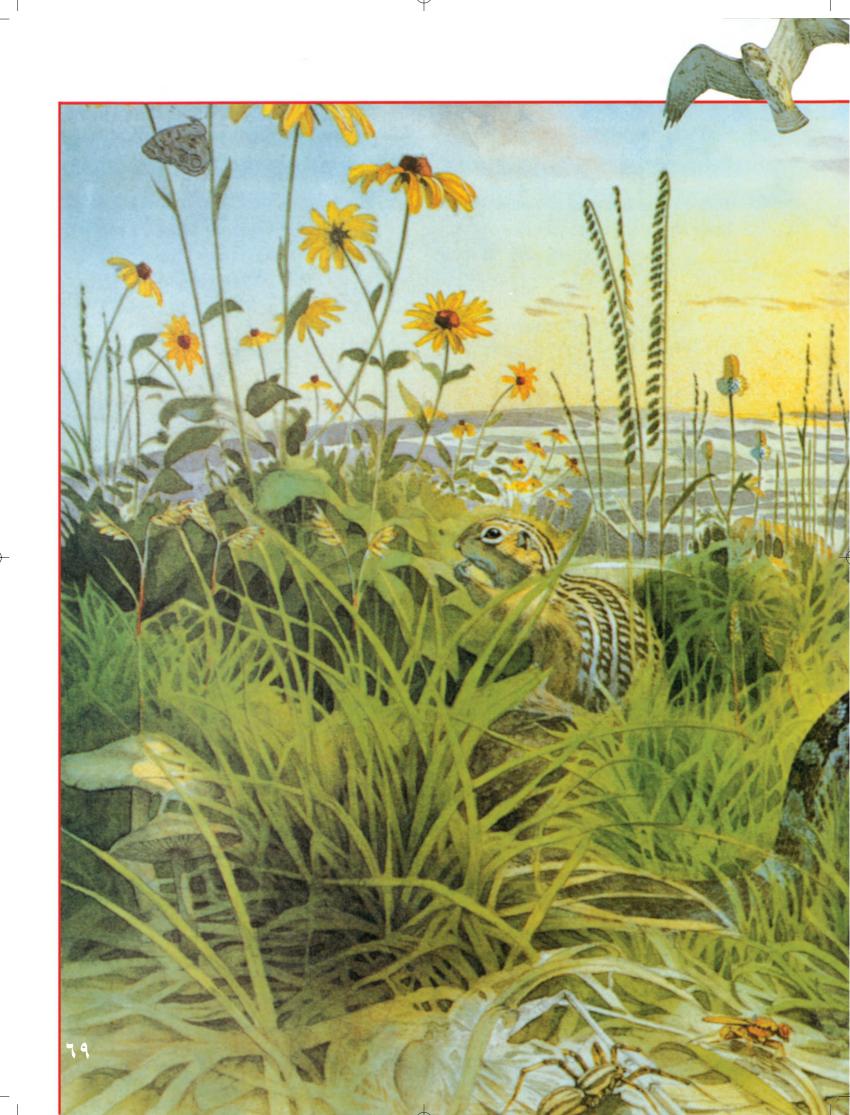
بۆ نموونه: وزا كومكرى دجۆرەكى گژوگياى دا دبيته پارچەيەك ژلەشى كولى. كولى هندەك ژقى وزى بكاردئينيت وئەوا مايى دهێته كومكرن. دەمى مار كولى دخۆت، ئەو وزا دناڤ لەشى وى كولى دا دى بەرخارن كەت و وەسا وزە دى هێته ڤەگۆهاستن بۆ دناڤ هەر ئاستەكى دييى زنجيرا خۆراكيدا. شيكەر وەكى كڤاركى، وكيفكويى، وبەكتريايى شيكەر وەكى كڤاركى، وكيفكويى، وبەكتريايى بكارهێنەرن. شانێن زيندەوەرێن مرى ژێكڤه دكەن وهندەك ماددێن خۆراكى ئەوێن دناڤ لەشى زيندەوەرى مريدا بكاردئينن وەك خۆراك لى ئەو ماددێن شيكەر بكارنەئينن ، دبنه بەشەك ژئاخى . ماددێن شيكەر بكارنەئينن ، دبنه بەشەك ژئاخى . وئاخ ئەوا گەلەك ماددێن خۆراكى تێدا، هاريكاريا بەرھەمهێنەرێن سيستەمى ژينگەهى دكەت بۆ جۆراكى دگەشەكرنى. وبڤى رێكى هەردوو لايێن زنجيرا خۆراكى دگەشە ئۆكى.

√ بهرخوری (بکارهینهری) ئاستی ئیك کیژك جورین خوراکی دخوت؟

روناهییهك لسهر بابهتی

قوچەكين وزىٰ Energy Pyramid

دناف زنجیرین خوراکی یین پتریا سیستهمین ژینگههیدا به رههمهینه ر پتره ژبه رخوران (بکارهینه ران). به رههمهینه ر نیزیکی ۹۰٪ ژوی و زا خوراکی ئه وا بریکا روشنه پیکهاتنی دروست دکهت دکردارین وان یین زیندیدا بکاردئین ۱۰٪ بتنی ژوی وی وی وی وزی دهیته کومکرن دشانین رووه کیدا. دهمی به رخور شانین رووه کی دخون ، ئه و نیزیکی ۹۰٪ ژورا خوراکییا کومکری دناف رووه کیدا بکاردئین دا بمینن زیندی و ۱۰۰٪ یا مای دهیته کومکرن دناف شانین لهشی ویدا. ئه ف به رزه کرنا زور یا و زا خوراکی یا عومبارکری دهیته کرن دناف هه ر

ئاستهکی ژ زنجیرا خوّراکیدا. ههرهما وزیّ برا وی وزا ههی دیاردکهتن کو بهیّته قهگوّهاستن ژئاستهکیّ دیارکری د زنجیرا خوّراکیدا بوّ وی

ئاستى لدويڤ دهێت. ل بيرا ته

بیت ۱۰٪ بتنی ژورا دناف ههر ئاستهکی ژزنجیرا خوراکی دا ههی ئهوه یا

دهينه قه گوهاستن بق ئاستى بلندتريى

لدویقدا. ژبهر کو برهکا کیمترا وزی بو زیندهوهران پهیدا دبیت ل ئاستی بلندتر

ژ زنجیرا خۆراكى، لەوما زیندەوەر 👟 كيّم دبن ھەر چەند ئەم بەرەڤ

ژووریا زنجیرا خۆراکیقه بچین. کۆمهلین بهرخورین ئاستی بلنه

وهکی گورگان ئه و ب ریزهیی دبچیکن، چونکو وزا پیتقی پهیدا نابیت دا پالپشتیا

كۆمەلدىن مەنين

گورگان بكەن. قەبارى

ههر ئاستهكى ل قوچهكا وزى دهيته گريدان ب كۆمهلاين زينديقه دناف وى ئاستيدا.

كۆمەڭين بەرھەمھينەر ھەردەم كۆمەلين مەزنترن ، چونكو ئەو وزى پەيدا دكەن بۆ ھەمى ئاستين بەرخوران دناڤ قوچەكيدا.

√چەندە برا وزا خۆراكى ئەوا زيندەوەر بكاردئينيت د كردارين خۆ يين زيندى دا، ژبنياتى وزا خۆراكى ئەوا بدەست خۆۋە دئينن؟

قوچهکێ وزێ

بهرخورین ئاستی سیی : باز یی لسهری کولپیتکی قی قوچهکا وزی وئهو ماران دخون. باز دکیمن چونکو پتریا وزی یا هاتیه بکارئینان ل ئاستین نزم دقوچهکی دا.

بهرخورین ئاستی دووی : لقیری مار گهله کیمترن ژ کولیا چونکو کولی ۹۰٪ ژ وزا خوراکی نهوا بدهست خوّهه دنینن بکاردئینن د کردارین خوّ یین زیندیدا.

بەرخورين ئاستى ئىكى : ژبەر كو رووەك ٩٠٪ ژ وزا خۆراكى ئەوا دروست دكەت بكاردئينن، دى كولى كيمتر بن ژ گژوگيا و رووەكين دى.

بهرههمهینهر: بهرههمهینهر وهکی گژوگیا و رووهکین دی بتنی قوچهکی وزی دنوینن.

🛦 (داڵ) سیسارك ژگیانهودریّن ڕزی (گهنی) خوره، وخوارنا وى لسهر لهشين گيانهوهرين مرييه.

يوخته Summary

بەرھەمھىدەر رۇناھىا روۋى بكاردئىنن بۇ بەرھەم ئينانا وزا خۆراكى . بەرخور زيندەوەرين دى دخون دا وزى بدەست خۇقە بىنن. ودبىت زنجىرا خۆراكى چەند ئاستان ژبەرخوران بخۆقە بگریت. تۆرین خۆراکى پەيوەنديا خۆراكى دناقبەرا چەند زنجيرين خۆراكى دا دياردكهن. ههمى زيندهوهر پتريا وزا خوراكى ئهوا ب دەست خۆقە دئينن بكاردئينن. ١٠٪ بتنى ژوزى دھيته قەگۆھاستن بۆ زىندەوەرىن ل ئاستى بلندتر ئەوى لدويق دهينت رقوچه کا وزي .

پيداچوون Review

- ۱. كيژك زيندهوهر بهرههمهينهرن د پتريا سيستهمين ژینگههی دا؟
- ۲. ئەو مفايى شىكەر ددەنە سىستەمەكى ژينگەهى يى دەستنىشانكرى چىيە؟
- ۳. چ دبیژنه ئهوی زیندهوهری ئهوی زیندهوهرهکی دی
- هزره کا ره خنه گر: هزرا خو دسی تشتاندا بکه ئهوین تو حهز دکهی بخوی. بو کیژك ژئاستین بهرخوران تو بسهرقهیی لدویق ههرئیکی ژخوارنین ته ژیگرتین؟
 - ٥. بهرهه فبوون بو ئهزمووني: زينده وهرين ههر دهم دكەقنە بنى قوچەكا وزى ئەون:
 - أ. گياخور ج. گيانهوهرين درنده
 - ب. بهرههمهێنهر د. گیانهوهرێن ڕزی خور

پەيوەندىيان

پەيوەنديا بىركارى

دابهشكردن

ئەگەر ۱۰٪ ۋوزى بهىتە قەگۆھاستن ژئاستەكى زنجىرا خۆراكى بۆ زىندەوەرىن ل ئاستى بلندتر، وزا دھيته قەگۆھاستن ژ گژوگیای بو مارهکی کو میرویهکی گياخور خواربيت چهنده؟

بوچوون

هندهك زانا دبينن ئهگهر مروّقي بهرههمهينهر پتر خوارن وبهرخور كيمتربان، دا برهكا مهزنترا خوارني شيت بەرھەمھێت بپارەكى كێمتر. برگەيەكى بنقيسە پالپشتيا قى بوچوونى بكهت ب ئهوا تو فيربووى دڤي وانيدا. وپاشی پشکدار به ب برگا خو دگهل قوتابيين پولا خوّ.

لئ قەكۆلە

رەنگىٰ لەشى Body Color

ئارمانجا چالاكيئ Activity Purpose

تایبهتمهندیا لهشی گیانهوهری، وهکی رهنگی لهشی، دبیت دهرفهتهکا مهزنتر بدهتی بی مانی. بی نموونه، لهشین گهلهك گیانهوهران دگهل دهوروبهرین وان دگونجین. کولیی کهسك، دناف زهقیهکا پر گژوگیا، دی یی نیف قهشارتی بیت ژبهر چاقین مارین برسی. دقی چالاکییدا دی پیزانینان کومکهی وپاشی دی بوته دیاربیت چهوا رهنگی لهشی هاریکاریا گیانهوهری دکهت بی مانی.

كەرەستە Materials

- کاغهزین رهنگاورهنگ سوّر، شین، کهسك وزهر.
 - كونكەر
 - پارچهکا پهروکي کهسك یی مهزن
 - دەمژمێرەكا دەمگر

پينگاڤين چالاکيي Activity Procedure

- ا ئەوى خشتى دلاپەرى بەرامبەر دا ھاتى كوپى بكە. كونكەرى بكاربىنە بۆ بدەسقە ئىنانا ٥٠ پارچان ژھەر كاغەزەكا رەنگاورەنگ. وپارچىن رەنگاورەنگ نواندنا وان مىروويىن دكەن بالندە نىجىر دكەن (وينى أ).
 - پێشبینبکه ڕهنگێ بساناهی بهێته دیتن دناڤ گژوگیایدا.
 وپاشی پێشبینبکه ڕهنگێ ب زهحمهت بهێته دیتن.
 پێشبینیێن خو توٚماربکه.
 - پارچا پهروکی لسهر ئهردی رائیخه . وپاشی ماموّستایی ته بلا پارچین رهنگاورهنگ «میروویان» لسهر پارچا پهروکی بهلاف بکهت.

وانا

چەوا زىندەۋەر پيتشبركى دكەن بى مانى،

How Do Organisms
Compete and
Survive in an
Ecosystem?

دقی وانیدا دی ...

چەوا رەنگى لەشى گيانەوەرى ھارىكاريا وى دكەت بۆ مانى

فيربى المناس

ئەو رێكێن گيانەوەر پێشبركيێ پێ دكەن

🗞 پەيوەندىا زانستان

ب بیرکاری

مارێ ب زەنگل جردان دخوت ، دێ
 قەبارێ كۆمەڵا جردێن زیندی دناڤ
 سیستهمێ ژینگههیێ بیابانیدا سنووردار
 کەت.

ژمارا میروویین قی <i>دای</i>				
زەر	كەسك	شین	سۆر	
				نێچيرا ١
				نێڿيرا ٢
				نێچيرا ٣
				سەرجەم

- بلا ههرئیک ژکوهه الا ته اسهر لیقا پارچا پهروکی روینیت و ههرئیک ژههوه ههول بدهت هندی بشیت پارچین کاغهزین رهنگاورهنگ «میروویان»، قیدهت دماوی ۱۵ چرکان دا. پیتقییه پارچان ئیک ئیکه قیدهی (وینی ب).
- و ژمارا پارچین کوٚمه لا ته قیداین ژههر رهنگه کی کوّم کو م بکه و پیزانینان دناف خشته ی دا توٚماربکه.
- ا وان «مێروویێن» ته کوٚمکرین دانه لایهکێ . پێنگاڤا ٤ دوو جارێن دی دووبارهبکه. پشتی نێچیرکرنێ بو ماوێ ۱۵ چرکان، ژمارا پارچێن کوٚمهڵاته ڤێداین ژههر ڕهنگهکێ توٚماربکه. سهرجهمێ ژمارا ههر ستوینهکێ بینهدهر .

دەرئەنجام Draw Conclusions

- ۱. تەماشاى پيزانينين تە تۆماركرين دھەر نيچيرەكيدا بكە.
 پەنگين پارچين ژهەميا كيمتر هاتينه كۆم كرن كيژكه؟
 ئەرئ ئەنجامين ھەر نيچيرەكى دوەكھەڤن يان دجياوازن؟
 ئەوئ شلوقە بكە.
- ۲. ئەنجامان بەراورد بكە دگەل ئەوا تە پىشبىنىكرى. ئەرى ئەنجام دگەل پىشبىنىيا تە د وەكھەڤن؟ ئەوى شلوقە بكە.
- ۳. زانا چهوا کاردکهن: ههردهم زانا رادبن ب کوّمکرنا پیزانینان بهری پهیوهندیی دناقبهرا تشتاندا بوّ وان دیارببیت.
 - پاڵپشت ب پێزانينێن ته كۆمكرين، بۆته چ دياردبيت لدۆر دەرفهتا مانا مێروويان ل دەڤەرێن كو رەنگێن بەلگان وگژگياى بهێته گوهۆرين بۆ رەنگێ قەهوايى ل پايزان؟
- قەكۆلىنەكا زىدەتر لەشى گەلەك مىروويان شىوەيەكى ھەى دشىن خۆ بگونجىن دگەل دەوروبەرىن خۆ.
- مگرتیه کی دانه لدوّر شیّوی لهشی هاریکاریا میّروویان بکه تخو قهشیّرن لسهر داره کا مری. و پاشی قه کوّلینه کا ساده داریّره بوّ تاقیکرنا مگرتیا خوّ و پجهبینه .

وينني أ

وينني ب

شارەزايين <mark>كريارين زانستى</mark>

تو دشیّی پهیوهندییّن دناقبهرا تشتاندا بشیّوهیه کیّ باشتر بوّته دیارببن، پشتی تو پیّزانینان کوّمدکهی، دهمیّ پهیوهندییه ک بوّ زانایان دیاردبیت پتریا جاران رادبن ب تاقیکرنه کا دی دا زیّده تر پیّزانینان ب دهست خوّقه بینن.

ریکین زینده وه ران پی پیشبرکی دکه ن Ways in Which Organisms Compete

پیشبرکی لسهر داهاتین سنووردار Competation for Limited Resources

خۆراك داهاته كه گيانه وهر پێتڤينه بۆ مانێ. لێ دوى دهميدا پتريا سيستهمێن ژينگه هى بره كا سنووردار يا خۆراكى وداهاتێن دى بخۆڤه دگريت، له وما پێتڨى يه پێشبركێ يان به ريكانه كه هبيت د ناڤبه را زينده وه راندا لسه ر ڨان داهاتان. هه مى زينده وه ر و د هه ر كۆمه ڵگههه كا زينديدا، پێشبركێ لسه ر داهاتان دكه ن ب هه ر رێكا ههبيت. دچالاكييا بوريدا ته تێبينيا رهنگێ لهشى كر چه وا هاريكاريا هنده كيانه وه ران دكه ن بۆمانی، ب خۆڤه شارتنێ ژبه رچاڤێن ئه وێن دشێن وى بكه نه نێچيريان ئه و نێچيرا وان بكه ت.

وچەند جۆرىن دىيىن گىانەوەران يىن ھەيىن ھىدەك شىوىن رەنگى لەشى بكاردئىنن، يان «خۆقەشارتن»ى دا بەرەق نىچىرا خۆقە خۆقەدزىت ونىچىر بكەت. خۆقەشارتن ھارىكارىا گىانەوەران دكەت بى پىشبركى لسەر داھاتىن خۆراكىيىن سنووردار. دىسا گىانەوەر پىشبركى لسەر ئاقى وحەوينگەھى دكەن. ورووەك پىشبركى لسەر ئاقى ورۆناھىا رۆژى دكەن.

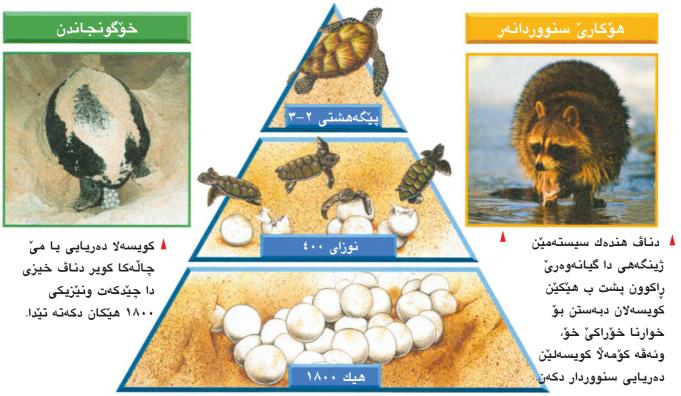
بناسه–

- چەوا زىندەوەر پىشبركى
 لسەر داھاتان دكەن،
 وچەوا پشكداريى
 تىدا
 دكەن؟
 - هاوژياني چييه؟
- چەوا رەوشتىن خورسكى
 ورەوشتىن فىربوويى
 ھارىكاريا گيانەوەران
 دكەن بۆ مانى

زاراڤ

پێشبرکێ competition هاوژیانی Symbiosis رهوشتێن خوړسکی Instinct رهوشتێن فێربوویی Learned behavior

ژ هەر ۱۸۰۰ هیكین كویسەلە دكەت ۴۰۰ هیك بتنی دتركن. دوو یان سی بتنی ژكویسەلین بچویك دژین ودبنه كویسەلین پیگەهەشتی.

ههر زیندهوهرهکی خو گونجاندنه یا ههی، هاریکاریا وی دکهت بو پیشبرکی لسهر داهاتان، به قله شيري نيچيركه رله زاوى هاريكارياوى دكەتن بۆ نێچيرێ وگرتنا نێچيرەكێ، وەكى كەرێ كيڤي يان خەزالەكى. ولگەل ھندى پىشبركى زيدهبوونا باقله شيرئ نيچيركهر سنووردار دكهت. حەفتيار نێچيرێ ب كۆمەڵێن مەزن دكەن، ودبيت رەقدەكا حەفتياران راببيت ب راھيلانا بەورەكى بتنی کو کهره کویقیهکی دخوت، وبخق ژناف دەستان دئينتەدەر. ئەقى گونجاندنى يان نىچىركرنا بكۆم، ھارىكاريا حەفتياران دكەت بۆپىشبركى دگەل بەقلە شىرى يان (بەور) يىن نىچىركەر. وئهگەر زیندەوەرەكى ب سەركەفتيانە پیشبركی لسەر داهاتان کر، دهرفهتا مانا وی وزیدهبونا وی دی گەلەك بىت. وھەر چەوا بىت ھاوسەنگ بوون يا ههی دناقبهرا زیندهوهرین پیشبرکیی دکهن، وهکی بهورئ نێچيركهر وحهفتياران، ههردوو پێشبركيێ لسهر ههمان داهاتي خوراكي دكهن. لي ههرئيك ژوان دبهریکانی دا بو چهند جاران سهردکه قیت کو تيرا بكهن دا بمينيت زيندي.

> ✓ هەردوو ئەو داھاتێن دبیت زیندەوەر یێشبرکێ لسەر بکەن چنه؟

پشکداریکرن ل داهاتان Sharing Resource

هێڮێڹ ڮڛڡڵێڹ دەريايي خۆراكى بۆ گيانەوەرێ راكوون دابين دكەن لى ئەو تىشكىن نوى تركين خۆراكى بۆ بالندين كەناران دابين دكەن. گيانهوهري راكوون وبالندين كهناران پشكداريي دههمان داهاتيدا دكهن. ل هندهك كومهلين زيندهوهريدا، گيانهوهريٽكڤه دڙين ويشكدار دبن د داهاتاندا. بو نموونه: گياخورين جودا گهلهك رووهکێن دناف دهشتێن ئەفرىقى دا گەشى دكەن دخون. زهرافه لقين بلندين داران دخون. وخهزال لقين بلنديا ناوهندى دخون. لي پهز و بزن لقين نزم دخون. دههمان دهمدا كهرئ كويڤى وهندهك جورين دى ژگيانەوەران گژوگياى دچەرينن. ئەگەرى شيانا قان گیانهوهران کو پیکقه خوراکی بخون قەدگەرىيتە سەر ھندى كو ئەف گيانەوەرە راسته وخوّ پيشبركيّ ناكهن. وئهگهر خوّراك ل دهميّ هشك بوونى كيم ببيت ، پيتقى يه لسهر گيانهوهران بخق هندهك ژيدهرين ديين خوراكي ببينن، ئهگهر نه دى گەلەك ژى مرن.

میری بهری میروویین گهرو ددهته بهلگین تهر کو دشیت لویری خوارنی بخون ومیری وان دپاریزیت ژگیانهوهرین کو دبیت وان نیچیر بکهن لی دهمی شاخین ههستکرنی یین میریی ب میروویهکا گهر وی دکه قیت ، میروویا گهروی شلهیهکی شرین بهرددهت میری دخوت .

هاوژیانی Symbiosis

هندهك جۆرين جودايين زيندهوهران ب دريزى يان پتريا ژيانا خۆ پيكڤه دژين. ئهو گريدانا بهردهوام دناڤبهرا جۆرين جودايين ژ زيندهوهراندا دبيرنى هاوژيانى.

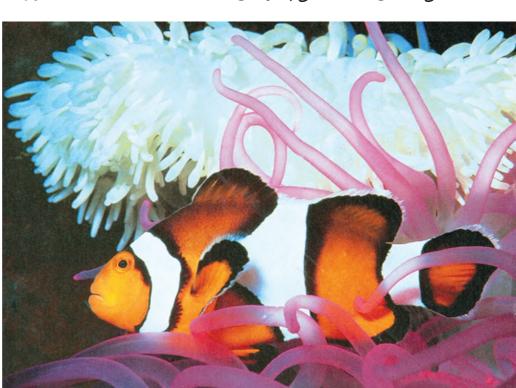
دبیت هاوژیانی یا ب مفا بیت بو ههردوو زینده وهرین پیکفه دژین یان بو ئیکی ژوان بتنی بیت. ئه و پهیوهندیا ههردوو زینده وهر پی مفادار دبن دبیژنی «مفا ئالوگورکرن».

ماسیا پاقژکهر بن نموونه ماسیه کا بچیکه پرتکین خوراکی دناقبه را ددانین سهیا ماسیدا قهدگریت . مفا ئالوگوره دناقبه را هه ردوواندا . ماسیا پاقژکه ر خوراکی خو بدهست خوقه دئینیت لی ددانین سهیا ماسی پاقژ دبن .

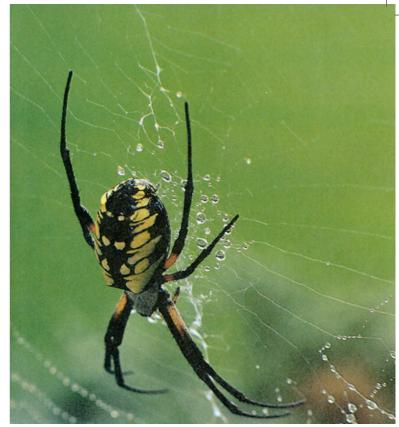
پهیوهندی دناقبه را گولی ومیشا هنگفینی ژی نموونه یه لسه ر مفا ئالوگورکرنی. گول وی شیله گولی دروست دکهت یا میشا هنگفینی دخوت ، و ل وی دهمی میشا هنگفینی شیله گولی دخوت رادبیت بیتین کرنا گولی.

جورهکی دارین ئهفریقی پاراستنا وان دهیته کرن بریکا مفا ئالوگورکرنی دگهل جورهکی میریین پیقهده ر. میری دناف هستریکین قالا یین مهزنین داری دا دژین ، وشلهیه کی شرین دخوت دار به رهه م دئینیت دخوت . ودهمی گیانه وه ره ک دا دده ته سه داری یان خو پیقه بخشینیت ، میری هیرشا دکه نه سهر و پیقه دده ن ههتا دمریت . دار خوراکی و حه وینگه هی دده ته میریی ، لی میری رادبیت ب پاراستنا داری .

√ هاوژياني چييه؟

■ گولا دەرياى دەستين دريْرْيْن پر ژەھر بكاردئينيت بۆ قەگرتنا نيْچيرا خۆ ، لى ئەو ژەھر كارتيْكرنى لسەر ماسيا بيْترانك ناكەت . لەوما دناڤ دەستين گولالا دەريادا دژيت . ماسى نيْچيرى بۆ لايى گولاله دەرياييْقە قەدكيشيت ، لى دەستين گولالى ماسيا بيْترانك دحەوينيت .

هندهك تەقنپيرك توران تەقن دكەن ، تەقنكرنا توران رەوشتەكى خۆرسكىيە . تور ئەوان مىروويىن تەقنپيرك دخوت قەدگرىت . ھندەك تەقنپيرك نەشىن بڑين بى ئەقى رەوشتى خۆرسكى .

رهوشتی خورسکی و رهوشتی فیربوویی

Instinct and Learned Behaviors

رەوشتى خۆرسكى ورەوشتى فىربوويى دبىت تە پىزانىن ھەبن لسەر رەوشتىن گىانەوەرى . نەخاسمە ئەگەر تەگىانەوەرەكى ناق مالى ھەبىتن . دبىت توتى يا تە؛ ب ھىدەك پەيقان ئاخقتبىت يان پشىكا تە چەند لقىنەك كربن .

و پتریا رهوشتان ، هاریکاریا گیانهوهران دکهن بو مانی دناف کومهلگههین خویین زیندهیدا هندهك رهوشت دبوماوهیینه وهندهك د دهستکهفتینه.

رهوشتی خورسکی زیندهوهری رهچهلهك دكهن. وئه و یا تایبهت نینه ب زیندهوهرهکی ب تنیقه ، لی یی ههقپشکه دناقبه را ههمی کومه لاندا ئه وی ههبویی ، یان دناقبه را ههمی نیرین کومه لی یان ههمی مییین ویدا.

چاقهریکرنا میرووین گهزوی ، بی نموونه رهوشته کی خورسکییه یی تایبه ته ب کیمه لین زینده یین دهستنیشانکریین میریانقه.

ههروه سا ئاقاکرنا حهوینگه هی ، وقیککه تنا نیری

یان میّیی، ونیّچیرکرنا نیّچیری، ئهقه ب ته بایی رهوشته کی خورسکییه. قازا کهنه دی بو نموونه دانه ویّلا و رووه کیّن ئاقی دخوت، وئه و زقستانی بهره شباشووریقه دفریت، وهاوسه رگیریی دکهن، نیّری هاوسه ریی دگهل میّیا قازی دکهت ههمی زیانا خو دگهل دمینیت. شیّویّن قان رهوشتان ههمی دخورسکینه. سقوره خورسکی بنده قا و گیزا و توفکیّن دی بخو قه دشیّرن بو قویتی زقستانی و توفکیّن دی بخو قه دشیّرن بو قویتی زقستانی وبالنده خورسکی هیلینیّن خو دروست دکهن. لیّ هیلین دوه کهه ف نینن. هنده ک بالنده هیلینیّن خو روست دکهن. دی وخونان دقه دیّن دارا دا دروست دکهن.

گەلەك گيانەوەر راھاتنا رەوشىتى فىربوويى

دکهن ، وی رهوشتی ژدای وبابان فیردبن . ونه ژوان بو دمینیت . شیر وهکی نموونه ، ژدایك دبیت ودگهل وی رهوشتی خورسکیی کوشتنا گیانهوهرین دی وخوارنا وان . لی تیژکین شیران پیتقییه فیری شارهزایین نیچیرکرنی ببن ژ شیرین پی گهههشتی دا بمینن ساغ . رهوشتی خورسکی ، وهکی شیانا نیچیرکرنی ، ورهوشتی فیربوویی وهکی شارهزایی دنیچیرکرنیدا هاریکاریا شیری دکهن بو مانی . وگهلهك نموونین دی لسهر رهوشتین فیربوویی یین

پەيوەندىيان

پەيوەنديا بىركارى

بهراوردیکرنا ژماران:

تهماشای خشتهی بکه. چهند جاران ژمارا ئاکنجیان دوو ئهوهنده بوّ دناقبهرا سالیّن ۱۲۵۰ و ۱۸۵۰دا؟ ژمارا ئاکنجیان دیّ چهند جاران دوو ئهوهنده بیت دناقبهرا سالیّن ۱۸۵۰ و ۲۰۵۰؟

ژمارا ئاكنجيان	ساڵ
۰,۰ ملیار	170.
ئێك مليار	140.
دوو مليار	194.
٥,٤ مليار	۱۹۸۰
۱۶ ملیار	7.0.

پوخته Summary

زیندهوهران پیشبرکی دکهن لسهر داهاتین سیستهمهکی ژینگههیی دهستنیشانکری . برا داهاتین پهیدا بووی ، قهباری کومهلین زیندهوهران سنووردار دکهن. وهندهك جاران ، زیندهوهر داهاتاندا پشکداردبن . وهندهك جارین دی پهیوهندی دگهل هندهك زیندهوهرین دی دهینه کرن . رهوشتی خورسکی و یی فیربوویی هاریکاریا زیندهوهران دکهن لسهر مانی .

پيداچوون Review

- ۱. بوچی میّیا کویسهلهی پتر ژهزار هیّکان دکهت دئیّك دهمدا؟
- ۲. ژمارا دار به رپیا دناف باخچه کیدا چه وا کارتیکرنی لسه ر ژمارا وان سقوران دکه تن ئه وین دناف وی باخچه یدا د ژین؟
- ۳. چ داهاتینه ئهوین هندهك جاران سقوره وهندهك بالنده تیدا پشکداردبن؟
- هزره کا ره خنه گر: هزرا گیانه و هره کی بکه ل جهی ئاکنجیبوونا ته دا دژیت. ئه و راهاتنا چ ره و شت دکه تن دا بژیت؟
 - ه. بهرهه قبوون بق ئهزمووني : كيژك ژئه قين خواري
 رهوشته كي خورسكي نينه بق مانا بالندان؟
 - أ. ئاڤاكرنا هێلينان ج. خوارنا مێروويان
 ب. كوچكرن د. فێربوونا ئاخفتنێ

ئەق بازە لسەر سىقاندى قوجھاقىرا عەورا يا گەلەك بلند دريت . دناقەندنا بارتىزى نىويورك. وئەق بازە يى فىربووى كو بمىنىت دناف بارتىزى دا . ودى تىشكىن خى فىركەت دا پاريزيا رىانا خى بىدى . ا

ژینگههێن نهمایی Vanishing Habitats

ئارمانجا چالاکیی Activity Purpose گهۆرپنا بارودۆخان د سیستهمهکی ژینگههیدا رهنگه ببیته ئهگهری هندهك ئاریشان بو رووهك وگیانهوهران. كومهلین زیندی دبیت ژمارا وان کیم ببن ، ودبیت نه مینن . دقی چالاکیی دا دی ژمارا بکارئینی دا بوته دیارببیت کو ژدهستدانا ژینگههان بویه ئهگهری کیمبوونا ژمارا کومهلین زیندهوهران دناف دارستانهکا بارانییا ئهمریکا باشوور دا .

كەرەستە Materials

- نەخشىٰ جيهانى يان جەستەدارىٰ گويا ئەردى
 - ئامىرىٰ ژمىرەر
 - ژمێرهر بو ویننی هیلکاری یان کومپیوتهر
 - كاغەزا وينەكرنا ھىلكارى

روبەرىّ دارستانىّن بارانى وژمارا ئاكنجيان ل ئەكوادور				
1991	١٩٨١	1971	۱۹٦۱	ساڵ
117	پێزانین نینن	104	174	روبهرئ دارستانێن بارانی (ب کێلومیتهرێن دووجا)
10,787	پێزانین نینن	٧,٠٣٥	0,177	ئُاكنجيب <i>ووى</i> ب مەليونا

پينگاڤين چالاکيئ Activity Procedure

- ا جهی ئهکوادور ، کو وهلاتهکه ژئهمریکا باشوور ، لسهر بهر جهسته داری گویا ئهردی یان لسهر نهخشی جیهانی (ویّنی أ) دیاربکه .
 - خشتی لسهری بخوینه، ئه و روبهری دارستانین ئهکوادور دناقبهرا ئهکوادور یین بارانی و ژمارا ئاکنجیین ئهکوادور دناقبهرا سالین ۱۹۲۱ و ۱۹۹۱دیاردکهتن .
- ◄ نێچيرکرن وژناڤبرنا ژينگههێ ڕهنگه ببيته ئهگهرێ ڤهبريانا ڤي
 جۆرێ گورگان .

انا ۲

ڤەبريان چييە وئەگەرين وي چنه؟

What Is Extinction and What Are It's Causes?

دڤي وانيدا دي ...

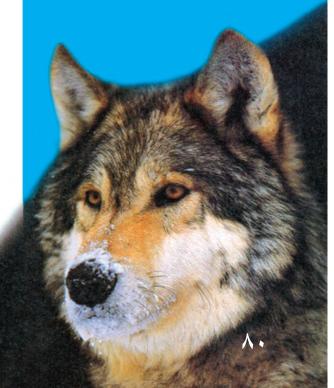

دەربارى ژينگەھێن نەمايى

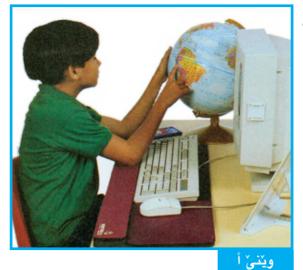
فيربى قەبرپان وئەگەرين وي

که پهیوهندیا زانستان کهی

ب بیرکاری و نقیسینی

- کوهوّرپنیّن هاتینه کرن لسهر روبهری دارستانیّن بارانی، دناف ههرئیّکی ژدوو ناقبهریّن (۱۹۲۱ ۱۹۷۱) و (۱۹۷۱ ۱۹۷۱) و (۱۹۷۱ ۱۹۷۱) بژمیّره وتوّماربکه. پاشی گوهوّرپنیّن لسهر ژمارا ئاکنجیبویان دناف ههمان ههردوو ناقبهراندا بژمیّره وتوّماربکه.
 - کاغهزا وینهکرنا هیلکاری وپینقیسی بود وژمیرهری وینهکرنا هیلکاری ، یان کومپیوتهری ، بکاربینه بو تهمامکرنا وینی هیلکاری بشیوی ستونی ، دیاربکهتن روبهری دارستانان ، وژمارا ئاکنجیبویان د ههردوو ناقبهران دا (وینی ب) دیاربکهتن .

دەرئەنجام بكە Draw Conclusions

- ۱. ههردوو كۆمهلێن پێزانينان ل وێنێ هێلكاريدا بهراورد بكه.
 چ پهيوهنديێ تو تێبيني دكهي دناڤبهرا گهشهكرنا
 ئاكنجيبويان وڕوبهرێ دارستانێن باراني ل ئهكوادور؟
- ۲. پاڵپشت ب پێزانينێن كومكرى ، دەربارەى ژمارا
 ئاكنجيبونێن ئەكوادور ، وڕوبەرێ دارستانێن بارانى ساڵا
 ۱۹۸۱تو دشێى چ دياربكەى؟
- ۳. لدویف پیزانینا تو چ پیشبین دکهی، روبهری دارستانین بارانی ل ئهکوادور سالا ۲۰۰۱ دی بیته چهند ئهگهر ژمارا ئاکنجیبویا بلند بوو ب ریژا سالین بوری؟
- خ. زانا چهوا کاردکهن: پتریا جاران زانا پیزانینان شروقه دکهن دا هاریکاریا وان بکهن بو دیارکرنا ئهوا رویددهت ددهت. ئهگهر روبهری ژینگهها دارستانا بارانی بهردهوام ل کیمییدا، دی بوته چ دیاربیت لدور کومهلین گیانه وهرین تیدا دژین؟

قەكۆلىنەكا زىدەتر: لسەر گوھۆرىنىن ژمارا ئاكنجىبوويان د وەلاتى خۆدا قەكۆلىنەكى رىكبىخە، بى ماوى دەھان سالا دا. پاشى وىنەكى ھىلكارى بى گوھۆرىنان دروست بكە. مگرتىەكى دانە كو شروقەبكەت ئەق گوھۆرىنا ژمارا ئاكنجىبوويان چەوا دى كارتىكرنى لسەر كۆمەلىن گيانەوەران كەت ل وەلاتى تە. پلانەكى بى قەكۆلىنەكا بساناھى دارى ۋە وبجهبىنە دا تاقىكرنا مگرتيا تە بكەت.

شارەزايين كريارين زانستى

شروقهکرنا پیزانینا لدوّر گوهوّرینیّت روبهریّ ژینگههیّ هاریکاریا ته دکهت کارتیّکرنا قان گهوّرینا لسهر کوّمهلیّن زیندی د قیّ ژینگههیّدا کو بوّته دیارببیت .

فيربه

قەبريان وئەگەريىن وى Extinction and Causes

کێمبوونا ژمارا کوٚمهڵێن زیندی Population Decline

یا گریدای بیت ب کیمبوونا قهباری سیستهمی ژینگههیقه. ژدهستدانا ژینگههی دبیته ئهگهری کیمبوونی د ژمارا کومهلین زیندهیین گهلهك زیندهوهران د كومهلگهههكا زیندهییا دهست نیشانكریدا.

دچالاكيا بوريدا ته ديت زيدهبوونا ژمارا ئاكنجيبوويان دبيت

کیمبوونا ژمارا کومه لین زیندهی پتریا وان دهرئهنجامی چالاکیین کیمبوونا ژمارا کومه لین زیندهی پتریا وان دهرئهنجامی چالاکیین مروقینه . ل پتریا وهلاتین جیهانی وکوردستانی ژی نیچیر کرن بویه ئهگهری کیمبوونا ژمارا کومه لین خهزال وچیلین کویقی . وژبهر قیرکرنا ریکا وئاقاکرنا خانیان وهنده کارین دی ، روبهری ژینگههین سروشتی دی کیم بیت ، ودی بیته ئهگهری کیمکرنی د ژمارا گهله کومه لین زیندهییدا . رویدانین سروشتی ئهوین ژینگههی دگوهورن ، وه کی لافاوا و ئاگربهربوونا وهشکبوونی ئهو ژی پالددهرن بو کیمبوونا ژمارا کومه لین زیندی . ههروه سا پهقینا قولکانه کی یان گهرده لووله کا بهیز رویبده ت رهنگه ببیته ئهگهری ویرانکرنا ژینگههان . و دبیت هشکبوون بهرههمهینه ران بکوژیت د ئیکی درنجیرین خوراکیدا ، ئهوی دی بیته ئهگهری کیمکرنا ژمارا کومه لین سروشتی بهرخوران . پتریا گوهورینین دهینه ئهگهری کیمکرنا ژمارا کومه لین سروشتی

✓ دوو ئەگەرىن كىمبوونا ژمارا كۆمەلىن زىندەي دىارىكە؟

گوهۆرينين دهينه ئەنجامدان ژچالاكيين مرۆقى پتريا جاران دهەميشەيينه.

دبەروەختن ، چونكى ئەو كۆمەللىن رزگاربوين دشىن بمينن . لى ئەو

بناسه —

- گوهۆرپنين ژينگههى
 چەوا كارتيكرنى لسەر
 كيم بوونا ژمارا كۆمەلين
 زيندەى يان قەبرپانا وان
 دكەن؟
 - چەوا مرۆق دى شيت ھارىكاريا كۆمەلينن گەفليكرى ب قەبريانى كەت؟

زاراف

قەبريايى extinct گەف لێكرى ب قەبرپيانى threatend

مای ماددهکی ب بهایه ل گهلهك ده قهرین جیهانی دگهل وی چهندی کو فروتنا مایی ری پی ناهیته دان ل ههمی وه لاتان ، لی هندهك مروّق ههتا نوکه دبهردهوامن لسهر کوشتنا فیلا بو کیلبین وان ییت مایی نهوی دیار ل لایی چهیی یی وینهیدا ▼

حکومهتا چینی ژینگهههکا پاراستی بو گیانهوهری پاندا چیکر . لی نهقی ب دروستی نهق کیشه چارهسهر نهکر . چونکی پاندا پیتقی ب ژینگهههکا مهزنه دا تیدا بژیت .

قەبريان Extinction

كۆمەللەكا زىندەييا ژ زىندەوەران دشيت تنى بمينيت دەمى وى هند ئەندام هەبن بۆ ەرھەمئىنانا نقشەكى ساخلەم. ئەگەر ژمارا ان كيمتر بيت ژ ٥٠ ئەندامان دەرفەت امینیت بو وی کومه لا زیندهی، دا بشیت مينيت . ژئەنجامى وى چەندى ھندەك ريندهوهر دي بنه <mark>فهبريايي</mark> واته ئهندامي دوماهيئ ژكۆمەلنى دى مريت ، وئەو جۆرى زيندەوەران دى ژناقچىت ھەتاھەتايى . پتر ژكردارهكا سروشتى دبيته ئەگەرى قەبريانى بدریّژاهیا میّژوویا ئەردى ، كارەسات بوینه ئەگەرى قەبريانا زيندەوەران. قەبريانا داينەصوران بەرنىياسترىن نموونەيە لسەر قى بابەتى ھەر نيزيكي هزار سالان. كردارين سروشتي ژي دبنه ئەگەرى قەبريانا ھندەك جۆران لى دقان رۆژين مەدا ويرانكرنا ژينگەهان بويە ئەگەرى زيدەبوونا رێژهیا قەبریانێ بخێرایەکێ ۱۰۰۰ جاران زێدهتره رُخيراييا قەبريانا سروشتى . وزانا دزانن كو ٥٠ جۆرين بالندان و ۷۵ جۆرين مەمكداران بكيماتى ينن ل قان دووسهد سالنن بوورى دا قهبرياين .

ئەو زىندەوەرىن كۆمەلىن وىيىن زىندەي دبهربه لاق ل جهين جوراوجور دمرفه تا وان بو دويرئيخستني ژقهبرياني پتره ژيين دي . لي زيندهوهرين لسهر گزيرتان درين ، ئهو بشيوهكي تايبەت تووشى قەبريانىنە . ئەگەر زىندەوەرەك بتنى بژیت لسەر گزیرتەكى ، ھەر گوھۆرینەك لسەر ژینگهها وی دبیت ببیته ئهگهری ژناڤچوونا وی زیندهوهری . یین وهکی قان زیندهوهران و تهوین ژمارا وان دکێم گهف لێ<mark>کرنیه بوٚ ڤهبریانێ</mark> و دبیت قەبریین ئەگەر چ بونە ھیتەكرن دا قورتال ببن وهكى دانانا ياسايين نيچيري يين توند. ئهو جهين ، وهكو حه وينگه هين ريانا كويڤي دي بالنده ومهمكدار وخشوك ومولكين مهرجانى ورووهكين گەف لىكرى ب قەبريانى پارىزىت . وهندهك گيانهوهرين گهفليكري ب قهبرياني وهكي خەزالا ھاتىنە زڤراندن بۆ وان جھێن لى درين دناف كۆمەلنن مەزندا ، ل هندەك جهان د هەريما كورستانا عيراقيدا.

✓ گرنگترین ئهگهرین قهبریانی یین نوکه چنه؟

چیروکین سهرکهفتنی Success Stories

د سالین چلاندا ژسهدی بوری ، مروّقی دهستپیکر ب بکارئینانا قرکهری میروویان کر (D.D.T) بو کوشتنا میروویان . وقی دهرمانی کارتیکرنهکا خراب لسهر ژینگههی ههبوو وئه کارتیکرنه یا بهردهوام بوو بو ماوه کی دریژ . ئیك ژقان کارتیکرنان لاواز کرنا تیفکلی هیکین جوّره کی قورتان بو دبیژنی قورتی کهچهل ، وئه فه بویه ئهگهری کیمبوونا تیشکین فی قورتی . وقورتی کهچهل هاته تومارکرن وه گیانه وهره کی گهفلیکری ب قهبریانی ل سالین شیستاندا . و ل سالا ۱۹۷۲ دهزگههی یین دهوله تی دیار کر کو دهرمانی (D.D.T) کاره کی نهیاساییه . وزانایان دهست بخودانکرنا بالندی قورتی کهچهل کر ل دهست بخودانکرنا بالندی قورتی کهچهل کر ل دهست بخودانکرنا بالندی قورتی کهچهل کر ل

ههروهسا هندهكين دى كاركر لسهر قورتالكرن وخوشكرنا ژينگهها قى جۆرى قورتان . ودماوى چهند سالاندا ژمارا كۆمهلا قورتى كهچهل هيدى هيدى زيده بوو ونوكه نه ژگيانهوهرين گهفليكريه بو قهبريانى .

چیلا کویقی ژی ژوان گیانهوهران بوون ئهوین گهفلیکری ب قهبریانی . لی حهوینگهه بو هاتنه دهست نیشانکرن وهاتنه پاراستن وژمارا وان زیده بوو و ژقهبریانی رزگار بوون.

✓ ئەو دوو جۆرىن گىانەوەران كىرك بوون ئەوىن بەرى نوكە گەفلىنھاتىنە كرن بۆ قەبريانى وقى گاقى لى ناھىتەكرن؟

مروّقی روّلهکی مهزن یی ههی دکردارا زیدهبوونا جوّرین گهف لیکریین ب قهبریانی دناڤ ئیخسیرییدا . لهوما هنده کار دهینه ئهنجامدان بو مهشقکرنا تیشکان لسهر گریدانا وان ب جوّری وانقه ل جهی گریدانا وان بمروّقیقه . ئهڨ تیشکین قورتی دهینه چاقدیریکرن ب دهستی بیکهکا بچیکا وهکی دایکییه ، ئهڨ کاره هاریکاریا وهکی دایکییه ، ئهڨ کاره هاریکاریا تیشکی دکهت کو فیرببیت چهوا دی جوّری خوّ نیاسیت وباوهری پی

سیسارك) كیشا وی نیزیکی ٤٥ كگم . ودريّريا پهرين وي نێزيکی ۳ ميتهرانه ، وئهو ژقورتين گەفليكرى ب قەبريانىنە .

يوخته Summary

دەمى ئەندامى دوماھىي دمريتن ئەو زىندەوەر دبىتە زيندەوەرەكى قەبريايى (ژناقچوى يان قربووى). قەبريان سروشتيانه رويددهت ، لي هندهك چالاكيين مروّڤان دبنه ئەگەرى رىدەكا بلندا قەبريانى بۆ رووەك وگيانەوەرىن جيهاني . وزيندهوهر دكهڤيته ژير گهفا (ههرهشا) ڤهبرياني ، دەمى كۆمەلا وى زۆر بچويك دبيت . ومرۇڤ يين رابوين ب رزگاركرنا هندهك ژقان زيندهوهران ژقهبرياني .

ييداچوون Review

- ١. ئەگەرەكى سروشتى بىرە يى كىمبوونا رمارىن كۆمەللەكا زیندهییا دهستنیشانکری.
 - ۲. كەنگى زىندەوەرەك دېيتە گەفلىكرى ب قەبريانى؟
 - ٣. ژمارا زيندهوهرين كۆمهلهكا زيندهيى يا قەبريايى
- ٤. هزرهكا رهخنهگر: هزر بكه دگیانهوهرهكی یان رووهکهکی دیارکریدا ل وهلاتی خو . چ گوهورینین ژینگههی دبیت وی بکهنه گهفلیکری ب قهبریانی ؟ چهند نموونين ديار بيره؟

بهرهه ڤبوون بو ئهزموونى: جورهكى زيندهوهرين گەفلێکرى ب ڤەبريانێ نەشێت خۆ نوى بكەت ئەگەر -

أ. ژینگهها وی هاته نویکرن

ب. كۆمەلا وى زۆر بچويك بوو

ج. نێچيرکرنا وی ڕاوهستيا

د. بوونا وى دناڤ ئێخسيريێ دابيت

🚤 ئەڭ جۆرى قورتان (داڵ يان

بهادانان

دەمى بازى ئەمرىكى ھاتىيە دانان بۆ جارا ئيكى لسهر ليستا زيندهوهرين گهفليكرى ب قەبريانى سالا ١٩٧٥ ، نىزىكى ٣٢٥ جوتين وان ل ئەمريكا ھەبوون . ودەمى ئەف بالندە ژوى لىستى ھاتىنە دەر ل سالا ۱۹۸۸ ، نیزیکی ۱۹۰۰ جوت ژوان هەبوون.

پەيوەنديا بىركارى

پەيوەندىيان

بهای دانه چهند جاران جوتین بالندین بازين ئەمرىكى بوينه دوو ئەوەندە سالا ۱۹۸۸ بهرامبهر ژمارا وان دسالا ۱۹۷۵دا.

بۆچوون

ئەرى پىتقىيە زىندەوەرىن گەف لىھاتىنە كرن ب قربوونى بينه پاراستن؟ ئەرى هندهك زيندهوهر ههنه ژهندهكين دى گرنگ تر ب؟ گوتارهكي بنقيسه تيدا بوچوونا خو دەربارى قى پرسيارى دياربكە .

یشکا

پيداچوون وبهرههڤبوون بوٚ ئهزموونيٰ Review and Test Preparation

پيداچوونا زاراڤان Vocabulary Review

قان زاراقین دهین بکاربینه بن تهمامکرنا رستان. ژمارا لاپهری تومارکری دناقبهرا (۲۱-۸۷) جهی هاتنا پیزانینان نیشاته ددهت، ئهوین دبیت تو پیتقی بی، ل پشکی دا.

بهرههمهینهر (۱۱)

بهرخور(بكارهينهر) (٦٦)

زنجیرا خوراکی (۲۷)

شیکهر (۲۷)

تۆرا خۆراكى (٦٨)

ههرهما وزيّ (۷۰)

پیشبرکی (۷۶)

هاوژیانی (۷۷)

رەوشتىٰ خۆرسكى (٧٨)

رەوشتى فىربوويى (٧٨)

قەبريايى (٨٣)

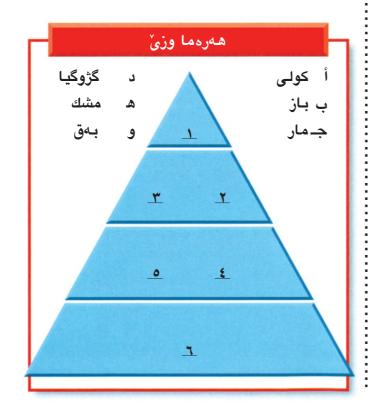
گەفلىكرى بۆ قەبريانى (٨٣)

- ۱. ئاشتبوون وخو مراندن يان خو متكرن دوو نموونهنه لسهر _____ لده سهيان.
- ۲. رووهکێن کهسك يان _____ زيندهوهرن خوّراکێ خوّ بخوّ دروست دکهن .
- ۳. زیندهوهریّن مری پرت پرت دبن ب______
- ٤. جۆرەكى زىندەوەرانە دى بىتە ئەگەرھەمى ئەندامىن وى مرن .
 - پەيوەنديا دناڤبەرا زنجيرێن خۆراكيدا دياردكەتن .
 - آ. زیندهوهر رادبن ب لسهر برا سنووردایا ژداهاتان دناق سیستهمهکی ژینگههیدا.

- ۷. ____دیاردکهت برا وزا پهیدا بووی لاه ههر ئاستهکی د زنجیرا خوراکیدا.
- ٨. ئەو زىندەوەرىن ھندەك زىندەوەرىن دى دخون بۆ مانى دېنىژنى ______
- ٩. کوچکرنا قازین کهنهدی بهره باشوور
- ۱۰. ــــــــــــــ ئەوە پەيوەنديا درێژ دناڤبەرا جۆرێن جودايێن زيندەوەراندا .
- ۱۱. بهرههمهينهر ههردهم ئهون زيندهوهرين ئيكى د ههر هم
 - ۱۲. زینده وهرین ژمارا وان زور یا کیم بیت ئه

ييكقه گريدانا چهمكان

Connect Concepts

دلنيا بوون ژتيكهههشتني

Check Understanding

١. دەمى قۆلكانەكا مەزن دپەقىت ، پتريا جاران چەندىن تەن ژخوليا رەنگ تارى بۆ چەند ھەيقان دناف ههوای دا دمینیت. ئهگهر ئهقی خولیی بەرى رۆناھيا رۆژى گرت بەرھەمھىنەر نەشىن أ. پرت پرت كرنا زيندهوهرين مرى بكهن ب. راببیت ب کریارا روشنه پیکهاتنی ج. نێچيرکرنا بهرخوران بکهن د. هاوژیانیی بکهن

۲. وێرانکرنا ژينگههێ ئهگهرێ

سەرەكىيىڭ ____ أ. قەبريانىٰ ج. رەوشتىٰ خۆرسكى ب. پێشبركىٰ د. ھاوژيانى

٣. ئەو زىندەوەرىن دكەڤنە گوپىتكا زنجىرا خۆراكى ئەو گيانەوەرين درندە و ______ أ. بهرهم هينهرن ج. بهرخورين ئاستى ئيكينه ب. گیا خورن د. گوشت خورن

 ٤. جۆرەكى بالندايە داددەتە سەر پشتا گاى ، وھەر ميروويه كا ببينيت دخوت . ههرئيك ژگاي وبالندهى مفا ژقى پەيوەندىي وەردگرن دېيژنه ڤێ پەيوەندىێ_____

أ. پێشبركێ ج. مشه خورى ب. رەوشتى فىربوويى د. مفا ئالوگوركرن

٥. ئەگەر مرۆف ھارىكاريا وان كۆمەلىن زىندەي نەكەت ئەوين گەفلىكرى ب قەبريانى ئەو رى دێ بنه ــــ

> أ. پێشبركێ كەن ج. كێمتر ژماره د. كۆمەلين زيندەي **ب**. قەبريايى

هزرهكا رهخنهگر **Check Understanding**

١. هندهك مروّق ئامانان دهه لاويسن بوّ خوراكي المنده بالندان دناف باخچي ماليدا . ئەقى كارى لدويف هزرا ته چهند کارلێکرن لسهر کوٚمهڵێن باڵندێن ناقخویی د سیستهمی ژینگههیدا ههیه؟

۲. کارتیکرنا ویرانکرنا پتریا رووهکان یان ههمیان چىيە د سىستەمەكى ژينگەھى يى

دياركريدا؟

٣.بالندي شاليل بزاري سترانين بالندين دي قەدكەن ئەوين دناق ژينگەها ويدا. ئەرى ئەق رەوشتە رەوشتەكى خۆرسكىيە يان رەوشتەكى فێربوويي يه؟ وێ چهندێ شلوڤهبكه.

ييداجوونا شارهزايين كريارين زانستی Process Skills Review

١.شارهزاييين ژيانا كويڤي دزانن كو گورك كهلين كويڤى نێچير دكەن ، ئەرى ئەڤ شارەزاييەنە چ پێشبین دکهن دهرباری کوٚمه لا کهلێن کویڤی دناف باخچەكى گشتىدا ئەگەر ھەمى گورك ھاتنە كوشتن؟ ئەقى رون بكە.

۲.دهمی بالندهکی کناری وهکو شههنگی بیت، هێرشي بکهته باڵندهکي دي ههمي باڵندين ژوي جۆرى كۆم دېن بۆ شەركرنا وى گيانەوەرى هيرشكهر. لسهر وي ريكا ئهڤ رهوشته هاريكاريا بالندين دياركري دكهت بن ماني بزته چ دياردبيت.

٣. رووه کين ميرووگر رووه کين که سکن ميروويين زيندى ئيخسير دكهت وههرس دكهت . زانا چهوا قان رووهكان پۆلين دكهن: بهرخورن يان بەرھەمھىنەرن؟ ئەوى شلوقەبكە.

ههلسهنگاندنا بجهئيناني **Performonce Assessment**

هيّلا فراڤينيّ

جۆرەكى خوارنى ھەلبرىدە تە دقىت تو بخوى ، ھەر وهكى تو «بێتزايي» بههلبژێرى . لسهر كاغهزهكي

> لدويف ههره ههرييكهاتيهك ژپیکهاتیین وی، ههتا تو دگەھيە ژيدەرى وى، و پاشی پوستهرهکی دروست بکه تیّدا ژێدەرێن پێکهاتيان ديارببيت.

زاراف

ههریما زیندهیی دهقهرا ئاف وههوایی دهقهرا ههلکیشان وداکیشانی دهقهرا نیزیکی کهناری دهقهرا زهریا یا قهکری

ههریکمین زیندهیی Biomes

پتریا ده قهرین نیشتمانی عهرهبی بیابانن و یا مای ده قهرین گروگیایینه وده قهرین دارستان تیدا گهشی دکهن . نه قده قهره سروشتیانه تیکهلنابن دگهل ئیك . ههروهسا ههر ده قهره کونی گهشه یا کری ، لدیق پایدایرونا با رود و گونجای .

پێزانينهکا بلهز

گەنم گرنگترین بەرھەمی خۆراكییە د زەقیین گژوگیاییدا . ئەگەر ئەم ھەمی گەنمی جیهانی كۆمبكەین دناڤ فارگونین شەمەندەفریدا . دریژیا شەمەندەفری دی بیته ۱۹۰۹۰ كم .

پێزانينهکا بلهز

دگهل چهند جاربوونا ئاكنجيين ئهردی پيتقييه بهرههم ئينانا خوراكی ژی بهيته چهند جاركرن وئاكنجيين ئهردی ۸۰ سالا مایه ههتا ژمليارهكی بویه دوو ملیار وههروهسا ۴۰ سالان ههتا ژ دوو ملیاران بوینه ۶ ملیار د خشتی ل خواری دیار بوته چ دیاردبیت لدور دهمی پیتقی ههتا ئاكنجیین ئهردی چهند جارببن ههتا دبنه ۸ ملیار.

ئاكنجيين ئەردى

ژمارا ئاكنجييان	ساڵ
٣٠٠٠	۰۰۰۰ ب.ب
0 * * * * * *	۰۰. ۸۰ ب.ب
Y · · · · · · · · · · · · · · · · · · ·	۱ ب.ب
0 • • • • • • •	170+
\···	١٨٥٠
Y	1980
٤٠٠٠	1970
7	Y • • •

<u>پێزانینهکا بلهز</u>

هەيقىن دەستكرد دھىنە بكارئىنان بو وىنەكرنا نەخشان . وەكى قى نەخشى مىرنشىنا عەرەبى. بەشىن ئەرد پىقىن يىن وان ھەيقىن درىريا پىلىن رۆزى قەداينەقە دپيقىت . ئەقە ژى ھارىكاريا زانايان دكەتن بۆ دياركرنا ئاقى وھشكاتىي وئاخى وكەقر وروودكان ل دەقەرا وينەكرى .

نەخشىن ھشكاتىي ئەوين ھەيقىن دەستكرد وينە دكەت دىسان ھارىكاريا مرۆقى دكەن بۆ ھەلبژارتنا باشترين رىك بۆ بكارئينانا ئەردى وينەكرى .

وانا

يين هشكاتي چنه؟

دەربارى ھەريمين زيندەيى

وئاف وههوايي.

لسەر ھەريىمين زيندەيى

يين ئەردى.

هادريمين زيندهيي

What Are Land Biomes?

دڤي وانيدا دي ...

فيربى

بهيوهنديا زانستان

ب بیرکاری وخاندنین كۆمەلايەتى.

پينگاقين چالاکيئ Activity Procedure

ههريمين زيندهيي وئاف وههوا

ئارمانجا چالاكيى Activity Purpose ئەو روومك وگیانه وهرین ل ده فه را ته د ژین ییت هاتینه گونجاندن کو لی

بژین . لسهر ئەردى شەش سیستەمین ژینگەهى يین بەرفرەهین

بارودۆخى وى ھەرىمى . دقى چالاكىيدا دى نەخشى ھەرىمىن

درێژ وهکههڤبن. دێ بهراورديا ههردوو نهخشانکهي وپهيوهنديا

هەين دېيژنى ھەرىمىن زىندەيى . ھەر ھەرىمەكا زىندەيى ،

رووهك وگيانهوهرين تايبهتين تيدا يا خو گونجاندي دگهل

زیندهیی یی ئهمریکا باکوور ئامادهکهی . و دیسا نهخشی دەقەرىن ئاق وھەوايى يى ئەمرىكا باكوور . دەقەرىن ئاق وههوایی ئهو دهقهرن ئهوین تیدا جورین سهقای بو دهمهکی

دناقبهرا ههريمين زيندهيي ودهقهرين ئاف وههوايي

■ نەخشى دەقەرىن ئاق وھەوايى ل ئەمرىكا باكوور

■ نەخشى ھەرىمىن زىندەيى ل ئەمرىكا باكوور

■ پێنڤيسێن هێلکاري يان پێنڤيسێن ڕهنگاورهنگ

Biomes and Climates

- لسهر نهخشی ده قهرین ئاف وههوایی ل ئهمریکا باکوور ئاڤ وههوايين جياواز رهنگ بکه وهکي بوّته ديار د خشتي ئێکێ لسهر لاپهرێ بهرامبهر دا (وێنێ أ) .
- السەر نەخشى ھەرىدىن ئەمرىكا باكوور ، ههريمين زيندهيي رهنگ بكه وهكي بوته ديار ل خشتی دووی لسهر لاپهری بهرامبهر.
- 🤫 دەقەرين كەسك لسەر ھەردوو نەخشان بەراورد بكه. ئەو دەقەرا ئاق وھەوايى وى گەرم و شەھد چەوا دياردبيت . ئەگەر بەراورد بكەين ب دارستانين بارانيين كهمهرهي؟ بهراورديي بكهن دناقبهرا دەقەرين ئاق وھەوايى وههريمين زيندهيي يين يدا ئهوين بهمان رەنگ ھاتىنە رەنگ كرن .

دەرئەنجامدەي.

كەرەستە Materials

هەريمين زيندەيى ل ئەمريكا باكوور		
رہنگ	هەريم	دەقەر
كەسك	دارستانهکا بارانی یا کهمهرهی	ٲ
بنەفشى	دارستانهكا بهلگ وهرين	ب
شين	تایگا	ح
پرتەقالى	ئەردىن گۋوگىايى	د
زهر	بيابان	_&
قەھوايى	توندرا	و

شارهزایین کریارین زانستی

دهمی زانایان بهراوردکرنی دناقبهرا دوو کومهلین جیاواز ژپیزانینان دا دکهن هندهك جاران دشین پهیوهندیان دناقبهرا وان دا ببینن .

دەرئەنجام بكە Draw Conclusions

 ا. دەقەرىن لسەر نەخشى ئاق وھەواى چەوا دىاردبىت ببەراوردىكرنى دگەل دەقەرىن ھەمان رەنگ لسەر نەخشى ھەرىمىن زىندەيى؟

۲. تیبینیا ههردوو نهخشان بکه. ئهگهر هشکاتیا ده قهری کیمتربیت ژبیابانی وشههداریا وی کیمتربیت ژدارستانی . ئهری کیژك ههریما زیندهیی تو پیشبین دکهی دی لویری ههبیت؟

۳. هەرىنمىن زىندەيى ژشەهداريا پتر بى هشكاتيا پتر برنجيرەي رىكبىخە؟

انا چەوا كاردكەن: لدەمى زانا بەراوردىي دناقبەرا كۆمەلىن پىزانىناندا دكەن ، دشىن پەيوەندىان دناقبەرا واندا دەرئەنجام بكەن . رووەكىن قوچەكى ل تايگا دزالن ، ودارىن بەلگ پان دزالن ل دارستانىن بەلگ وەرىن ، تو چ دەرئەنجام دكەى لسەر پىتقىا دارىن بەلگ پان بى ئاقى ئەگەر بىتە بەراورد كرن دگەل دارىن قوچەكى؟

قەكۆلىنەكا زىدەتى: كومپيوتەرى بكاربىنە بۆ ئامادەكرنا بوردەكى ئاق وھەوايى ھەرشەش دەقەرىن زىندەيى دىاربكەت و بۆ ئامادەكرنا نەخشەكى ھەمى دەقەرىن ئاق وھەوايى وھەرىمىن زىندەيى بخۆقە بگرىت.

هەريمين زيندەيى يين هشكاتى **Land Biomes**

بناسه-

- هەريىمىن زىيدەيى يىن ئەردى
 - ئەوى جۆرىن زيندهوهران سنووردار دکهن د ههريمين زيندهييدا
- رووهك وگيانهوهر چهوا خو دگونجينن بو ژياني د هەريىمەكا زىندەيى

زار اڤ

ئەق وينە

دياردكەتن .

هەريميا زيندەيى biomes دەقەرا ئاق وھەوايى climate zone

هەريمين زيندەيى يين ئەردى Earth's Biomes

مگرتی بکه ژنیشکهکیّقه ته خوّ دیت تو ییّ ل دهقهرهکا دویر ژمالا خوّ. ئىكەمىن تشت تو ھەست يىدكەي سەقايە . ئەرى ئەو گەرمترە يان سارترە رْجِهِيٰ ئاكنجيبونا ته؟ ئەرىٰ ئەو پتريىٰ شەھدارە يان پتر يى ھشكە؟ وپشتى هینگی دبیت تو رووهك وگیانهوهرین دناف وی دهفهری دا دژین بنیاسی ب چ ئەق گيانەوەر ورووەكە دجياوازن ژوان ئەوين ل دەقەرا تە درين؟

دبیت تو ل ههریمهکا زیندهیی یا نوی بی ههریما زیندهیی سیستهمهکی ژينگههيي بهرفرههه . رووهك وگيانهوهرين وي خو دگونجينن دا بژين د وي ئاق وههواييدا، ئهو ري وي جياواز دكهت ژههريمين

زيندهييين دي .

دچالاکیا بوریدا ته دیت کو ههریمین زیندهیی نيزيكه دومكو ئيك بن دگهل ده فرين ئاف وههوايي . و <mark>دەقەرا ئاڭ وھەوايى</mark> ئەو ھەريمە.

ئەوا شێوازێ پلا گەرمى وباران بارىنى وبرا ڕۆناھىا رۆژێ يا سالانە دوەكھەڤ بن . ئەرد شەش جۆرێن ھەرێمێن زىندەيى بخۆڤە دگرىت ئەو ژى : دارستانێن بارانا و يێن كەمەرەى ، ودارستانێن بەلگ وەرىن ، وئەردێن گژوگىايى ، وبيابان ، وتايگا ، وتەندرا .

وههر جوّره کی ههریمین زینده یی ل گهله که جهین ئهردی ههنه . ئهمریکا باکوور وئهمریکا باشوور وئهفریقیا وئاسیا وئوسترالیا ، وهکو نموونه ، ههمیان ههریمین بیابانی دناقدا یین ههین . ههمی ئهو رووه کو گیانه وهرین د بیابانیدا دژین ریکین خو گونجاندنی یین ههین بو ژیانی دناف ئاف وههوایین هشک . لی ئه قه ب پیتقی وی ناگههینیت کو ههمی زینده وهرین دناف همریمه کا بیابانی یا دیار کریدا دژین ، دشین دناف ههریمه کا بیابانی یا دی دا بژین ، کیقلویره وه که نموونه ، دناف بیابانی یا عهره بستانی وئوسترالیا وئهمریکا باکوور دا پیک فه دژین

لی بزنمشك وئه و ژی ژکیقلویرا یه دناق بیابانین عهرهبستانی بتنی دژیت ، کیقلویرین توکدار ئه و ل ئهمریکا باکوور بتنی دژین ، کیقلویرین کهش کهشی ل ئوسترالیا بتنی دژین .

ههروهسا هندهك جیاوازی یین ههین دناق
ههریمین زیندهییدا. ئه و ههمی پرووهك وگیانهوهرین
درین دناق ههریمه کا دیار کری دا، ریکین
گونجاندنی ییت وه کو ئیکین ههین دا برین دناق
ئاق وههوایی وی ههریمیدا. لی ده ههرین ههمان
ههریم دبیت جورین جودا ژپرووه کوگیانه وهران تیدا
برین. وئیک ژئهگهرین قان جوداهیان ئهوه کو ئاق
وههوا نه تاکه هوکاره ئهوی کارتیکرنی لسهر
زینده وهرین دجهه کی دیار کریدا درین دکهت. جوری
ئاخی، وه ک نموونه، هاریکاره بو دیار کرنا جورین
پرووه کان ئهوین باش گهشی دکهن. وژیانا پرووه کی
برووه کان ئهوین باش گهشی دکهن. وژیانا پرووه کی
بروان خو هاریکار دبیت بو دیار کرنا جورین

√ تو ل كيژك ههريما زيندهيى دژى؟

هەريمين زيندەيى يين جيهانى

دارستانین بارانا و یین کهمهرهی Tropical Rain Forests

تو دشیّی هزرهکی چیبکهی لسهر تایبهتمهندیین دارستانیّن بارانا و ییّن کهمهرهی ئهگهر تو دناف خانیهکی پلاستیکی یی کشتوکالیدا بریّقه چوبی . دارستانیّن بارانا و ییّن کهمهرهی دکه قنه نیّزیکی هیّلا کهمهرهی . لویّری ئهرد ییّن کهمهرهی . لویّری ئهرد پتریا روّژیّن سالیی وهردگریت روّناهیا روژی بشیّوهکی راسته و خوّ . لهوما پلیّن گهرمیی ههردهم د بلنده . ئاف وههوایی دارستانیّن بارانا و ییّن کهمهرهی برهنگهکی بهرده وام زوّر یی شههداره . وههمی روّژان باران لی دباریت .

روناهیا روژی یا بریقهدار وئاف وههوایی شههدار کاودانین گهشهبوونا نموونهیینه بو کومهلهکا جوراوجورا رووهکان دارستانین بارانا و یین کهمهرهی نیزیکی نیفهکا جورین رووهکین ئهردی بخوفه دگریت . ئه خورا وجورا مهزن ئیکه ژتایبه تمهندیین دارستانین بارانا و یین کهمهرهی بهرههمهینهرین دارستانین بارانا وی دهینه دابه شکرن لسهر

سی چینان . ئه و دارین پتر دریژ چینا بلند پیکدئینن وپیچه دبندا چینا دووی ژدارا سیوانه کی یان بانه کی ژبهلگ ولقین داران پهیدا دکهتن . و ل بن بانی دارستانی هنده که جورین کیمین دارین کورت وگهله کیروه کین قیهه لچوویی وگیا سارمه وگولادا ههنه. وگهله کیم رووه ک لسهر رویی ئهردی دارستانین بارانا وی دژین چونکه روناهیا روژی ئهوا دگههیته قی ده قهری دناف چینین چرین

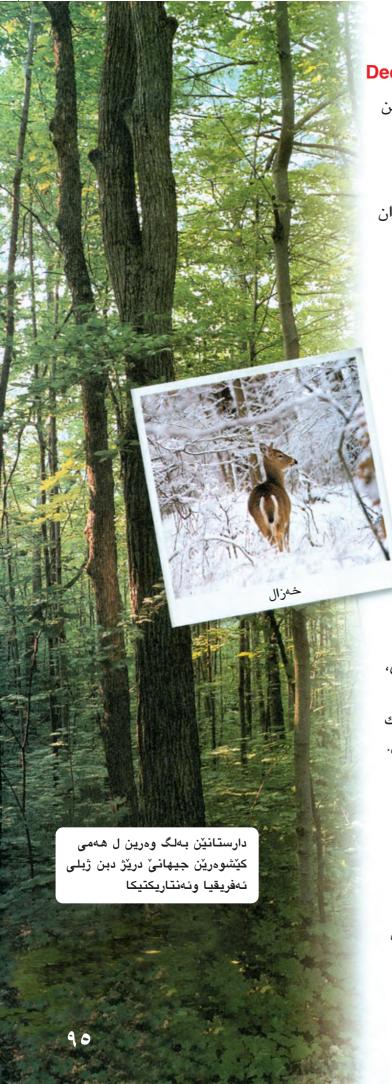
وهکی رووهکان ، گیانهوهرین دارستانین بارانا وی دههمهجورن . گهله گیانهوهر پتریا ژیانا خو

لسهر لقين دارين باني دارستاني دبورينن . ههروهسا خشوّك وهشكئاقي ومهمكدار وميروو وماسي وبالنده ژيانا خوّ بباشي دناڤ دارستانين بارانا ويدا دبورينن. تورين خوراكي ئهوين ئهو گيانهوهر پيك دئينن دههمهجوّر وئالوزن پتر ژوان ئهوين لهريمين ديين زيندهيدا.

سهريدا ، رؤناهيه كا زؤر لاوازه .

√ ئەو چ ھۆكارن بەشداردبن دھەمە جۆركرنا رووەك وگيانەوەرين دارستانين بارانا و يين كەمەرەيدا؟

دارستانین بهلگ وهرین Deciduous Fprests

دارستانین ناقهندا ئهوروپا دبهرنیاسن ب رهنگین وا یین پاييزى . بەلگێن گەلەك داران دھێنە گوھۆرىن بۆ رەنگێ سۆر وپرتەقالى وزەر بەرى ب وەرىين . ھەر سال بەلگين دارين بهلگ پان دوهريين ، ئهو رووهك ئهون يين زال ل دارستانين بهلگ وهرين . ئەف ھەريما زيندهيى دكەڤيتە وان جهين پلين گهرماتيي ناڤنجي وباران بارين لي ناڤنجي. ودارستانین بهلگ وهرین یین ل ههمی کیشوهران ههین ژبلی ئەفرىقيا وئەنتارىكتىكا (كێشوەرێ جەمسەرێ باشووری) . برا رۆناھيا رۆژئ ئەوا رويى ئەردى وهردگریت ل دهمین جیاواز دسالیدا یا جیاواز و ، دبیته ئەگەرى گوھۆرىنىن وەرزان ل دارستانىن بەلگ وەرىن. وگوهۆرىنىن وەرزى ژى دىنە ئەگەرى زقرۆكا سالانە بۆ گەشەبوونا رووەكان . گەرماتيا ب تين ل بهارى وهاڤيني شيانا گهشهبوني وكوليلك داني ددهته رووهكان . ودوهرزئ زڤستانيدا پلين گهرماتيي كيم دبن پتریا جاران بوّ دبن پلا بهستینیدا. وهرزی گهشهکرنیّ دناف دارستانین بهلگ وهرینرا بهردهوام دبیت بق ماوي شەش ھەيقان.

رمارهکا چینین پروهکان یین ههین د دارستانین بهلگ وهریندا . ودارین زوّرترین دریّژی وهکی دار به پی ودار چناری بانه کی تهنگی بهلگان چیدکهن ، وییچهوانه ی دارستانین بارانا وی یین کهمه رهی، دارستانین بهلگ وهرین دهیایت برهکا پروناهیا پروژی دناف بانیرا ببوریت ، تیرا گهشه کرنا چینه کا دارین بچویك ودهوه نا دکهت . ودبن دهوه نا دا قهوزه وگولدا پگهشه دکهن .

چینین رووهکی یین جودا جودا ، ژینگههین جودا و جودا بی گیانهوهران دابین دکهن . جورین زورین میروو و بالندان دناف بانی دارستانی دا دژین . وژبهر کو کیقریشك و خهزال گیانهوهرین رووهك خورن ، ئهو لسهر ئهردی دارستانی دژین و ههروهسا بهق و خهجخهجوك ومار لسهر ئهردی دارستانی دژین . ورویقی وباز وگوشت خورین دی یین بچویك رادبن ب نیچیرکرنا رووهك خوران

✓ دیارترین تایبهتمهندیین دارستانین بهلگ وهرین چنه؟

ئەردىن گژوگيايى Grass Lands

هزربکه دهریایه کا گژوگیای دگهل بای پیلداردبیت وه کی پیلاین دهریای ، ههر لایی تو لی بزقری گژوگیایه کی دریژ دی بینی دریژ دبیتن تا ئاسوی، ئه قه دبیت تو ببینی ل ئهردین گژوگیایی . ئهردین گژوگیایی دبه لاقن ل ده قهرین گهرما فینك وبارین یا سقك ، وگژوگیایین جوراوجور ئهون یین رووه کیدا زال . وئه و ژی به لاق دبن ل ههمی کیشوه ران ژبلی ئهنتاریکتیکا .

گژوگیایی چەند ریکین ین گونجاندنی یین هەین دشین بی بارانین مشه پی بژین .

وبهلگین وان یین دریش وزراف بتنی پیچهکا ئاقی بهرزهدکهن . ورههین وان راستهوخو ل بن رویی نهردی گهشی دکهن ، وبه لاف دبن بشیوه کی بشیت گهله ک شوی نافا بارانا دباریت وهرگریت .

ل ئەردىن گژوگىايىدا ژمارەكا زۆرا گيانەوەرىن بچويك دژين وەكى كىقرىشك وكىسەلە وجرد ومشك

ومار وميروو.

ههروهسا کهرین گیاخورین مهزن لی دژین وهکی خهزال و چیل وزهراقه وگوشت خوران وهکی شیر وبه قله شیرین نیچیرفان.

وبهقله شیرین نیچیرقان .
وئهردین گژوگیایی رولهکی سهرهکیی ههی د
چاندنیدا ل جیهانی. ب ههزاران جوتیار گهنمی
وگهنموکی وبرنجی ودانهویلین دی تیدا دچینن .
وئهو ههمی جورین گژوگیانه . ئه ش گژوگیانه دهینه
بکارئینان بو بهرههم ئینانا خوراکی بو
گیانهوهران، وههروهسا بو بهرههم ئینانا نانی
وئاری ونازکه نانی گهنموکی . ئهردین گژوگیایی
برهکا زورا خوراکی بهرههم دئینن . ههروهسا
ئهردین گژوگیایی دهینه بکارئینان بو چهرینا
ئاژهلان وهکی چیل وپهزی ، ئهوین بهرههمین

✓ چەوا گژوگيا خۆ دگونجينيت د ئاڤ وهەوايئ ئەردێن گژوگياييدا؟

بیابان Deserts

یا دیاره کو تو دزانی بیابان دچهوانه روژا وی ب دریژیا روّژی یا بریقداره ، و ب زوّری یا کیم بارانه ، وههروهسا ئاخا وی وههوایی وی ب تهمامی یا هشکه . ژبهرکو بیابان یا کیم ئاقه یان یا بی ئاقه ب ئیکجاری ، لهوما جوّرین کیمین رووهکان تیدا گهشی دکهن پتریا بیابانان ل هاقینا زوّر دگهرمن لی پلا گهرمیی دبیت کیم ببیت بوّ دبن پلا بهستنی دا ل هنده ک شهقین زقستانیدا .

هنده بیابان ب ئیکجاری ئاف تیدا نینه . و د هنده بیابانین دیدا هنده جوکین ئاقی ودهریاچکه دروست دبن ، پشتی هروبایین بارانا ئهوین کیم ، لی زور ناقه کیشن . ههمی ئه و زینده وهرین دناف بیابانی دا دژین ریکین خو گونجاندنی دبه رزترین ونزمترین پلین گهرمی دا یین ههین، ودهمی ئاف کیم دبیت لده و ووهکین بیابانی ریکین خو گونجاندنی یین ههین شیانی ددهنی کو ئاقی بهاریزیت . رووه کی هژیرا ستریدار ئاقی کومدکه تدناف بهلگین خو یان قهدین خو گفشی ستویردا . ورههین وی ل نیزیکی رویی ئاخی یین ستویردا . ورههین وی ل نیزیکی رویی ئاخی گهشی دکهن ، هه تا بشیت ئاقا بارانا ئه وا ب کیمی

دباریت بلهز بمیّریت. وپیچهوانهی هر یرا ستریدار دهوهنین بیابانی یین ستریدار ئاقی عومبار ناکهن . و ل جهی وی رههین وان گهشی دکهن بو کویریاتیا ۱۵ میتران ههتا دگههنه ئاقا بن ئهردی .

گیانهوهریّن بیابانی ژی دگهل ئاڤ وههوایی هشك دگونجاینه. پیستی خشوّکان وهکی مار وکیّقلیرا یی رهقه و ب پویلهکه، کو هاریکاریا وان گیانهوهران دکهت لسهر نههیّلانا بهرزهکرنا ئاڤی .

وهندهك مهمكدارين بچويك ههمى ئاڤا ئهو پيدڤى بدهست خوٚڤه دئينن ژوان رووهكين دخون .

پتریا گیانه و هرین بیابانی خوقه د شیرن ژبه ر گهرما روزی، و پاشی بشه قی دهرد که قن دا نیچیری بکه ن ده می ناف و هه و ایی خوش بیت .

✓ چەوا زیندەوەر خۆ د گونجینن دئاڤ وهەوایی بیابانی یی هشکدا؟

تاىگا Taiga

تایگا دارستانه که ژدارین ههردهم که سك ، ویه لگ دهرزیکی ، و نه و ب شیوی که مهره کا پان دناف ناسیا و نه ورپا و نه مریکا باکوور دا دریژدبیت . زقستانا تایگا زور یا دریژه . دارین ههردهم که سك ، و ژوان کاژ ، دگونجاندینه بو ژیانی ل تایگا . گرنگترین ریکین گونجاندنا وان به لگین بشیوی که دهرزیکی نه ، نه و به لگین دهرزیکی دداپوشینه ب سهرپووشه کی شهمایی وان دپاریزیت و به رزه کرنا ناقی سنووردار دکه تن . ههروه سا دارین ههرده م که سک ههمی به لگین وان ب ئیک جار ناوه ریین . که سک ههمی به لگین وان ب ئیک جار ناوه ریین . و بقی چهندی دشیت خوراکی . ب دریژاهیا سالی دروست بکه ت.

تایگا یا پێکهاتیه ژدوو چینان بتنی دار پتریا بانی رهق پێکدئینیت لی ئهردی تایگا ههردهم یی بانی رهق پێکدئینین دهرزیکی یێن هشك ومری داپووشیه.

حهزاز لی گهشه دکهن . جورین زیندهوهران ل تایگا دهینه گهورین ژ وهرزهکی بو وهرزهکی دی . د ماوی ههیقین هاقینی دا کومهلین پیشیا ومیشا زوردبن ، وبالندین میروو خور ژباشووری در فرده هه کیند و بالندین دخوینن ودارکوکه ل تایگا دمینن ب دریژاهیا سالی وههروهسا کیقریشکین کیقی وژیژی ومشك.

قوربهشك ودهلهك وگورك رادبن ب نيچيركرنا وان مهمكداران ومهمكدارين دى .

✓ دوو جیاوازیان دناقبهرا دارستانین بهلگ وهرین وتایگا بیژه؟

تایجا دریژدبیت دناف کیشوهرین ئاسیا وئهوریا وئهمریکا

تەندرا Tandra

تەندرا دەشتەكەل رەخين دەقەرين جەمسەرى باكوورى وباشوور به لأف دبيت. ئاف وههوايي وي دهيته جوداكرن ب نزمبوونا پلين گهرميي، وزڤستانا وي گهلهكا دريٚژه د زوربهيا تهندرا دا . ل پاييزي روّژ دهيته قهشارتن لپشت ئاسوي . جارهكا دى وناههليت ههتا پشتى چهند ههيڤين دى. سەرمايا بزيده وكيميا تيشكدانا رۆژى گەشەكرنا رووه کان سنووردار دکهتن ل ده قهرین تهندرا دا. دماوي وهرزي بهاريدا بهستى شل دبيت د بهشين سەرقەيين ئەردىدا ، لى بەشين دبن دا دمينن بەستىگرتى ، ژبەر وى چەندى رووەكىن مەزن لى ناژین . لهوما گیایین کورت وقهوزین جوراوجور ل بهشين سهرقه گهشي دكهن ودمينن ههتا بدوماهيك هاتنا وهرزي هاڤيني . گهلهك گيانهوهر وهكي بالندا و وكەلين كويڤى وگا، بەرەف تايگا كوچ دكەن دا زڤستاني ليببورينن . لي ئهو گيانهوهرين دمينن وهكى رويڤين جەمسەرى وكێڤريشكا جەمسەرى، شەرەكى سپى وستويريى ھەى دشين خۆبگونجينن دگەل دىمەنى بەفرى.

هاڤین دزڤریت وکهرین کهلین کویڤی وگا دزڤرنهڤه بو چهری، وبالنده دزڤرنه وان جهین هیلینا لی چیدکهن.

√چهوا رووهكين تهندرا خودگونجينن دناڤ نَاڤ وههوايي ساردا؟

پوخته Summary

ههریمین زینده یی یین سهرهکیین بو هشکاتی ئه قه نه : دارستانا بارانا و یا کهمهره ی و ، دارستانا بهلگ وهرین ، و ئهردین گژوگیایی ، وبیابان ، وتایگا، وته ندرا . ئاف وههوایی ههر ههریمه کی یی جودایه ژئاف وههوایی ههریما دی . ئاف وههوا ب برا روناهیا روزی ، وبرا شهی کار لی دهیته کرن ده قهرین ئاف وههوایی یی ژههمیا سارتر دکه قنه نیزیکی ههردوو جهمسهران ، وئهوین ژههمیا گهرمتر دکه قنه نیزیکی هیردوو جهمسهران ، وئهوین ژههمیا گهرمتر دکه قنه نیزیکی هیردو بهمهرای . رووه کوگیانه وهر دناف وی ههریما زینده یی ئه وا تیدا دژین ریکین گونجاندنی دیاردکهن .

پيداچوون Review

- ههریمین زیندهیی ژههردوو جهمسهران ههتا هیلا کهمهرهی ب ریکی بیژه؟
 - ۲. ده قهرین دناف ههمان ههریما زینده ییدا ب چدوه هه قن؟ و ب چ د ژیك جودانه؟
 - ۳. چ جیاوازی دناقبه را دارستانا بارانا و یا
 کهمه رهی وتایگا دا ههیه؟
- المحنه المحنه المحنه المحنى المحنى المحنى المحنى المحنى المحنى المحنى المحنى المحرى المحر
- بهرهه قبوون بو ئهزموونی : ئهو ههریما زیندهیی ئهوا جوراوجور یا مهزنتر یا پووهك وگیانه وهران بخوقه دگریت ئهو
 - أ. بيابانه
 - ب. دارستانا بارانا یا کهمهرهییه
 - ج. دارستانا بهلگ وهرینه
 - د. تایگایه

پەيوەندىيان

پەيوەندىا بىركار*ى*

شروقه كرنا پرسياري

ده قهرین مهزن ژدارستانین بارانا و یین کهمهری سالانه دهینه برین . ل بهرازیل بتنی ۱۳۸۲۰ کیلومه ترین دووجای دسالا ۱۹۹۰ دا هاتنه برین . ئهری ئهوین هاتینه برین دی بنه چهند ژسالا ۱۹۹۱ تا سالا ۲۰۰۰ ئهگهر تیکرایا برینی وهکی خو بمینیت؟

خواندنا نهخشهیان:

بتنی یان دگهل هه قاله کی خو کاربکه. ژماره کا هیلا دریژیی و ژماره کا هیلا پانیی ب هه لبرین و و پاشی جهین وان لسه رنه خشه ی یان لسه ربه رجه سته داری گویا ئه ردی دیاربکه.

ناقی کیشوهری یان باژیری یان زهریای ئهوی دکه قیته جهی ئیکتربرینا ههردوو هیایی ته ههلبژارتین بنقیسه . پاشی ئاف وههوایی وههریما زیندهیی ئهوین دکه قنه دوی ده قهریدا بنیاسه .

لئ قەكۆلە

ژیان دناف کۆمهڵگههێ زیندهیی یێ برکهکا ئاقیدا Life in Pond Commnity

ئارمانجا چالاكیی Activity Purpose دهریاچکه ورویبار وبرك وزهریا ههمی سیستهمین ژینگههیین ئاقینه. د وانا ۱ دا تو لسهر بهرههمهینه و وبهرخورین ههر ههریمهکا زیندهیی لسهر هشکاتی فیربووی. دقی چالاکییدا دی تیبینیا هندهك زیندهوهران دناف برکهکا ئاقیدا کهی ، ودی بوته دیاربیت نهری ئه و بهرههمهینه رن یان بهرخورن.

كەرەستە Materials

- پشكينهرئ سلايدا
- سلایدهك لسهر ژیانی دناف بركیدا
- سلايدهك لسهر ژياني دناڤ دهريايدا

Alternate Materials مادديّن پيٽگوهوّر

- ئاڤا بركيّ
- هاوێنهکێ دهستیێ مهزنکهر

بينگاڤين چالاکيي

■ دلوٚپێنهر مايکروٚسکوپ

وپید.ر

سیستهمین ژینگههی یین ناقی چنه؛

What Are Water Ecosystems?

دڤێ وانێدا دێ ...

ڤەكۆلى

ريانا دناڤ كۆمەلا

زيندمييا بركهكيدا

فيربى

سى سىستەمىن ژىنگەھى يىن ئاقىين جودا

🎪 پەيوەنديا زانستان

کهی

ب بیرکاری وخواندنین کومه لایه تی

بەلەشونى كەسك گيانەوەرەكى بەرخورە دناڤ چەند سىستەمىن ژينگەھى دا دژيت

Activity Procedure

■ سلایدهکی شویشهی

■ داپۆشى سلايدى

سلایدی ژیان دناف برکی دا دانه دپشکینهری سلایدیدا دا ببینی . تیبینیا سلایدی ئیکی بکه ئهوی ماسیا

ورووهكين دناف بركئ دا دياردكهتن . تيبينيين خو

تُوّماربکه، بریکا وینهی ونقیسینا وهسفه کا کورت بوّ وان زینده وهران، دبیت تو پیزانینین هاتینه نقیسین لسه رکارتا سلایدی بکاربینی دا هاریکاریا ته بکه ت بوّ نقیسینا وهسفا ته (وینی أ).

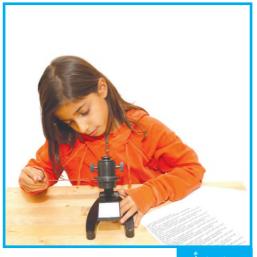
- سلایدین دی هویره زیندهوهرین دییتن دناف برکیدا درین دیاردکهن ، تیبینیا ههرئیکی ر وان بکه ، پاشی تیبینین خو توماربکه برییا چیکرنا وینهکی ونقیسینا وهسفهکا کورت بو ههر زیندهوهرهکی ر وان (وینی ب) .
 - ت وهسفا ههر زیندهوهرهکی بکه وهکو بهرههمهیّنهریان بهرخور. ته قان پیّزانینان لسهر ویّنیّن خوّ، وته وا تو دنقیسی وهك وهسف توّماربکه.
- نوکه سلایدی ژیان دناف دهریایی دا دانه دناف پشکینهری سلایداندا تیبینیا ههر زیندهوهرهکی بکهی، لی پیزانینین هاتینه نقیسین لسهر کارتا سلایدی نهخوینه، نوکه پیشبینیا بهرههمهینه و و بهرخوران بکه د ناف وان زیندهوهرین تو دبینیدا.
- و ئەوان پێزانينێن نڤێسى لسەر كارتا سلايدى نوكە بخوينه، دا ببينى ئەگەر تێبينيێن تە د دروست بن .

دەرئەنجام بكە Draw Conclusions

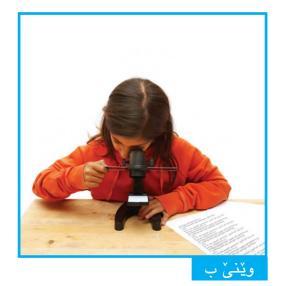
- 1. بهراوردیی دناقبه را هه ردوو کومه لین زینده وه راندا بکه . کیژک ژوان زینده وه رین دناف برکیدا دژین وه کی گیانه وه ری «مهرجانه»؟ کیژک ژوان زینده وه رین ده ریایی وه کی که قزییه؟
 - ۲. ههمی بهرههمهینه ر د چدا دوهکههڤن؟
- ۳. زانا چهوا کاردکهن پتریا جاران بو زانا پهیوهندیا دناقبهرا زیندهوهران دا دیاردبیت پشتی تیبینکرنا وان دناف ژینگهها وان یا سروشتیدا.

هزربکه دتیبینییت خو لسهر ژیانا دناف برکی وژیانا دناف دهریایدا . کیژک زیندهوهر ژکومه لا زیندهییا برکی جهه کی دناف زنجیرا خوراکی دا دگریت کو ئه و ههمان جه بیت ئه وا گیانه وهرین بی پهروپی (هه لاویستیین گیانه وهری) دگرن دناف زنجیرا خوراکی یا دهریایدا؟

قهکوّلینه کا زیده تر: پشتی ته سلایدیّن زینده وه ریّن دناف برکیّدا دیتین ، ئه وان ماددیّن دناف لیستا «ماددیّن پیّگوهوّر» دا بکاربینه دا چپکه کا ئاقا برکیّ ، یان ئاقا هه رسیسته مه کیّ ژینگه هیی ئاقیی دی تیبینبکه ی . و پاشی زینده و ه رین تو دبینی و ه کو به رهه مهیّنه روبه رخوّران پوّلیّن بکه .

وينني أ

شارەزايين كريارين زانستى

دا بشیی کو پهیوهندیا دناقبهرا دوو زیندهوهراندا بی ته دیارببیت ، پیدقیه تو باش تیبینیا وان بکهی دناف ژینگهها وان یا سروشتیدا.

سیستهمیّن ژینگههییّن ئاقی Water Ecosystem

بناسه-

- دوو جۆرىن سىستەمىن ژىنگەھىين ئاقى
- ریکین خوکونجاندنا وان رووهك و گیانهوهران دناف سیستهمین ژینگههیین ئهو تیدا دژین.

زاراف

دەقەرا ھەلكشان وداكشانى internal zone دەقەرا نىزىكى كەنارى near shore zone دەقەرا زەريا يا قەكرى open ocean zone

ريان دناڤ ئاڤێدا Life in Water

چیی وهسا نهمایه زیندهوهر دههمی تهنین ئاقیین سهر ئهردی ههبن ، وسهرهرای ههبوونا گهله سیستهمین ژینگههیین ئاقی ، لی ئهم دشین وان پولین بکهین بو دوو جورین سهرهکی، سیستهمین ژینگههیین ئاقین سویر کو زهریا ودهریا بخوقه دگریت . لی سیستهمین ژینگههیین ئاقا خوش ، جوك ورویبار ودهریاچك وبركان بخوقه دگریت . وییت ههین سیستهمین ژینگههیین ئاقین کیم سویریاتی ، کو ئاقا خوش تیکهل دبیت دگهل ئاقا سویر.

وههر وهکو زیندهوهرین جوّراوجوّر لهشکاتیی خوّدگونجینن دگهل وان کاودانیّن سیستهمیّن ژینگههی ئهویّن تیّدا دژین ، ههروهسا زیندهوهریّن دناف ئاقی ژی دا دژین خوّدگونجینن .

بۆ نموونه رۆناهیا رۆژئ ههتا كویریاتیا ۲۰۰ میترا بتنی دگههیت ، لهوما رووهك دبن قی كیریاتیی دا گهشه ناكهن. وههروهسا برا ئۆكسجینی دناف ئاقی دا هویهكی دییی سنوورداره . ئۆكسجین دگههیته ئاقی دهمی رویی ئاقی وئهو ههوایی لسهر قیكدكهقن. ودناف ئاقین كویر دا پیدقیه ئهو زیندهوهرین تیدا دژین ریكین گونجاندنی ههبن دا بشین ب ههبوونا برهكا كیما ئۆكسجینی بمینن .

✓ دوو جۆرين سيستەمين ژينگەهيين ئاقى ديارېكە؟

دوڤهرا دتاڤبهرا ههلکشان وداکشانی
دوڤهرا دتاڤبهرا ههلکشان وداکشانی
دوڤهرا دتاڤبهرا ههلکشان وداکشانی
دوڤنه نه لدیف
پیقهره کیبه

سیستهمین ژینگههیین ئاڤا سویر Salt water Ecosystem

هندهك كۆمهلين ههمهجۆريين سيستهمين ژينگههى دناڤ ئاڤين سوير دايين ههين ، ب ئهگهرى جياوازيا رۆناهيا رۆژى ، وماددين خۆراكيين حهلياى دناڤ ئاڤيدا ، وپلا گهرماتيا ئاڤى ولڤينا ئاڤى . ئهو زيندهوهرين دناڤ زهرياى دا دژين ريكين گونجاندنى يين ههين بژين شيانى ددهتى دناڤ وان سيستهمين ژينگههى دا . پيل بشيوهكى ههردهمى ل نيزيك رهخين زهرياى ب مهنارى دكهڤن . ههمى رۆژال ڤى دهڤهرا دبيرثنى

ده قه را هه لکشان و داکشانی، و هه لکشان و داکشان پهیدا دبیت هه لکشان و داکشان و پیلاین شه پرزه قویته کی به رده وام پهیدا د که ن ژئو کسجینی و ماددین خوراکی ئه وین زینده و هران پیتقی پی هه ی. زینده و هرین ده قه را هه لکشان و داکشانی و ه ک ستیرا ده ریای و ژویژیی ده ریای و سه ده ف و کی قراله ، دشین دناف ئاقی و دناف خیزی شه هدار دا و ه کو ئیک برین.

ده قهرا نیزیکی کهناری لپشت پیلین تیکشکه ستی دریزدبیت ، هه تا کویریاتیا ۱۸۰ میترا. ئه و رویبارین دچنه دناف زهریایدا پتریا ماددین خوراکی یین وی ده قهری بی دهنیرن .

ئاڤ ل ڤێ دهڤهرێ يا ئارامه وپلا گهرما وێ گهلهك ناهێته گهۆڕين . رهفێن ماسيا سهرئاڤ وماسيێن كود وكهسكه ماسيان بخوٚڤه دگريت، خوٚراكێ وان برێن مهزنێن قهوزانه ئهوێن لوێرێ شين دبن.

وئهو زیندهوهریّن دبنی زهریای دا دژین ، ل قی ده ده دی وهکی گوه ماسیا وکرمان پشت ب خوراکی خوّ دبهستن لسهر وان زیندهوهریّن مری ئهویّن ژئاڤیّن سهری دا دکهڤن . وئهگهری وی ئهوه کو بهرههمهیّنه رل کویریاتیا روّناهیا روّژی دگههیتی بتنی دژین .

ده قهرا زهریا یا قهکری پتریا ئاقا زهریای بخوقه دگریت . وئاقین قی ده قهری گهله که دکویرن لی پتریا زینده وه ران نیزیکی رویی ئاقی دژین . ملیارین که قزین هویر ئاواره یین رووه کی (هه لاویستیین رووه کی) پیکدئین ئهوین دبنه ده ستپیکا زنجیرا خوراکی د ده قه را زهریایا قه کری دا. رووه ک خورین هویر ئهوین (هه لاویستیین کیانه وه ری گیانه وه ری کی دئین رادبن ب خوارنا که فزی . گیانه وه ری دخون (هه لاویستیین بچویک (هه لاویستیین گیانه وه ری دخون . وگوشت خورین مه زن وه کی سه یه ماسی رادبن بخوارنا ماسیان.

✓ ناڤێ سێ دەڤەرێن زەريايان بێڗە؟

سیستهمین ژینگههییین ئاڤا خوّش Fresh water Ecosystems

دەرياچك وبرك وجوك ورويبار وهندهك ژگومان ههمى سيستهمين ژينگههييين ئاڤين خوٚشن. رووهكێن ڤي سيستهميٚ ژينگههي وگيانهوهرێن وي دگونجاینه بو ژیانی بتنی دناف ئافین خوشدا وئهو نهشين دناف ئافين سوير دا برين . رووهكين ئاقين خوش گول ئاسمينا ئاقى وگياكى بركا وگەلەك گژوگيايين دى بخۆقەدگريت. وھەروەسا گەلەك جۆرين كەقزا دناف ئاقين خۆش دا درين . قاشه ماسى وماسيا خره سور وماسيا پشيك وبهق وگەلەك جۆرين روبيان وكيسەلان كيمهكا كيمن ژوان گيانهوهرين دبهربهلاف دناف ئاڤين خوٚشدا. پلا گەرمى ولەزا لقىنا ئاقى ، ئەگەر لقى ، جۆرىن زيندەوەرين دناف سيستەمەكى ژينگەهى يى دياركرى دناڤ ئاڤێن خوٚشدا دياردكەت . ئاڤێن جوك ورويباران بلهز دلقن . ودناڤ وهكى ڤان ئاقين بلەزدا، ژمارەكا كيمتر ژرووەك وگیانهوهران ژئهوین دناف ئافین راوهستیایدا دژین . رووهك وگیانهوهرین دناف رویباران دا دژین پتریا جاران ئەو ریکین خوگونجاندنی هاریکاریا وا دکهن خو بچهسپینن ب بنی رويبارى يان كەقران قە.

√ دوو هۆكاران بيژه ئهوين جۆرين زيندهوهرين دژين دناڤ سيستهمين ژينگههييين ئاڤين خۆشدا دياردكهن .

رێڗڰههێڹ رويباران Estyaries

ته و جهی رویبار ئاقا خو لی دریژته زهریای دبیته ریژگهها رویباری ایا دهولهمهنده ب ماددین خوراکی وماددین نهندامی ئهندامی ئهقه وهدکهت کو ریژگههین رویباران ژههمی سیستهمین ژینگههی بهرههمدارتربن لسهر ئهردی ههمی ریژگههین رویباران قهدهردبن ب کاودانین ئاقیین گوهوی ال دهمی ههلکشانی ئاقا زهریا یا سویر دریژیته سهر ریژگههی و دهمی داکشانی ریژگهها بری ئاقا خوش دبن ا

رياني دناف ئاڤێن خوٚش وسويردا يێن ههين.

ئاڤا رێژگههێ يا ئارام وراوهستايه . ديسا ههردهم يا مهياڤه ، وئهڤه ژي گهههشتنا روٚناهيا روژي بوّ بني بساناهي دکهتن : ئهو کاريگهري ههمي ، وزێدهباري برێن مهزنێن ماددێن خوٚراکي ، رێژگههێن رويباران دکهنه ژينگههێن نموونهيي بوّ گهلهك رووهك وگيانهوهران . گوه ماسي وسهدهف وروبيان خوٚراکێ وان لسهر رووهك وماددێن پرت پرتن ، وئهو ژي ب ريا خوٚ دێ بنه خوٚراك بوّ ماسيا وبالندان . گهلهك جوٚرێن ماسيان تێشکێن وان ژيانا خوّ دناڤ رێژگههێن هێمن دبورينن وئهوێن روٚناهيا روٚژێ وهردگرن و خوٚراکێ تێدا زوٚر ، وگيانهوهرێن درنده يێن مهزن خوٚراکێ تێدا زوٚر ، وگيانهوهرێن درنده يێن مهزن نهشێن دناڨ ئاڨا کێم سويرياتيدا بژين .

√ ئەو رىكىن خو گونجاندنى
ئەوىن پىتقىە كو ھەبن لدەڤ
وان زىندەوەران ئەوىن دناڤ
رىزگەھىن رويباراندا دژين چنە؟

پوخته Summary

سیستهمین ژینگههیین ئاقی دناف ئاقین خوش وئاقین سویر پهیدا دبن. زیندهوهرین ئاقی دهینه قهدهرکرن کو وان ریکین گونجاندنی ییت ههین ، هاریکاریا وان دکهن بو مانی دناف وان سیستهماندا یین دژین .

سیستهمین ژینگههیین ئاقین سویر ئهقهنه: دهقهرین ههاکشان وداکشانی ، ودهقهرین نیزیکی کهناری ، ودهقهرین زینگههیین ودهقهرین زهریایا قهکری . سیستهمین ژینگههیین ئاقین خوش پهیدا دبن دناف رویبار وبرك و دهریاچك ، وجوك ، وهندهك گوماندا . ریژگههین رویباران سیستهمین ژینگههی یین ئاقین کیم سویریاتینه ، لجهی رویبار ئاقا خو دریژنه لسهر زهریایان .

ييداچوون Review

- ۱. ئەو ھۆكارىن دىاردكەن جۆرىن زىندەوەرىن دشىن
 دناق سىستەمىن ژىنگەھىين ئاقىن سوير دا بژين
 حنە؟
 - ٢. رێڮا گونجاندنێ لدهڤ زيندهوهرهڮێ دئاڨارويباريدا دژيت بێژه؟
- ٣. پتريا ماسيان بهشي سهرهتايي ژ ژيانا خو لکيڤه دبورينن؟
 - هزره کا ره خنه گر: بوچی ریزگه هین رویباران دبیته ده قه رکا گرنگ بق هشکاتی و ده ریایان یک قه؟
- ځ. بهرهه قبوون بو ئهزمووني : كويرترين ده قهر ل زهريايدا
 - أ. دەقەرا نىزىكى كەنارى
 - ب. دەقەرا ھەلكشانى وداكشانى
 - ج. دەقەرا زەريا يا قەكرى
 - د. رێژگهها رويباري

پەيوەندىيان

پەيوەندىا بىركارى

بهرجافكرنا ييزانينان

کۆمپیوتهری بکاربینه بی ئهنجامدانا وینه کی هیلکاری بشیوی بازنی پالپشت ب پیزانینا دیارکری لخواری . پید قیه ئه و وینه برین ئاقین سویر و به فر و ئاقین خوش دیار بکه ت ، لدویف برا ئاقین گشتی لسه رهه ساری ئه ردی .

۹۷٪ ئاڤا سوير (زەريايان)

۲٪ بەفر (رويبارێن بەفرێ وچيايێن بەستى)

١٪ ئاڤا خۆش

قورم

دارین قورم دناف گوماندا ل سهر کهناران دژین . ومهزنترین بها بی قان گومان ئهوه روّلی وان وهکو پاریزهر بی کهناران . لی مروّف دهنده لایین جیهانیدا دارین قورم دبرن دا بکاربینن وه سوتهمهنی . لی قهکوّله لکیقه دارا قورم دهیّته ویّران کرن و چ هاتیه کرن بی پاراستنا وان .

یشکا

7

پيداچوون وبهرههڤبوون بو ئهزمووني

Review and Test Preparation

پیکڤه گریدانا چهمکان Connect Concepts

ئەقى خشتى لخوارى ھاتى تەمام بكە بكارئينانا ئەقان ھەلبرارتيان .

- رويبار وجوك.
- دەقەرا نىزىكى كەنارى.
- زینده وهرین خوٚگونجاندی بوٚ ژیانی دناف ئاقین بلهز دا دچن.
 - دەقەرا ھەلكشان وداكشانى.
 - رێژگههێڹ رويباران.
 - گەلەك زيندەوەرن دشين دناڤ ئاڨى وخيزى شەھدار پيكڤه بژين.
- دناڤ ئاڤێن کوير دا دبيت کێمبوونا ئۆکسجينى ببيته ئێك ژکاريگهران
 - دەقەرا زەريا يا قەكرى

تايبەتمەنديين وان	سيستهمين ژينگههيين ئاڤي
	سيستەمين ئاڤين خۆشين ژينگەهى ئەو
	۱
٣	ودهرياك وبرك
	سیستهمیّن ئاڤیّن سویرییّن ژینگههی ئهو
.0	3.
رۆناھيا رۆژى دگەھيتە پتريا قى دەقەرى ، وشيانى ددەتە پتريا	Γ.
ڕۅۄۥڬٵڹ داگەشێ بڬەن . پتریا زیندەوەران نێزیکی رویێ ئاڨێ دژین کو رۆناھی دگەھیتێ.	V
دەقەرين ئاقين سوير وئاقين خۆش تيدا تيكەل دبن .	۰۸.

ييداچوونا زاراڤان Vocabulary Review

ئەقان زاراقان بكاربىنە بۆ تەمامكرنا رستا . ژمارا لاپەرى تۆماركرى دناقبەرا (۸۸–۱۰۷) نىشا تە ددەت جهى پىزانىنىن دبىت تو پىتقى بى ، دېشكى دا ھەرىما زىندەيى (۹۲)

دەقەرا ئاق وھەوايى (۹۲) دەقەرا ھەلكشان وداكشانى (۱۰۳) دەقەرا نىزىكى كەنارى (۱۰۳) دەقەرا زەريا يا قەكرى (۱۰۳)

- ۱. ____دریّژدبیت ههتا کویراتیا زهریای ببیته نیّزیکی ۱۸۰ میتهران .
- ۲. ______ دیاردبیت ب ئاف وههوای ورووهك وگیانهوهرین خو گونجاندین دناف قی ئاف وههوای دا.
 - ۳. پتریا گیانهوهریّن دژین دناڤ
 - كويرترين بهش دناڤ زهريايدا.
- دەقەرەكە قەدەردبىت ب
 جۆرىن سالانە يىن وەكھەف د پىلا گەرمى و باران
 بارىنى ورۆناھىا رۆژىدا.

دلنیابوون ژتیکهههشتنی Check Understanding

پیتا ههلبژارتی یا گونجای بنقیسه.

هەريام زيندەيى ئەوا چينەكا ئەردى بەستى
 گرتى بدرياۋاھىيا سالى بخۇقەدگرىت ئەو
 أ. تايگايە

ب. دارستانا بهلگ وهرینه د. ئهردین گژوگیایینه

۲. ههریما زیندهیی ناهیته دیارکرن به هاریکارییا
 أ. پووهکین وی چ. ئاڤ وههوایین وی پ. گیانهوهرین وی د. جهی وی

۳. ههریما زیندهیی ئهوا تو ژمارهکا مهزنتر ژجورین داران تیدا دبینی ئهو

أ. دارستانا بهلگ وهرینه ج. بیابانه ب. دارستانا بارانی یا کهمهری یه د. ئهردیّن گژوگیایینه

أ. دەقەرا نىزىكى كەنارا يە

ب. رویباره

ج. دەقەرا زەريا يا قەكرى يە

د. رێژگهها رويبارييه

أ. رێژگهها رويبارييه

ب. تایگایه د. تهندرا یه

آ. هۆكارين كاريگهر دناڤ سيستهمين ژينگههى
 يين ئاڨى بخوڨه دگريت _____

أ. برا روّناهيا روّژي ج. پلا گهرمييّ

ب. برا ئۆكسجىنى د. ھەمى ھۆكارين

هاتينه گوتن

ج. برکه

هزرهکا رهخنهگر Critied Thinking

دارین به پی وبه ناقی یین به لگ وه رین گهشه دکه ن ل ده قه رین بنی چیایی نه لب ، و نه و زنجیره کا چیایین نه ورپانه ، ولدویف وی ده قه ری به ره ق بلندی دارین قوچه کی وه کی دارا کاژی و ل ده قه رین بلند دبیته ته ندرا . نه گه ری پهیداکه ربو قی زنجیرا هه ریمین زینده یی چییه ؟

پیداچوونا شارهزایین کریارین زانستی Process Skills Review

 ١. پێدڤييه تو چ تێبين بکهى ل دهڤهرهکێ دا تو بريار بدهى ئهرێ ئهو سهر ب کيژك ههرێما زيندهيى ڤهيه؟

۲. برگهکی بکورتی بنقیسه تیدا بهراوردیکرنی بکه دناقبه را ئاق و هه و او رووه ک وگیانه و هرین بیابانی دگه ل ئه وین تایبه ت ب دارستانا بارانا و یا که مه ره ی قه .

چالاکی بوّ مالّ یان بوّ قوتابخانیّ

ههرهم

ئەرى خۆراك وەكى ھەرەما وزىيە؟

كەرەستە

- ههرهما خوّراكي
 - ههرهما وزيّ

يينگاڤين چالاکيي

- 🕦 ههرهما خوراكي دانه ب رهخ ههرهما وزيقه . ههردووکان بهراورد بکه.
- تهماشای لیستا خوارنیت ئهڤرویین خوارنگەھەكى بكه . تەماشە بكە ئەرى ئەو ژى ، لدويڤ پێشنيارێت ههرهما خوٚراكي ههرهمهكي پيكدئينن.

دەرئەنجام بكە

ب چ هەرەما وزى يا وەكھەقە دگەل ھەرەما خۆراكى؟ ئەرى لىستا خوارنا خوارنگەھى جوت دبیت دگهل پیشنیاریت ههرهما خوراکی؟ مروّف دكيژك ئاستى بەرخورادايە؟

سيستەمين ژينگەھيين ئاقى

كەرەستە

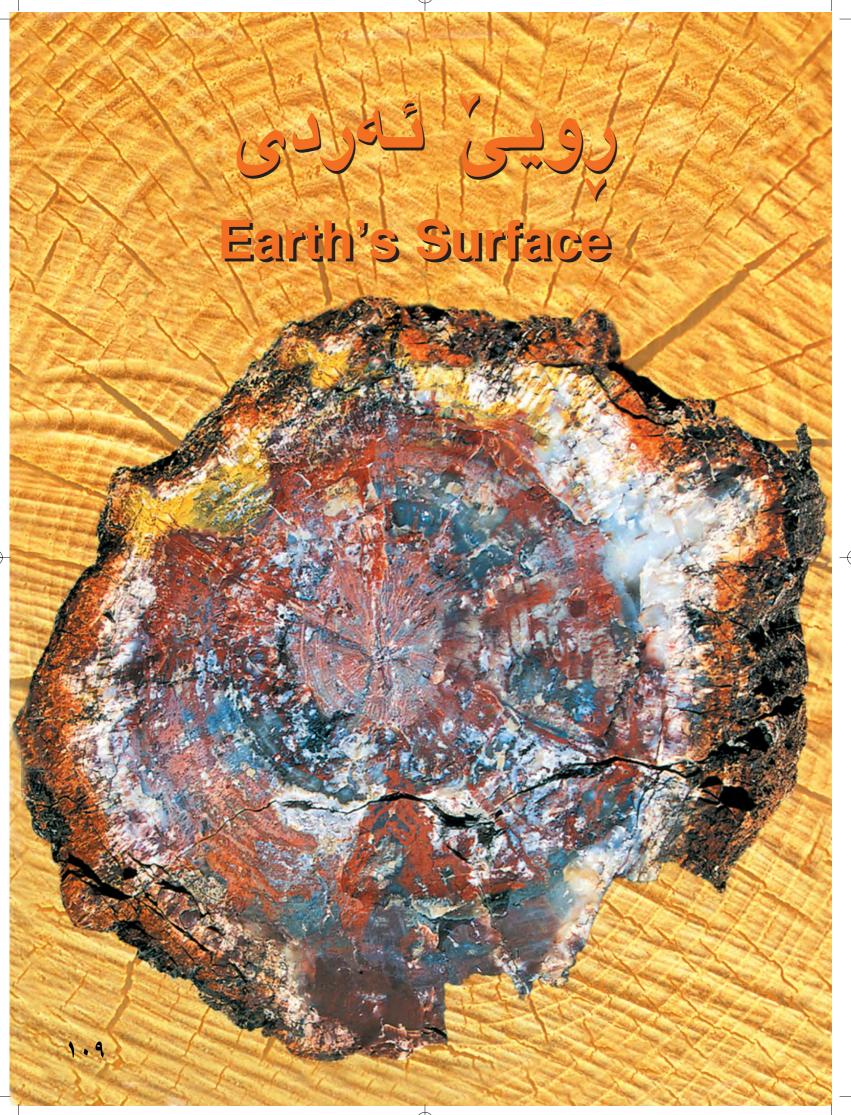
■ سەتل

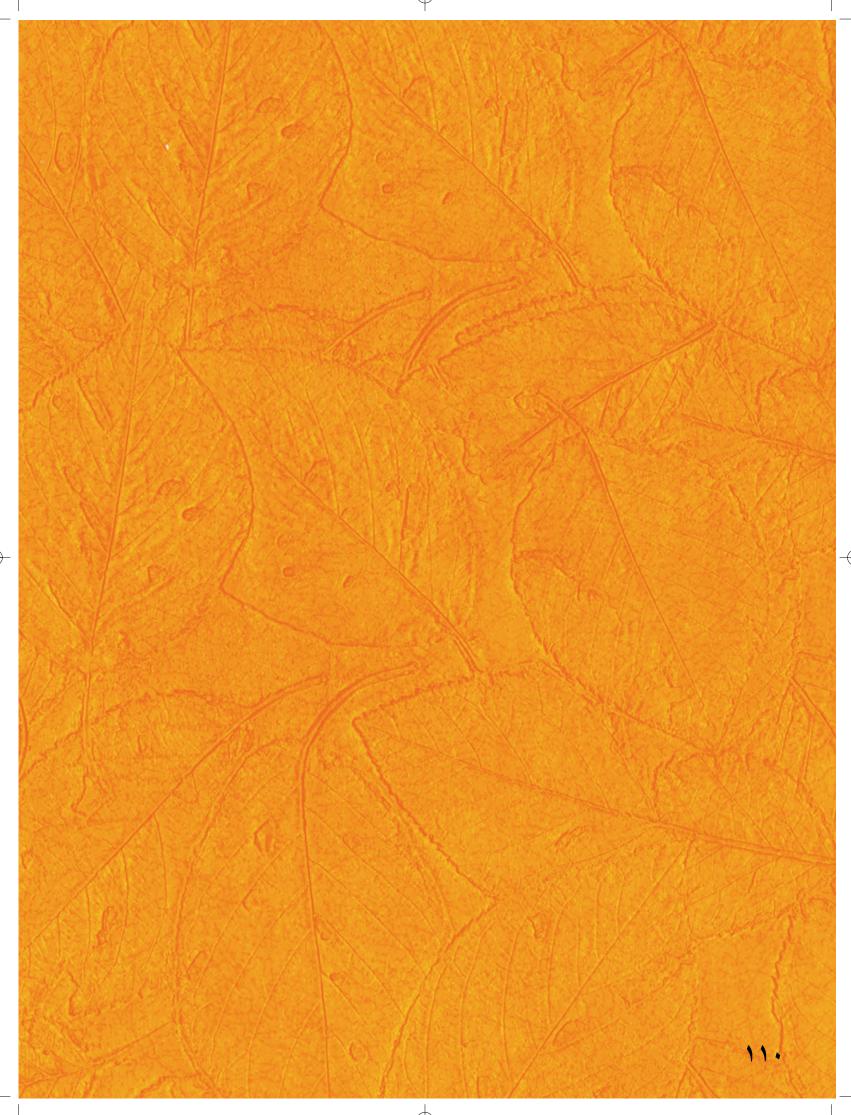
- ئامانەكى مەزن يان مووژهكي
- پەمپەكا ھەوا*ي*
- تۆرەك بۆ كۆمكرنا ميروويان يينگاڤين چالاکيي
 - بەرەڤ جوەكئ يان برگەكئ ھەرە ل دەڤەرا ئاكنجيبوونا ته دگهل ئێکێ ژئەندامێن مەزنێن خێزانا خو .

ئەوچ كارلىككرنن ئەوين دناڤ سيستهمين ژينگههيين ئاڤيدا چيدبن؟

- سەتلى وتۆرا كۆمكرنى بكاربىنە بۆ خرقەكرنا هندهك خيزى وئاقئ ورووهكان وكيانهوهرين ئاقى .
- وان ماددان وزیندهوهران قهگوهیزه ناق ئامانهکی مەزن يان مۆژىدا .
- پهمپا ههوای بده کاری دا ههوای بکهته دناف ئاڤێدا، وتێبينيا سيستەمى ژينگەھييێن ئاڤى بكه.

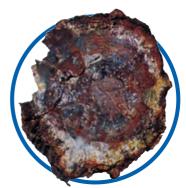
دەرئەنجام بكە زىندوەران وتشتين نەزىندى دناڤ سیستهمی ژینگههی دا بژمیره. چهوا زیندهوهر كارلێككرني دگەل ئێك دكەن؟ چەوا زيندەوەر كارليككرني دگهل تشتين نهزيندي دكهن؟

زانستين ئەردى

يەكا سي

رویی ئەردى Earth's Surface

یشکا ۱

یشکا ۲

ٚؠڔۅٚڗٝێ ڡڡ**ڪ**ێ

قەگۆھاستنا خىزى

رویبار ئیکه ژهویین سهره کی ئه وی ماددین نیشتی ژجهه کی قه گوهیزیت بو جهه کی قه گوهیزیت بو جهه کی دی . گهله ك هوکارین دی دچنه دنافی کرا . بو فی کریارا قه گوهاستنی . ژوان لهزاتیا چوونا ئاقی ، وشیوی رویباری . دهمی تو فی پشکی دخوینی تو دشیی تاقیکردنه کا دریژ ئه نجام بده ی دا بزانی چهوا ماددین نیشتی دهینه قه گوهاستن .

ئەقە ھندەك پرسيارن دا ھزرا خۆ تيدا بكەى: ئەو چ ھۆكارن كار دكەنە سەر برەكا ماددىن نىشتى ئەوا دھيتە قەگۆھاستن ژجھەكى بۆ جھەكى دى؟ ئەو چ ھۆكارن كاردكەنە سەر دويريا ئەو ماددە دېرن؟ نموونه: چەوا قەبارى تەنوچكىن ماددىن نىشتى كار دكەنە سەر وى دويريى ئەوا ماددىن نىشتى تىدا دھىنە قەگوھاستن ژجھەكى بۆ جھەكى دى؟

پلانا تاقیکرنه کی دانه و بجه بینه دا بگههیه ئه نجامی قان پرسیاران ، یان هنده ك پرسیارین دی بینه هزرا ته ده رباره ی قه گوهاستنا ماددین نیشتی .

پشکا

بيقهلهرز وقولكان Living Things

ئەرد ھەسارەكە بەردەوام دھيتە گوھۆرين .
دەمى پارچين تيقكلى ئەردى دلقن ، بيقەلەرز
رويدەن قۆلكان دېھقن . ودگەل ھندى كو
بيقەلەرز وقۆلكان د مەترسى د ترسناكن ، لى
ھەروەسا كريارين سروشتى نە ل ھەسارا
ئەردى رويددەن ، ئەوى ژى ئەق شيوەيى نوكە
يى دايە رويى ئەردى .

زاراڤ

تیقکلی ئەردی پووشەر کاکلك تیخ بیقەلەرز تیك تیشكۆ چەقی سەرقەیی بیقەلەرزی سیزموگراف قۆلكان

> شلبوویی گرکان

گەريا قۆڭكانى

ژوورا شلبوویی

پێزانينهکا بلهز

ل سالا ۱۹۶۳ قوّلکانا باریکاتین دزدقییهکی ل مهکسیک دیاربوو پشتی شهش روّژا بلنداهیا وی گهههشته ۱۹۰میتهران ویهرددوام بلند دبوو ههتا دوماهیی باژیرهک ههمی نخافت دگهل وان ئهق ئاقاهییه!

ل ۱۷ تەباخى سالا ۱۹۹۹ بىقەلەرزەك ب ھىزا ۹,۷ لىسەر پىقەرى رىختەر باژىرى ئەزمىر دا ئەوا دكەقىتە دويراتيا ۹۰ كىلومىتەران باشوورى ئەستەنبول لىسەر دەريايى مەرمەرە . ئەق بىقەلەرزە بۆ ئەگەرى مرنا نىزىكى ۲۰۰۰۰ كەسان ودەربەدەركرنا نىزىكى ۲۰۰۰۰ كەسان!

پێزانينهکا بلهز

ئايسلاندا وە لاتەكە دكەۋىتە سەر ئەردى قۆلكانى ل راستى دا ، زۆربەيا خانيين ئايسلاندا دھينه گەرمكرن ب ئاقا گەرما دەرپەرى ژكانيين گەرمين قۆلكانى وەكى قى كانيى

ژیدهرین وزا گهرمیی دخانیین ئایسلاندا

ژیدهر ریْژا سهدی کانی*ن* ئاقا گهرما قوٚلکانی ه۸٪

وزا کارهبی ۱۲٪

نهوت ۳٪

چىنىن ئەردى The Layers of the Earth

ئارمانجا چالاكيى Activity Purpose

ئەرى جارەكى تە پرسيار كريە ناقەندا ئەردى يا چەوايە؟ نە دشیان دایه ئەردى بكەينە دوو پارچه، لى زانا دزانن كو ئەرد ييّ پيّك هاتيه ژچهند چينهكان . دڤيّ چالاكييّدا ، ديّ ستويراتيا پشكين سيٚڤي پيڤي . پاشي دي بهراورديا ئهڤان پشكان دگهل چينين ئەردى كەي.

كەرەستە **Materials**

- نیڤ سێڤ
- راستهکی میتهری

يينگاڤين چالاکيي **Activity Procedure**

- ب هویری تیبینیا نیفا سیفی بکه . پاش وینه بکه ب دياركرنا چينين وي (وينه أ).
- راستی میته ری بکاربینه بن پیفانا ستویراتیا تیفکلی تهنك ئەوا پشكا دەرقەيا سيقى دادپوشىت . ئەنجامى لسەر وينهى تۆمارېكه.
- ت ستویراتیا پشکا ستویر ورهنگی وییی سپی ئهوا تو دخوی بپیقه، ئەوا نیقا سیقی دگریت . ئەنجامی لسەر ویننی خو تۆمارېكه (وينه ب).

وانا

چینین ئەردى چنه؟

What are The Layers of the Earth?

دڤي وانيدا دي ...

لئ قەكۆلى لدۆر چىنين ئەردى

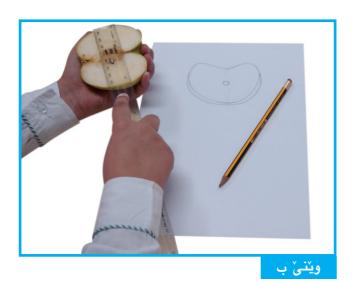
دەربارەي كارتيكرنا پارچین مهزن ژتیفکلی ئەردى وپۆشيى لسەر هەقدوو

🚵 پەيوەندىا زانستان دیّ کهی ب بیرکاریی وكۆمەلايەتىي

- ت ستویراتیا ناقکا دکه قیته کویراتیا سیّقی بپیقه و پیقانی ژچه قی سیّقی دهست پی بکه . دهرئه نجامی لسهر ویّنی خوّ توّماربکه .
- ئەردى ھەروەكى سێقێ سێ چينێن ھەين: تيفكل ئەو ژى چينا دەرقەيا ئەردىيە، پووشەر ئەو ژى چينا ستويرا ناقێ يا ئەردىيە. ناقك ئەو ژى دكەقيتە د كويراتيا ئەردىدا. دگەل ھەقالەكێ خۆ كاربكە وپشكێن سێقێ شلۆقە بكە ئەوا وەكى ناقك وپووشەرى وتيفكلێ ئەردى.

دەرئەنجام بكە Draw Conclusions

- ۱. ژماران بکاربینه بۆ بهراوردی کرنی دناقبهرا چینین سیقیدا. چینا ستویراتیا وی کیمتر کیژکه؟
- ٢. كيژك چينا ئەردى پتر وەكى تيفكلى سىڭىيە؟ بەرسقا خى شلوقەبكە .
- ۳. زانا چەوا كاردكەن: زانا گەلەك جۆرين ئامرازان بكاردئينن بۆ پىۋانا تەنان وتايبەتمەنديا وان. بكارئينانا راستى مىتەرى چەوا ھاريكاريا تە كريە بۆ وەسفا چىنىن سىقى:

قه کوّلینه کا زیده تر: ته په کا بچویکا لاستیکی و هه قیری و به رگه کی لاستیکیی په نگدار بکاربینه ، نموونی پانه برگه یه کی بوّ چینین ئه ردی دروست بکه . کیژک که رهسته دی هیّته بکارئینان بوّ نواندنا تیفکلی ئه ردی ؟ و بوّ نواندنا پووشه ری ؟ دیار بکه چه وا دی ژماران بکارئینی دا نموونه ته مام تربیت .

شارهزایین کریارین زانستی

زانا ئامرازان بكاردئينن وهك پاستهی وپلهدارين پيڤانی وپيڤهران بو بجهئينانا كريارين پيڤانی . دكاری بپيڤی ب بكارئينانا يهكين پيڤانا پيڤهری. ژمارين تو بدهست خو دئيخی بكريارا پيڤانا تهنهكی دبيت بمفاتربيت ژوهسفكرنا وی تهنی.

پێکهاتێ ئەردى Earth's Structure

بناسه-

- چينين ئەردى
- چەوا پارچین مەزنین
 تیفکلی ئەردی ژپشکا
 سەری یا پووشەری دلڤن

زاراڤ

تیفکلیّ ئەردى crust پووشىەر mantle کاکلك core تیخ plate

Earth's Layers چينێن ئەردى

تۆ ژچالاكيا بورى فيربووى كو ئەرد يى پىك ھاتيە ژسى چينان ئەو ژى تىفكلى ئەردى وپووشەر و ناۋكن .

تیفکلی ئهردی نهو چینا ئهم لسهر بریقه دچین . تیفکلی ئهردی دهقهرین زهریایی و کهقرین بنی زهریای ، ودهقهرین کیشوهری و کیشوهران بخوقه دگریت .

پووشهر دکه قیته بن تیقکلی ئهردی . ئه و ژی چینا ناقه ندا ژهه میان ستویر تره. پتریا وی یا پیک هاتیه ژکه قرین خولیکدایی . دگه ل هندی ، هنده ک ژئه قی چینی پشکه ک ژی یی شله . ئه ف که قری پیچه ک ژی یی شل لسه رخو در ژیت وه کی شله کی گهله که ستویر.

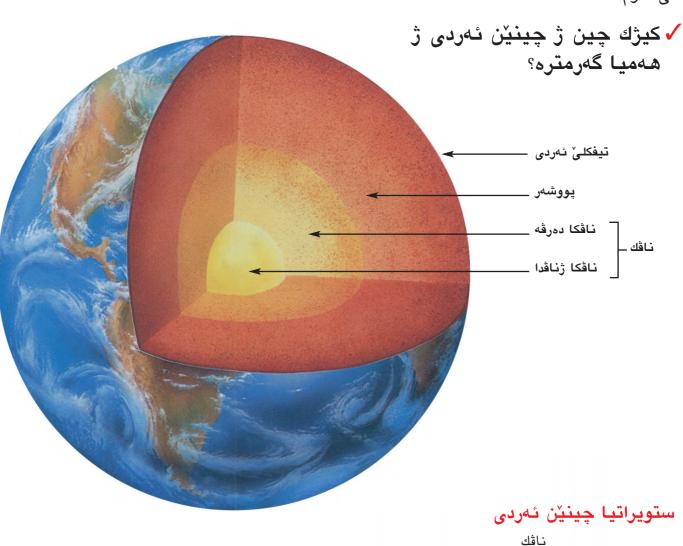
لى كاكلك دكەڤىتە بن پۆشەرى دچەقى (دناڤەندا) ئەردىدا . و ناڤك تەپەكا چرە پتريا وى يا پىك ھاتيە ژدوو كانزان ئەو ژى ئاسن ونىكلن .

✓ ههر سي چينين ئهردي چنه؟

كويراتيا ئەردى Deep Inside Earth

ناقکا ئەردى دھێتە دابەشکرن بۆ دوو چینان «ناقکا ژناقدا» ئەو ژى تەپەکا رەقە پتریا وى ا پێك ھاتيە ژئاسنى ونیکلى ئەو ژى ژھەمى چینێن ئەردى گەرمترە، ودبیت بگەرماتیا رۆیێ رۆژێ بیت . لێ «ناقکا ژ دەرقە»، یا پێك ھاتیە ژکانزایێ شلێ گەرم.

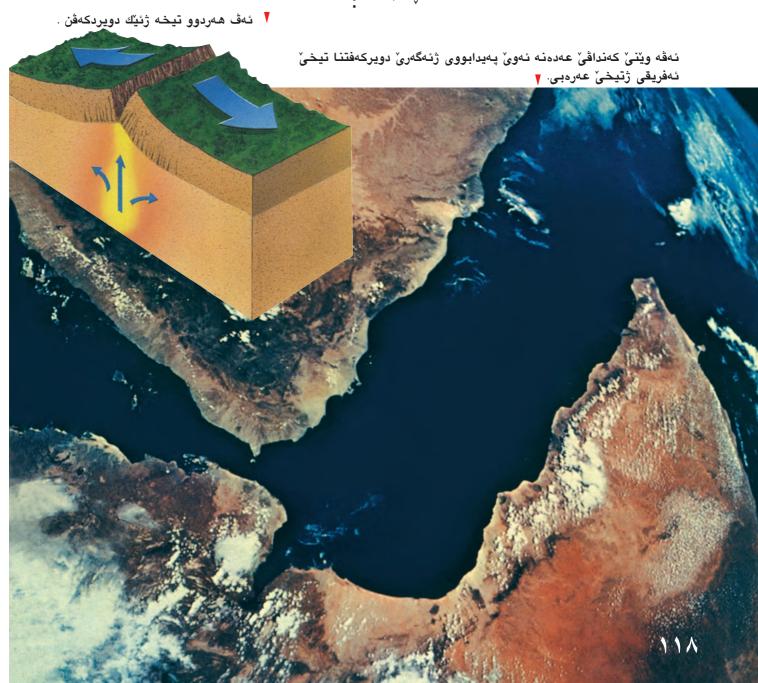
الفكار ناڤدا ناڤكار دورڤه پووشهر تيفكليّ ئهردى الفكار دورڤه بووشهر تيفكليّ ئهردى الفكار دورڤه به دور به ١٩٦٧ كيلوميتهر ١٩٨٥ كيلوميتهر ١٩٨٨ كيلوميتهر ١٩٨ كيلوميتهر ١٩٨٨ كيلوميتهر ١٩٨٨ كيلوميتهر ١٩٨٨ كيلوميتهر ١٩٨٨ كيلوميتهر ١٩٨ كيلوميتهر ١٩٨ كيلوميتهر ١٩٨٨ كيلو

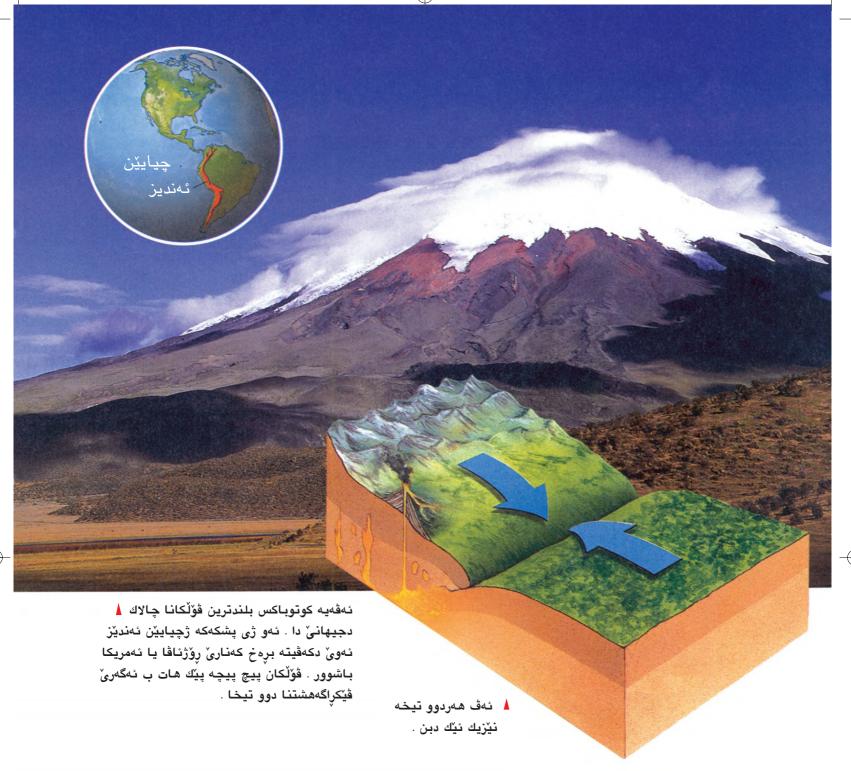
تيخين ئەردى چەوا دلڤن؟ How Plates Move

تیفکلی ئهردی وپشکا سهرقه یا پوشهری یین هاتینه دابهشکرن بو پارچین مهزنین ژیک جودا ب قهباری کیشوهران ، دبیژنی تیخ تیخین ئهردی گهلهک لسهر خو دلقن ، لسهر چینهکا تهنک ژ پوشهری ئهوی پشکهک ژی یی شل ، تیخین ئهردی دابهش دبن بو تیخین زهریای وتیخین کیشوهری . پتریا تیخین ئهردی دسالهکیدا چهند سهنتیمیتهران دلقن ، کو یهکسانه ب دریژییا گهشهکرنا نینوکا ته دسالهکی دا . دبیت تیخین ئهردی ژئیک دویرکه قن دساله کی دا . دبیت تیخین ئهردی ژئیک دویرکه قن یان نیزیک ببن یان هندهک دبهر هندهکین دیرا بچن .

تهماشای وینی رونکرنی یی خواری بکه وان تیخین ژئیك دویردکه شن دیاردکه ت . پتریا جاران ئه جوره لقینه رویدده ت دبنی زهریاندا . تیفکله کی بنی زهریایی نوی ژدویر که فتنا تیخان پیکدهیت . بنی زهریایی نوی ژدویر که فتنا تیخان پیکدهیت . زنجیره کا دریژ ژچیایین نقوم بووی ل بنی زهریای دریژ دبن ، وژههمیان بناف وده نگتر بنی زهریایی ئهتله سییه . نه ف زنجیره یه یا پهیدابووی وهیشتا بهرده وام هه ردو و تیخین تیفکلی نهردی ژیك دویردکه شن .

√ب چ خيرايى تيخين ئەردى دلڤن؟

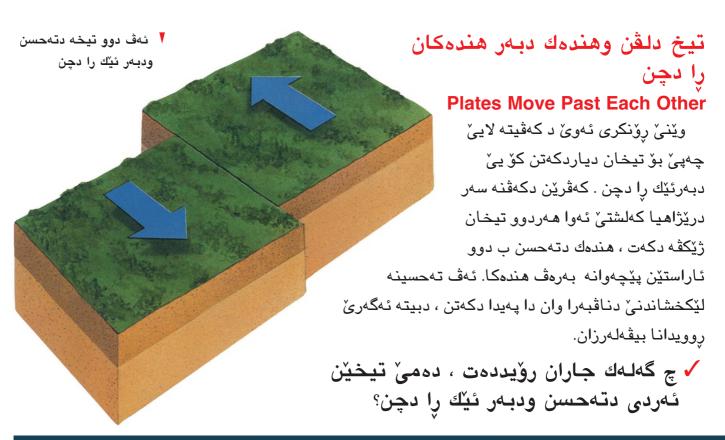
تيخ دلڤن ونيزيكي ئيك دبن **Plates Move Together**

ویننی رونکرنی یی سهری دیاردکهتن کو تیخ دلقن ونيزيك ئيك دبن . هندهك جاران تيخهك لبن تیخهکی دی دته حلسیت ، پاشی تیخا ته حلسی دگههیته پووشهری دا تیدا شل ببیت ، دئهنجامدا قۆڭكان رۆيددەن . ل رەوشين دى تىخ قىكدكەقن وهكى ئوتومبيل فيكدكه فن . ئەقە ۋى رۆيددەت دەمى تىخ لسەر خۇ دلقن ئىك ب ئاراستا ئەوى دى .

قورمچك لسەر كەرەستين ئەقان تىخا پەيدادبن وچيايين بلند پيكدئينن . بقي ريكي چيايين هیمالایا وزاگروس وعومان وئیمارات ل ئاسیا پەيدابوون.

وچونكى تيخ هێشتا دلڤن ، ڤێجا ئەڤ چيايێن ههني بهردهوام پيچ پيچه ههر سال بلند دبن .

√ئەو چىيە ئاسايى رۆيددەت دەمىٰ تيخ دگههنه ئيك؟

يوخته Summary

ئەردى پىك ھاتىه رسى چىنان: تىفكلى ئەردى ، ئەو رى چىنا دەرقەيە ؛ پووشەر چىنا ناقەراستە ؛ ناقك ، ئەو رى چىنا ناقەندا ئەردىيە . تىفكلى ئەردى وپشكا سەرقەيا پۆشەرى دابەش دبىت بۆ تىخىن مەزن ولسەر خۆ دلقن ، دابەش دبن بۆ تىخىن زەريايى وكىشوەرى .

پيداچوون Review

- ١. ههرسي چينين ئهردي چنه؟
- ٢. ئەو چىنىن ئەردى ئەوين تىخان پىك دئىنن چنە؟
 - ٣. ههرسي ريكين لڤينا تيخان دياربكه.
- غ. هزره کا ره خنه گر: بۆچى قۆلكان رۆيددەن دەمى
 تيخەك لبن تيخا دى دتەحلسىت؟
- ه. بهرهه قبوون بو ئهزموونی : کیشوهر دکه قنه سهر کیژك چینا ئهردی ؟
 أ. لسهر تیفکلی ئهردی
 - **ب**. پووشەرى
 - ج. ناڤكا ژ دەرڤه
 - د. لبني زهريايي

پەيوەندىيان

پەيوەنديا بىركارى

تيكرايا لقينا تيخي

ئهگهر دوو تیخین ئهردی پیکفه د نویسیایبن ، پاشی دهست پیکر ژئیک دویرکهفتن بتیکرا ۳ سهنتیمیتهران دسالهکیدا ، چهند دهم پیدفییه دا دویری دناقبهرا ههردوو تیخان ببیته ۱۲ سهنتیمیتهر؟

تيكا ئەندرياس

تیکا ئەندریاس بناق ودەنگترین تیکه دجیهانیدا . پیزانینان کوّم بکه ، ژپهرتوکخانا قوتابخانی یان ب ریّکا قهکوّلینی دئهنترنیّتیدا ، دهربارهی ئهقی بابهتی ، پاشی چهند دیّرهکا لسهر بنقیسه . وپشکداریی دگهل ههقالهکی خوّ بکه دوان پیّزانینیّن هوین گهههشتینی .

بيقەلەرز Earthquakes

ئارمانچا چالاکیی شریددهت دهمی تو قرچینیی ژتبلین خو دئینی؟ ل دهستپیکی ب رویددهت دهمی تو قرچینیی ژتبلین خو دئینی؟ ل دهستپیکی ب تبلا نیقه کی پهستانی دئیخیه سهر تبلا بهرانی . ودهمی تو پهستانی دکهی و هه و لدهی ئیکی دبه ریی دیرا ببه ی، دماوی چرکه کیدا پیکفه دنیسیین. دهمی تبل ژیک دویر دکه قن ، تبلا ته یا نیقه کی ب نیفا دهستی ته دکه قیت . وئه قه ژی دبیته ئهگهری فهلهرزینی دههوایدا، دی قرچینیی گوهلیبی. دفی چالاکییدا دی نموونی تشته کی دروست کهی وه کی قرچینیا تبلان. دی دیارکه ی چه وا دو و تیخین ئهردی هنده که جارا پیکفه دنیسیین ، دیارکه ی چه وا دو و تیخین ئهردی دکه ن کو قه له رزیت.

كەرەستە Materials

- کارتهکا بخودنیسییت ب بپیقهری ۵×۸ سهنتیمیتهران
 - کوپهکێ پلاستیکی یێ بچویك
 - ئاڤ

Activity Procedure پیننگافین چالاکیی

کارتا بخوّ د نیسییّت لسهر میّزیّ بنویسینه . دلّنیا به کو نیزیکی ۳ سهنتیمیتهران ژلاییّ کورتیّ کارتیّ دکه قیته دهرقه یی لیّقا میّزی. (ویّنیّ أ) ههروه سا دلّنیا به کو کارت بباشی بجهی خوّقه یا نیسیای .

وانا

چپیه ببیته ئهگهرێ بیقهلهرز و وقوّلکانان؟

What Causes Eathquakes?

دڤيّ وانيدا ديّ ...

قەكۆلى دەربارەى قەلەرزىنا ئەردى ژئەگەرى تىخين لقۆك

> فیربی بوچی بیقهلهرز وقوّلکان روویدهن

پهیوهندیا زانستان کهی ب بیرکاری وساخلهمی وخواندنین کوّمه لایهتی

- کیکا کوپی پری تاف بکه . کوپی دانه ناقهندا کارتا نویسایی بری میزیقه .
 - کارتی به هیز وهشیاری بشیوه کی راست ژبن کوپی بکیشه. (وینی ب) ئه و پشکا نویسایی ژکارتی ناهیلیت بساناهی بو دهرقه بکیشی . ئه وا د ئاقیدا رویدده تیبینی بکه.

دەرئەنجام بكە Draw Conclusions

- 1. لايەنين وەكھەڤيى دناڤبەرا قرچينيا تبلين تە ولڤينا كارتيدا چنە؟
 - ۲. ته چ تێبینی دئاڨا دناڨ کوپیدا کر ، دهمێ ته ههوڵدای کارتێ بکێشی؟
- ۳. زانا چەوا كاردكەن: ب پالپشتيا تيبينيين وان پتريا جاران بۆ زانا دەربارەى ھندەك تشتان دياردبيت. دى بۆتە چ دياربيت دەربارەى ئەوا رۆيددەت دەمى تيخ دلڤن وبەر ئيكرا ژيك دەربازدبن ژنيشكەكى ڤە پەستان دناڤبەرا واندا دھيته گوھۆرين.

قهكۆلىنهكا زيدەتر: دوو پارچين كاغەزا حوليكرنى بكاربينه.

هشیایه بهرچاقکین پاراستنی بکاربینه . لایی حولییی پارچهکی دانه سهر لایی حولییی پارچا دی ، وههردووکان لیک بخشینه . ئهوا رویددهت وهسف بکه . پاشی لایی زقری پارکی لیکبخشینه دگهل لایی زقری پارچا دی . ئهوا رویددهت وهسف بکه .

شارەزايين <mark>كريارين زانستى</mark>

تیبینی دی یا جیاواز بیت ژ به لگهی. ببکارئینانا ههسته وهرین خو تو تیبینی دکهی . لی ئه وا بوته دیار دبیت ، ئه و بوچوونن ئه وین تو پهیدا دکهی ب پالپشتیا تیبینیین خو .

بيڤەلەرز وڤۆڵكان Earthquakes and Volcanoes

بناسه –

- چییه دبیته ئهگهری رویددانا بیقهلهرزا؟
- چەوا دبىت بىقەلەرزان بىيقن؟
- ڤۆڵكان چەوا چێ دبن؟
- زيان ومفايين ڤوڵكاني

زاراف

بیقهلهرز fault تیك fault تیشكو focus چهقی سهرقهیی بیقهلهرزی epicenter سیزموّگراف volcano شوّلكان wagma

> ژوورا شلبوویی magma chamber

گەريا قۆلكانى vent

گرکان lava

چەوا بىقەلەرز رۆيددەن How Earthquakes occur

ل چالاكيا پێشيێ نموونێ چەوانيا رۆيدانا بيڤەلەرزا تە دروست كر بيڤەلەرزا ئەو لەرزىنەكە دتيفكلێ ئەردى دا ژئەگەرێ لڤينا تيخێن تيفكلێ ئەردى يە . زۆربەيا بيڤەلەرزان ب درێژاھيا تيكا رۆيددەن .

تیك ئه و ژی شكه ستنه دتیفكلی ئه ردی دا كه قرب دریژاهیا وی دلقن ، دبیت ئه و كه قرین كه فتینه لسه رهه ردو و لایین تیکی بلقن به رهف سه ری وخواری یان بره خ هه قدوقه ، یان بی هه ردو و ئاراستا پیکقه .

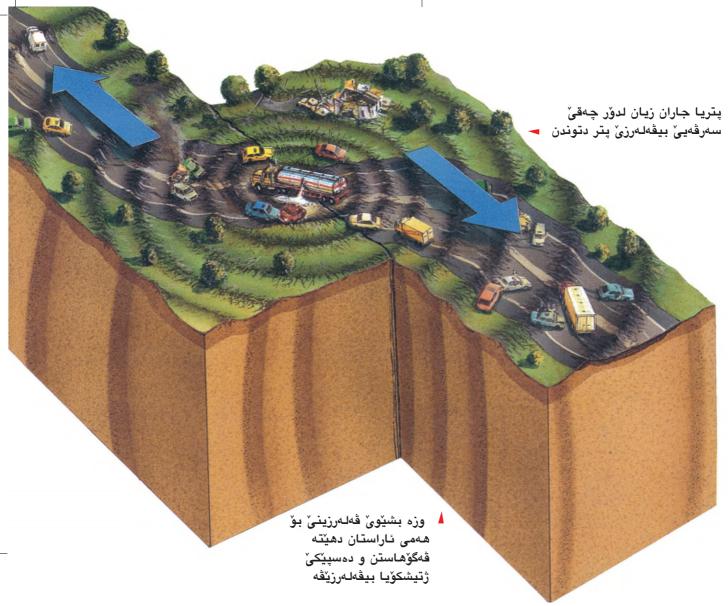
بیقه لهرز گه له کوویده ن ده می تیخین ئه ردی دبه رئیکرا دچن. هنده ک جاران هنده ک که قرخ ب هنده ک که قرین دی قه دگرن بدریژاهیا تکیی ، بی ده مه کی نالقن. لی تیخین ئه ردی به رده وامن دلقینی دا ، و په ستانه کی دئیخیته سه رکه قران. ده می په ستان زیده دبیت که قرد شکین ، و ژنیشکه کیقه تیخ دلقن. ئه ق لقینه وی وزی رزگار دکه ته واکه فتیه سه ریک. وزه شیوی قه له رزینی و مردگریت ده یکته قه گی هاستن دناف تیفکلی ئه ردی.

دچالاکیا بوری دا ته نموونی ئه قی پیک قه نوسیانی و ته حسینی دروست کر . ده می ته کارتا بخو قه نوسیای لقاندی ، ئه وا نواندنا که قرا دکه ت ، ته هه ست ب کارتیکرنا و زا رزگارکری کر ، وئه وا قه له رزین دئا قا کوپی دا پهیدا کری .

ل تیکا سان ئهندریاس ئهو
 تهحسینا دوو تیخانه ئیک دبهر
 یا دیرا دچیت

وینی لسهری رونکری دوو تیخین دبهرئیك را دچن دیاردکهت. ئه ههردوو تیخه پیکفه مابوون لی ئه هه دهمه کی نیزیکه یین لفین ، وبیفه لهرزی رویدا. ئه و خالا دکه فیته د زکی ئهردیدا ، وبی جارا ئیکی لفینی ل ویری رویدا ، دبیژنی تیشکو و دهمی گفتر ل تیشکویی دته حسن ، وزه بی ههمی ئاراستان دهریه ریفه دناف که فرین دهوروبه ردا. پتریا جاران زیانین فه لهرزینی ژ ئه گهری رزگار کرنا وزا ده وروبه رین چهقی (نافه ندا) سهر فهیی بیفه لهرزیفه پهیدا دبن .

چەقى سەرقەيى بىقەلەرزى ئەو خالا سەرقەيا ئىكسەر ل ھنداقى تىشكۆيى . قەبارى شوينكاريا بىقەلەرزان لسەر وزا دەرپەرى ژتىشكۆيا بىقەلەرزى بىشلارى بىللىن قەلەرزى دراوەستىت . ژگرنگترىن شوينكارلىن ويرانكرنى ئەوين

دقهومن ژبیقه لهرزان ، هورپان و ژجه چوون وکه لشتین ئهردینه ، ههرفاندنا ده زگههین ئاقاهیان ، سته مکاریا ئاقا ده ریا ب ئهگه ری پیلین هه ره مهزنن ئه وا دبیژنی «تسونامی» وه کی ئه وا رویدای ل ئاسیا ، ل کانینا ئیکی ۲۰۰۶ ، ب هیزا ۹ پله لسهر پیقه ری ریخته ر. پیلین تسونامی ل ۱۲ وولاتین لسه رکه نارین زهریا هندیدا . و ب تایبه تی ل ئه ندونیسیا و سریلانکا و تایله ند و هندی و . بی فیگه ری کوشتنا پتر ۲۰۰۰ هزار که سان و ده ربه ده رکرنا پتر ژدوو ملیون که سان زیده باری و یرانکرنا ب ده هان باژیر و گوندان . هه تا به ایی زیانین ماددی بنیزیکی ۱۰ ملیار دولار هاتنه خه ملاندن .

√ ئەو چىيە دبىتە ئەگەرى رۆيدانا بىقەلەرزىٰ؟

گەلەك ژقان سىزمۆگرافيا يىن ھەين ل روانگەھا پىقەلەرزان .

چەوا كريارا پيڤانا بيڤەلەرزى دھێتە ئەنجامدان ?How Earthquakes Are measured

د چالاکیا بوریدا ته دیت چهوا پیّل دئاقیدا پیک دهیت دهمی کیشانا کارتا بخونیسیای لبن کوپی. وچهوا قهلهرزین دئاقیدا هاته قهگوهاستن. ب ههمان ریکی وزه ژبیقهلهرزی دهیته قهگوهاستن دناق ئهردی دا لسهر شیوی پیلان. وزانا بو پیقانا قی وزی ریکین جوراوجور بکاردئینن.

سيزمۆگراف ئاميرەكە بۆ تۆماركرنا پ<u>ۆلۆن بى</u>قەلەرزى .

سیزموکراف دوو پشکین سهرهکیین ههین ئهو ژی: په پ ، ولولهکا زقر وکا نخافتی بکاغهزی . دهمی لولهک دزقریت په پ هیلهکی وینه دکهت . دهمی بیقهلهرز رویددهت هیل دی بلند ونزم بیت . هه ر چهند بلند و نزمیا هیلی زیده ببیت بیقهلهرز یا ب هیزتره . وئهگه ر په پی چ بلند ونزمی نه کیشان رامانا وی ئهوه بیقهلهرزی پوی نه دایه . ههروهسا زانا ژماران بو پیقانا بیقهلهرزی بکاردینن . پیقهری ریخته و بوانه پیقهری ریخته و وزا بیقهلهرز دهردپهرینیت دپیقیت ، واته توندیا بیقهلهرزی دیاردکهتن . پیقهری ریخته لسه و شارا ۱ ههتا ۹ . بیقهلهرزا دگههیته پلا دوو لسه قی پیقهری ، دی وهکهت تهنین ههلاویستی هاتوو چوونی بکهن . لی بیقهلهرزا دگههیته پلا داو لسه ر قی پیقه اله دی دی وهکهت تهنین ههلاویستی هاتوو چوونی بکهن . لی بیقهلهرزا

زانا پالپشتیا پیقهرهکی دی دکهن ئه و ژی پیقهری میرکالی یه. ئه ق پیقهره پالپشته لسه ر ژمارا ۱ ههتا ۱۲، بن دیارکرنا لقین وزیانین ژبیقهلهرزی پهیدا دبن. بن نموونه ئه و بیقهلهرزا پلا وی دگههیته ۷ لسه ر قی پیقه ری، دی زیانی گههینیته ئاقاهیان.

√ئەو ھەردوو پىقەرىن زانا پالىشتىى لسەر دكەن بۆ پىقانا پلا ھىزا بىقەلەرزى چنە؟

پیقهری ریختهر

هەر چەند بىقەلەرز يا بهيز بيت دى پياين تۆماركرى لسەر سيزمۆگرافى مەزنتر بن .

1-HAMM

پیقهری ریخته ر . پله ۲ ل چهقی سهرقهیی بیقهلهرزی: گلوپا ههلاویستی هاتن وچوونی دکهت (پله ۳ لسهر پیقهری میرکالی) .

the free the state of the state

پیقهری ریخته . بله ؛ ل چهقی سهرقهیی بیقه اله ه بیقه اله درنی : دبیت قهرمید یان گیچ بکهفیت (پله ه السهر پیقه ری میرکالی) .

MAMMAN

پیقەری ریختەر . پله ٦ ل چەقی سەرقەیی بیقەلەرزی: دی زیان ف ئاقاھیان كەقیت (نیزیکی ۷ پله لسەر پیقەری مركالی) .

پیقەرى ریختەر . پله ۷ ل چەقى سەرقەيى بیقەلەرزى : دى زیانین مەزن گەھنە ئاقاھیا (پله ۱۰ لسەر پیقەرى مركالى) .

چەوا قۆلكان پىكدھىت؟ How Volcanoes Form?

ته بهری یا خواندی کو فولکان کونه که لسهر رویی نهردی گاز وگرکانین پهنگیای ژی دهردکه قن پیاشی لدور کونی دکه قنه سهر ئیك وچیایه کی پیك دئینن. ئه و که قری شلبوویی ئه وی دناف ئه ردیدا هه ی دبیژنی (شلبوویی) ئه و که قری شلبوویی ئه وی دیگه هیته روی ئه ردی دبیژنی گرکان. هنده کو قولکان دره ریایان دا پیک دهین و تیخ ژیک دویر دکه قن ، ودگه ل ژیک دویر که قتنی ، شلبوویی دکه قن دویر که قن ، شلبوویی دهمی شلبوویی دگه هیته سه رقه سار دبیت و ره ق دمی دبیت. دا بنه کی نوی بی زهریایان پیکبینیت.

قۆلكانىن دى پىكدھىن دەمى تىخ نىزىكى ئىك دىن . دەمى تىخەكا زەرىياى ب تىخەكا كىشوەرى دكەقىت .

تیخا زهریایی بهره خواری دته حسیت بی ناف پووشهری. ولویری تیخا زهریایی پیچ پیچه شل دبیت وشلبوویی پیک دئینیت. شلبوویی بهره ق رویی کهردی دهردیه دریت. دناف کونه کا که قرینرا دبیژنی ستویی قولکانی به و چیایین قولکانی پیک دئینیت. چیایین قولکانی به وین دکه قنه هندافی زهریایی هیمن یی بفی ریکی پیکهاتین. هنده که قولکان پیکدهین دهمی تیخه ک لسهر هنده ک قولکان پیکدهین دهمی تیخه ک لسهر جهه کی گهرم ژپووشهری دهرباز دبیت. گرکان ژکه قری رتیفکلی نهردی تینه پالدان بشیوی کانیان ژکه قری گهرم بو پیکهاتنا قولکانان. گزیرتین هاوای یین گهرم بو پیکهاتنا قولکانان. گزیرتین هاوای یین قولکانی یی بقی ریکی پیکهاتین.

✓ ههرسێ رێڬێن ڤوٚڵڬان ژي دروست دبن چنه؟

قْوْلْكَانَ لَ هَاوَاى لَسَّهُر خَوْ دَيْهُقَنَ . لَىٰ نَهُو يِتْرِيا جَارَانَ رُوْيِيْ ئەردى ب گركانى دنخىڭيىت .

زیان ومفایین قوّلکانان Volcanoes Destroy and Benefits

گرکان وگازین ژقو لکانان دهردپهرن گهلهك دشاریاینه. پتریا جاران ههمی تشتین دریکا واندا ویران دکهن. ل سالا ۱۹۸۰ قولکانا «سانت هیلین» ل وه لاتین ئیکگرتی یین ئهمریکی پهقی، وبو ئهگهری پیچکرنا داروباران ب دووراتیا ۲۵ کیلومیتهران ژقولکانی، ونیزیکی ۲۰

كەسان مرن . وسالا ۱۹۸۳ قۆلكانا «كولو» پەقى

ل ئەندونىسىا . وزانا ل ويرى خەلك ژمەترسىا دېيت ئاگەھدار كربوون.

خەلكى دەقەرى كو ژمارا وان

٧٠٠٠ كەس بوون ماڭين خۆ

هيلان بهرهڤ جهين تهنا چون .

سەرەراى زيانين قۆلكان ئەگەرى

وان ، دبیت ئەوى كارىگەريىن باش

لسەر ئەردىن دەوروبەرىن خۆ

هەبىت . ئەو ئاخا لدۆر قۆلكانەكا

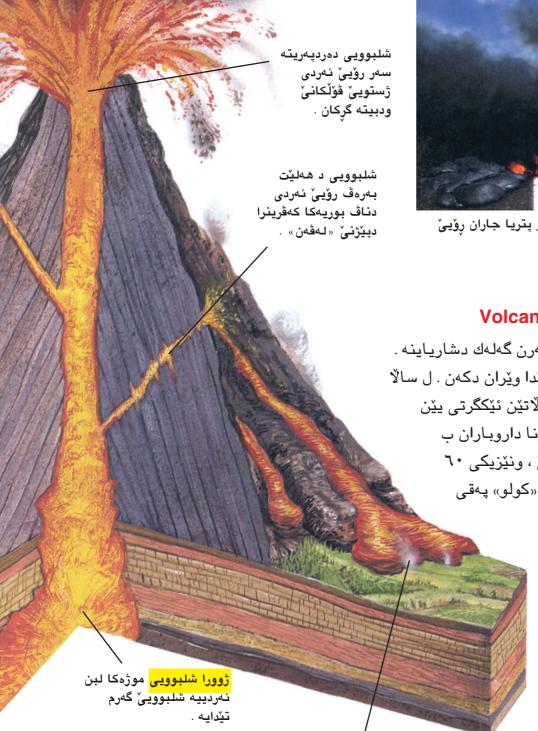
چالاك بباشترين جۆرين ئاخى دھيته

دانان بۆ چاندنى چونكى پتريا وى

گەلەك كانزا تىدانه. وئەق كانزايە بى ئاخا ئەقى چى چى بىلە بىلەك كانزا تىدانە وئەق كانزايە بىلى بىلە ئىلەر ئىلىر ئى

ددەن .

√ زيان ومفايين ڤوٚڵكانان چنه؟

گرکان وجۆرین دی ژماددین قولکانی دبیت بکهقنه سهر ئیک وچیایهکی وهکی ئهقی چیایی دیار ل قیره پیک بینن

▲ قۆڵكانا سامان وێرانكرن ب رێيا بژاڵهكرنا
 خوليێ لسهر ماڵإن وئاقاهيێن دى .

گەلەك جاران ھاڤێتنا خوليي وكهڤران وگازان دگەل پەقىنا قۆلكانى دبيته ئەگەرى ويرانكرنا ههر تشتهكي بكهڤيته دريكا وي دا . ئەڤ داروباره كەفتىنە ئەردى ب ئەگەرى پەقىنا قۆلكانا چيايي «سانت هيلين» ل سالا ۱۹۸۰

پەيوەندىيان

كومكرنا ييزانينان وريكخستنا

رابه ب قەكۆلىنەكى دەربارى ھندەك بيقهلهرزين گهلهك ب زيان دميزوويدا . هیّلهکا دهمی بکیشه دا وی ریّکخستنا تیدا رۆيداى دياركەتن لدويڤ پيڤەرێ رێختەر ئەگەر ھەبن .

پەيوەندىا ساخلەمىي

تەناھى ددەمى رۆيدانا بىقەلەرزىدا ژیدهران بکاربینه دا رینمایین ساخلهمیی بنياسى ، دەمى رۆيدانا بىقەلەرزى . بەلاقوكەكا ديوارى ئامادەبكە ئەوا تە ديتى دياركەتن.

پەيوەنديا خواندنين كۆمەلايەتى

دياركرنا جهين لسهر نهخشهي ژیدهرا بکاربینه دا نویترین دهه پەقىنىن قۆڭكانىين سەرەكى بدەستخۆقە بينى . جهي ههرئيك ژوان لسهر دانهيهكا نه خشي جيهاني دياربكه. ناڤي وي كيشوهرى بنقيسه ئهوى ههر قۆلكانهك دكەفىتە تيدا .

يوخته Summary

تیکا دتیفکلی ئەردیدا شكەستنەكە كەڤر ب دریٚژاهیا وی دلڤن . بيڤەلەرز ڤەلەرزىنە ئەوا چێدبىت دەمى وزە زۆر دبیت و بلهز دهردپهریته سهر دریزاهیا تیکی . زانا پیقهری «ريختهر» وپيڤهري «ميركالي» بو پيڤانا هيزا بيڤهلهرزان

قۆلكان كونەكە لسەر رۆيى ئەردى گركان وگازين پەنگىاى ژى دەردپەرن ، پاشى لدۆر كونى دكەقنە سەر ئىك وچیای پیکدئینن . پتریا قۆلکانان لسهر دریژاهیا رهخین تيخان پەيدا دبن . پەقىنىن قۆلكانى ماددان ل تىفكلى ئەردىدا زىدە دكەن ، ودبىت زيان ھەبن . گركانىن دەرپەرى دبیت ئاخی ب کانزان دهولهمهند بکهن . وئهقه ژی هاریکاره بو گهشهکرنا وان رووهکین بهرههمین باش ددهن.

ييداچوون Review

- ١. ئەو چىيە دېيتە ئەگەرى رۆيدانا بىقەلەرزان؟
- ٢. زانا چەوا ئەو زيانين ژئەگەرى بىقەلەرزى پەيدادبن
 - ٣. ڤۆڵكان چەوا پێكدهێت؟
 - هزره کا ره خنه گر : به راوردین دنا قبه را شلبوویی وگرکانیدا بکه.
- ٥. بهرهه فبوون بو ئهزمووني : چ دبير ثنه ته و خالا دكەقىتە بن رۆيى ئەردى وئەوا بىقەلەرز ژى دەست پى

أ. چەقى سەرقەيى بىقەلەرزى ج. تيك د. ناڤك ب. تیشکێ

يشكا

ييداچوون وبهرههڤبوون بو ئهزمووني

Review and Test Preparation

Vocabulary Review پێداچوونا زاراڤان

زاراقین لخواری بکاربینه بق تهمامکرنا رستین (۱ ههتا ۱۳). ئەو ژمارا لاپەرى يا تۆماركرى دناڤبهرا (۱۲۱–۱۲۵) نیشا ته ددهت جهی پیزانینین دبيت تو پێتڨي بي د پشکێ دا .

تیفکلی ئەردی (۱۱٦) سیزموٚگراف (۱۲۳)

يووشهر (۱۱٦) فۆلكان (۱۲۷)

ناقك (١١٦) شلبوويي (١٢٧)

تیخ (۱۱۸) گرکان (۱۲۷)

ستويي ڤوٚڵكاني (١٢٧) بيقەلەرز (١٢٤)

ژوورا شلبوویی (۱۲۸) تیك (۱۲٤)

تیشکو (۱۲۵)

چەقى ناۋەندى سەرۋەيى بىۋەلەرزى (١٢٥)

١. ژوورا ژير ئەوا شلبوويئ گەرم بخۆقە دگريت ئەو

۲. زانایان _____ی بکاردینن بو پیڤانا پێلێن بيڤهلهرزێ.

٣. قەلەرزىن دتىفكلى ئەردىدا -------

٤. يتريا شلبوويي ژڤۆڵكاني سەردكەڤيتە دناڤ کونهکا کهڤریندا دبێژنێ _____

کەڤرەكێ شلبووييە دهێته پالدان بو سەر رۆيى ئەردى .

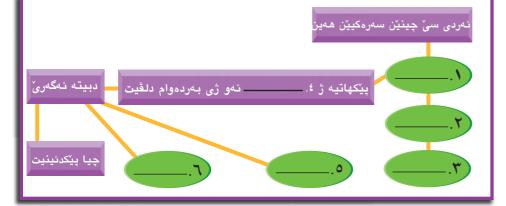
- ٦. ئەگەر تو ب ئاراستا چەقى ئەردى بكولى ، ئەو و ــــــــه .
 - ۷. كەقرى شلبوويى يى شارياى دئەردىدا دبێڗٛنێ _____.
- ٨. كويرترين چينا دناڤ ئەرديدا -----ه.
- ٩. خالا لسهر رۆيئ ئەردى ، و ئەوا ئىكسەر دكەڤىتە هنداف تیشکویا بیقهلهرزی دبیژنی _____.
- ١٠. تيفكلي ئەردى وپشكا سەرى يا پووشەرى پێؼهاتيه ژچهند پارچێن مهزن دبێژنێ _____.
- - ١٢. _____ئەو خالەيا دكەڤىتە دناڤ ئەردىدا، ل بەراھىيى لقىنا بىقەلەرزى ل ويرى رۆپددەت .
- ١٣. شكهستن دتيفكلي ئهرديدا ئهوا كهڤران ب درێژاهيا خن دلڤينيت _____ ه.

ييكفه كريدانا جهمكان

Connect Concepts

پەيف ودەستەواژين لخواري ل جهي گونجاي لسهر نەخشى چەمكان دانە. تىفكلى ئەردى ناقك

پووشەر ڤۆڵكان تيخ بيقهلهرز

دلنیابوون ژتیکهههشتنی Check Understanding

پيتى گونجايى ھەلبزارتى بنقيسە

ا. نابیت تیخین تیفکلی ئهردی وپووشهر
 ب لڤن ______.

أ. ئيك ب ئاراستا يا دى

ب. ب دویرکهفتنا ئیککی ژیا دی

ج. گەلەك لسەر خۆ

د. لەزەكا مەزن

۲. چینا ئەردى يا ژههمیا گهرمتر _____ يه .
 أ. پووشهر

ب. ناڤكا ژناڤدا

ج. تىفكلى ئەردى

د. ناقكا ژ دەرقە

 ۳. گرکان دهینه دهرهاڤیژتن لسهر رویی ئهردی لسهر خو و ب شیوی کانیکان ل

أ. دويركهفتن دناڤبهرا ههردوو تيخان

ب. تەحسىنا تىخەكى لبن تىخا دى

ج. دەربازبوونا تىخى لسەر جهى گەرم ژپووشەرى

د. تیخهك دبهر تیخهكا ویرا دچیت

٤. دبيت ڤۆڵكان يا ب مفا بيت بۆ مرۆڨىچونكى ______.

أ. كانزان بۆ ئاخى زىدە دكەت

ب. خولیی درهشینیت

ج. گرکان وگازین گەلەك گەرم دهاڤیژیت

د. دبیته ئهگهری پیلین مهزن

هزرهكا رهخنهگر

 ۱. دێ چ ل تیفکلێ ئەردى وپووشەرى هێت ل دەمێ بیڤهلەرزێ؟ بەراوردیا ڨێ چەندێ بکه دگەل ئەوا رۆیددەت دتیفکلێ ئەردیدا دەمێ ڨۆڵکانەك دپەقیت .

 ۲. زانا هنده جاران دی سیزموّگرافی لده ف قوّلکانه کی دانن ، دا هاریکاریا وان بکه ت بوّ

پێشبینیکرنا پهقینا ڤۆڵکانێ . مفایێ سیزمۆگرافی دڤی باریدا چییه؟

۳. بوچی قۆلکان دهندهك جهين دياركريين ژئهرديدا رۆيددهت؟

پیداچوونا شارهزایین کریارین زانستی Process Skills Review

۱. منگرتی تو تاییرهکا پایسکلی پقددهی دی تیبینی چ کهی لسهر تاییری دگهل پقدانا ته بو تاییری؟
 ئهوا دبیت رویددهت دیاربکه، ئهگهر ته پقدان گهلهك دریژی ییدا.

 ۲. مفایی کریارا پیڤانی چییه دهمی پڤدانا تاییرا پایسکلی ؟

هه لسهنگاندنا بجهئینانی Performonce Assessment

نموونا تيخهكي

تهقنا دهستکرد بکاربینه بو دروستکرنا دوو نموونین تیخین ئهردی . تهقنا دهستکرد ب لقینه کو ژجه بچیت دا دیارکهی چهوا تیخ دلقن دهمی رویدانا بیقهلهرزی . پاشی تهقنا دهستکرد بکاربینه بو دیارکرنا دوو ریکان کو تیدا وهل تیخا بیت قولکانان پهیدا کهن .

كەڤر و كانزا Rocks and Minerals

که قر وکانزا ژههمی لایانقه یین ل دهوروبهرین ته . ئه و ئهردی ههمی روزان لسهر دچی یی پیکهاتیه ژکه قر و ژکانزان . که قر و کانزا دناق ئاخیدا یین ههین ، ئه و ژی ئه و دورن یین روناهیی ددهن دناق مرواری وخشلاندا . پتریا ئهردی یی پیکهاتیه ژکه قر وکانزان .

زاراف

کانزا شوین سیریکاندن بریقهدان (تهیسین) قایمی کهڤر کهڤرین ئاگرین کهڤرین ئیشتی کهڤرین گوهوّری

زڤروٚکا کهڤری

پيزانينه كا بلهز

ب دریژاهیا تهمهنی ژیانا ته نیزیکی ۹۰۸۰۰۰ کیلوگرامین که قر وکانزان تو بکاردئینی! ئهوژی خوّراك وجلك وناقمالی وئاقاهی وههمی ئهو تشتین مروّق بکاردئینیت بخوّقه دگریت.

كانزايين مروّقهك دريانا خودا بكاردئينيت

بریّ بکارهاتی ب کیلوگرامان	كانزا
٤٠٠	قۆرقۆشم
٣٥.	توتیا (زنگ)
٧	سفر
١٥	ئەلەمنيوم
٤١ ٠٠٠	ئاسن
17 70.	تەقن
17	خوييا خۆراكى
۲۲۷	رەژيا بەرى
£0£	بەر، خىز ، شىشەبەرك

تایبهتمهندیین کانزایان Mineral Properties

ئارمانجا چالاكيى:: Activity Purpose

تەباشىر لسەر تەختە رەشى نىشانەكى بجھ دھىلىت ، چونكى تەختە رەش پتەوترە ژ تەباشىرى . پتەوى تايبەتمەندى يان جياكارى دكانزا دا كالسىت ئەوا كانزا يە ئەوا تەباشىر ژى پىكدھىت . دقى چالاكىيدا دى تىبىنى كەى كو كانزايەك ھندەك وى دسىركىنن وھندەك نە . دىسان دى رابى ب تاقىكرنا تايبەتمەندىن دى يىن كانزايان ، كانزا لدويڤ وان تايبەتمەندىان دھىنە پۆلىنكرن .

كەرەستە Materials

- شەش نموونىن كانزايىن ناۋكرى پارچەكا دراۋەكى سفرى
 - هاویّنهکا دهستی یا مهزنکهر ابزمارهکا پیلای
 - تەختىٰ سىركاندنىٰ

Activity Procedure پیننگافین چالاکیی

- ۱ خشتی د بهرپهری بهرامبهردا، خشتهکی لبهر دروست بکه .
- ۲ هاویّنا دهستی بر تیبینیا ههمی کانزیان بکاربینه. رهنگی ههر کانزایه کی وهسف بکه. تیبینن خوّ دخشته ی دا توّماربکه (ویّنی آ).
- ههر کانزایهکی بکاربینه بن کیشانا هیلهکی لسهر تهختی سیرکاندنی . (وینی ب) پهنگی جهی سیرکاندنی یی ههر کانزایهکی یی چهوایه؟ تیبینیین خن تؤماربکه .
 - ◄ دبیت کانزای رونگین جودا ههبن لدویڤ وان گهردیٚن تیدا . تورمالین دبیت پیڤازی یان مور یان کهسك یان روش بیت ، یان تیکهلهك ژچهند رونگهكان دبیرژنی رونگی شتی ، وهكی نهوی دیار دوینهیدا . پتریا جاران تورمالین بو خشلان بكاردهیّت .

وانا

كانزا چنه?

What is Mineral?

دڤێ وانێدا دێ ...

قەدكۆلى تايبەتمەندىن كانزايان

فیردبی تشتین دهرباری دروستبوونا کانزا وبکارئینانا وان

ئەو تشت <u>ىن</u> وى دسىركىنن	رەنگىٰ جھىٰ سيركاندنىٰ	رپهنگێ وی	نموونا کانزان
			ĺ
			ب
			5
			د
			9

يني أ

- هشیاریه هشیاریه ژبزماری یا تیژه . ب

 بکارئینانا نینوکا خو پتهویا ههر کانزایه کی ل

 پیشیی تاقیبکه ، پاشی بکارئینانا پارچه کا دراقی
 سفری وبزمارا پیلای . ههولبده ب قان تشتان ههر

 کانزایه کی ب سیرکینی . پاشی ههولبده ههر

 کانزایه کی ب ههمی کانزایین دی بسیرکینی .

 تیبینیین خو دخشته یدا توماریکه .
- 5 کانزا پۆلین بکه لدویف ههر تایبهتمهندییهکا ته تاقیکری ئهو ژی : پهنگ و (جه) سویرکاندن و پتهوی . بۆ ههر کانزایهکی کارتهکی دانه و ههرسی تایبهتمهندیا تیدا دیاربکه .

وينني ب

شارهزایین کریارین زانستی

دهمی تو تشتان پولین دکهی دی دانیه دگهل کومه لاندا ، ب پالپشتیا لایه نین وهکهه شیی . ریکخستنا تشتان بقی شیوهی فیربوونی لدور وان بساناهی دکهتن . پتریا جاران دکاری کومه لا ههمان تشتان ب گهله كومه لا یولین بکهی .

دەرئەنجام بكە Draw Conclusions

- ۱. کانزایین ته تاقیکرین ب چ د ژیك جودانه؟
- ۲. كيژك كانزايي ته تاقيكري پتهوتر بوو؟ بهرسڤا خوّ شروڤه بكه.
- ٣. زانا چەوا كاردكەن زانا تشتان پۆلىن دكەن بۆ
 ئاسانكرنا قەكۆلىنا. ب هزراتە زانا چەوا كانزا پۆلىن
 دكەن؟

قهکولینه کا زیده تر: پینج نموونین کانزایین نه به رنیاس ئاماده بکه . پته وی و پهنگ و جهی سیرکاندنا هه رئیکی ژوانا دیار بکه . پشتی تاقیکرنی ئه قان نموونان پولین بکه .

كانزا Minerals

چەوا ھندەك كانزا يېكدھين؟ How Some Minerals Form

ههتا وهكو مادده كانزا بيت ، پيدڤييه تايبهتمهنديين دياركري ههبن . كانزا ماددهكي پتهوه دسروشتيدايي پيكهاتيه ژماددين نه زيندي ، وگهردين ريكخستى لدويڤ شيوهكي دووبارهكرى . دبيرنه ڤي شيوهي كريستال . كانزا دسروشتيدا پيكدهين ، وئەقە ژى ب چەند ريكان دبيت . هندەك كانزا دپووشەرى ئەردىدا پىكدھىن ژبەر كو گەرمى وپەستانا بلند كاربونى دگوھۆرن بِق كريستالين يتهو وبريقهدار دبيرني «ئهلماس» ئهلماسي گهلهك بكارئينانين هەين. دهێته بكارئينان بۆ دروستكرنا چەكێن ژنان ، وئاميرێن برينێ ، وهكى ئامىرى كۆلانى يى بكارھاتى بۆ كۆلانا بىرىن نەفتى.

کانزایین دی وهکی «کالسیت»ی دبیت لسهر رؤیی تهردی یان نیزیکی وی پێکبهێت . هندهك جوٚرێن كاليستان د دهريايدا پێکدهێن ، دهمێ كاربوٚن وئۆكسجىن وكالسيۆم دئاڤا سوير دا ھەقدو دگرن . وھندەك جۆرين دى پێكدهێن ژ ئەنجامێ سەر ئێك كۆمبوونا سەدەفێ هندەك گيانەوەرێن دەريايى . ههروهسا كالسيت پێكدهێت دهمێ ئاڤ دبيته ههڵم دشكهفتێن گێجێدا ، وهكي شكهفتا جعيّتال لوبناني . ههروهسا ئاڤي ژي روٚلي خو ههي دچيبوونا كانزايين ديدا. كريستالين «گالينا» چيدبن دهميّ ئاڤا گهرما دهولهمهند ب كانزايان دناڤ تيكين تيفكلي ئەردى دا دهيته قەگۆهاستن ب قەگۆهاستنەكا لسهر خوّ ، قیّجا دگهل کانزایین دی تیکهل دبیت بهری ساربیت یان ببیته ههلم.

✓ هندهك ئهو ساخلهتين كو ييتقييه دماددهكي دا ههبن چنه دا ناقی وی بکهیه کانزا؟

ئيكهمين دەرزيكا بوسەلى يا

ماگنیتیت . ماگنیتیت بهرهکی

موگناتیسی په ئەقە ژى ويننى

بزمارا ب كەقرىقە نويسياي

دياردكەتن

دروست کری بوو ژکانزایی

بریقهدار گالینایه یی پێکهاتيه ژقوٚرقوٚشم وگۆگردى . پتريا جاران كريستالينن گالینای ب شیّویّ خشتەكىنە .

بنیاسه_

- كانزا چنه؟
- چەوا دى كانزان دياركهي؟
- بكارئينانين كانزا چنه؟

زاراف

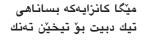
کانزا mineral شوین سیرکاندن streak تەيسىن luster پتەوى (قايمى) hardness

▲ كالسينت كانزايهكه دناڤ تەباشىرى دا يى ھەي.

127

هندهك تايبهتمهنديّن كانزايان Some Mineral Properties

دچالاکیا بوریدا ته دیت ئیک ژتایبهتمهندین کانزای شوین سیرکاندنه ئه و رهنگی هویرکی ئه وی کانزا لده می لیکخشاندنا وی دگهل پارچه کا نهحولیکری ژفهیفیری سپی دهیلیت دبیژنی تهختی سیرکاندنی . پتریا جاران رهنگی سیرکاندنی ب رهنگی کانزایه . لی «ئهلبیریت» وه کی زیری بریقه داره ، ده می کو شوین سیرکاندنا وی یا رهش بیت .

بریقهدان شیوی سهرقهیی رویی کانزایه ژئهنجامی قهدانا روناهیی لسهر هنده کانزایان وه کی زیری کو یی بریقهداره . وهنده کین دی دتارینه یان درهشن وه کی گرافیتی .

پتهوی شیانا کانزای لسهر بهرهنگاریا سیرکاندنی . ل لایی چهپی یی بهرپهری ، پیقهری «موهیس» بو پتهویی ئهوا تیدا هاتی ئهو کانزایین پتهویا وان دناقبهرا او ۱۰ دا. کانزایی ژمارا وی یا پتهوی نزمتر دسیرکینیت.

√ کیشك کانزا لدویڤ پیڤهرێ «موهیس» بۆ پتهویێ کانزایێ کوارتز وی دسیرکینیت؟

▲ کانزایین بکارهاتی دپیقهری «موهیس» دا بو پتهویی ئهوین دیار ل لایی راستی یی سهریدا . دهمی ئه ههمی کانزایه لبهر دهستی زانا نهبن ، ئهو پتریا جاراندا تشتین دیارکری د لایی چهپیدا بو تاقیکرنا پتهویی بکاردئینن . تاقیکرنا شوین سیرکاندنا وییا زهره گۆگردی (زهر) شوین سیرکاندنا وییا زهره ماگنیتیت (پهش) شوین سیرکاندنا وییا پهشه هیماتیت (قههوایی تاری – پهش) شوین سیرکاندنا وی پهنگی ژهنگارتیه. (قههوایی بسهر سووریقه) گالینا (زیقی بریقهدار) شوین سیرکاندنا وی خولیکی یه.

147

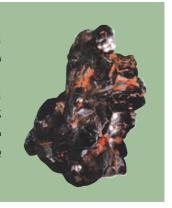
بكارئينانا كانزان Mineral Usages

دبیت هنده کانزا ب وی شیّوی هاتیه دیتن دسروشتی دا بیّته بکارئینان. چونکی ئهوین پیّتقی ب گهله ک پاقر کرن یان چارهسهرکرنی نه بو ژناڤبرنا ماددین دی ئهوا بخوقه دگریت. زیف وسفر دهینه بکارئینان بو چیکرنا ئامیرین موزیکی وتیّلین کارهبی وچهکین ژنان. «گیّج» دهیّته بکارئینان بو جوانکرنا خانیان. و «گرافیت» دهیّته بکارئینان بو چیکرنا پینقیسین قورقشمی. و «کلوریدی سودیومی» یان خوییا خوارنی دهیّته بکارئینان بو پاراستنا ماددیّن خوراکی وتامه کا تایبه تددهنی.

زیقی (پاقژ) کانزایه کی گهله نهرمه . پتهویا وی دگه هته نیزیکی ۲ ل دویڤ پیقه ری «موهیس» یا پتهویی و ژبه ر کو هه تا قی پلی یی نه رمه بساناهی دی شیوی مه بقیت وه رگریت . و دبیت تیکه ل که ین ب کانزایین دی بو چیکرنا چه کین جوان یان به رگکرنا نامیرین موزیکی ، وه کی نه قی بوریزانی .

«هیماتیت» کانزایی پیک هاتیه ژئاسنی و ئۆکسجینی . پتهویا ۆی دناقبهرا ه و ۴.۵ ل دویڤ پیقهری «موهیس» یی پتهویی . هیماتیت ژیدهره کی گرنگه بو ئاسنی کارپیکری دپیشهسازیا پیلایدا . ستوینین پیلای دهینه بکارئینان بو ئاقاکرنا ئاقاهیین بلند وموکم .

ئەلماس پتەوترە ژھەمى ماددىن سروشتى ئەوين لسەر ئەردى ھەين پتەويا ۋى دگەھيتە ژمارە ١٠ لسەر پيقەرى «موھيس» يى پتەويى جۆرين باشين ئەلماسى دھينتە بكارئينان بۆ چيكرنا مراريان لى ئەلماسى نەباش دھينتە بكارئينان بۆ چيكرنا ئاميرين كۆلانى ئەوين تيفكلى ئەردى كوير دكوليت بۆ لدويڤ نەفتى گەريانى لوولين بچويك ، ئەوين لسەر دريزاھيا لايين ئاميرى كۆلانى چيكرينە ژئەلماسى يا

كانزا ههنه نا هينه بكارئينان بشيوي وييي سروشتی ، لی پیتقییه بهیته پاقژکرن دا بو بكارئيناني يي دروست بيت . كانزايي «كوبريس» بق نموونهیی پیکهاتیه ژسفری وئوکسجینی . «کوبریس» دهيته پاقژكرن بر بدهستقهئينانا سفرى ئهوى دهيته بكارئينان بو چيكرنا دراڤي كانزايي ، وئامانين چاندنا رووهکا، وئامانين ليناني، وبوريين كيشانا ئاقى ٚ.

√ ههرييننج بكارئينانين كانزا چنه؟

يوخته Summary

هندهك كانزا د پووشهرئ ئهرديدا پيكدهين، وهندهکین دی نیزیکی رؤیی ئهردی پیکدهین یان دبیت کانزا بنیاسی ژتایبهتمهندیین وی . هندهك تايبهتمهنديين كانزاى شوين سيركاندن ويتهوى وبريقهدارييه . مروّق ب گهلهك ريّكا كانزايان بكار دئينيت.

پيداچوون Review

- ١. سي تايبه تمه نديين مادده كي دياركه ئه و زي كانزا
 - ٢. پتهويا كانزاي چيه؟

ئەباتىت

- ٣. شهش بواران بيره مروق تيدا كانزا بكاردئينيت .
- ٤. هزره کا ره خنه گر: ته نمووني کانزایه کي نه نیاس یی ههی ، فلوریتی دسیرکینیت وکوارتزی نا سيركينيت ، پتەويا وييا نيزيكى چەندە؟
 - ٥. بهرههڤبوون بو ئهزمووني: كيژك ژڤان كانزا پتەويا وى پترە؟ ـ أ. ئەلماس ج. توباز د. تالك

ييقانا بارستان

شهش نموونين كانزا ههلبژيره، دقيت بنێزيكي ههمان قهباره ههبن . تهرازيهكي بكاربينه بو زانينا باراستا ههر نموونهكي . باراستا ههمیا دخشتهکیدا توّماربکه . شروقهبكه بوجى دبيت باراستا كانزايان یا جودا بیت ههر چهنده قهبارین وان نيزيکه د وهکههڤبن.

بەرىن پىرۆز ئەو كانزايىن برارە وببهانه. خشته کی بهرین پیروز رهنگین وان ئامادەبكە پاشى برگەيەكى لدۆر بكارئينانا ههر بهرهكي بنقيسه.

پەيوەندىا خواندنين

كانزا ژ ژينگهها ته

سيّ كانزا هەلبژيره ل هەريما كوردستانا عيراقي ههبن . وبوارين بكارئينانا وان ديارېكه.

كەڤران بنياسە Identifying Rock

ئارمانجا چالاكيى Activity Purpose

ئەرى جارەكى تە ھارىكارىا ئىكى كريە بۆ ئامادەكرنا شرىناھىان؟ ئەگەر بەرى نوكە تە ھارىكارى كربىت، تو دى زانى چەوا پىكھاتيان كەنە دئامانەكىدا و تىكەل كەن، پاشى ب ھارىكارىا كەقچكى دى قەگۆھىزنە دسىنىيدا بۆ چىكرنا شرىناھىان، پاشى دفرنى دا دى بىرىرن. وتو دزانى گەرماتيا فرنى دبىتە ئەگەرى گھۆرىنا پىكھاتيا وپىكقە نويسانا وان، دا ببىتە تشتەكى نوى، ئەو ژى شرىناھىيە. ھىدەك كەقر ب ھەمان رىكى پىكدھىن. دقى چالاكىيدا دى تىبىنىا ھىدەك كەقران كەي وپۆلىنكەي لدويق رىكا پىكھاتيا وان.

كەرەستە Materials

- ◄٥ نموونهيێن کهڤرێن ناڤنيشان کرى = هاوێنا دهستيا مهزنکهر
 - دلوپێنەر
- ◄ بەرچاڤكێن پاراستنێ
 ◄ سێنيكەكا كاغەزێ يا قايم
 - کەفیکین کاغەزى

يينگاڤين چالاکيئ Activity Procedure

ن خشته کی دانه وه کی ئهوی ل به رپه ری به رامبه ردا هاتی .

ماویّنا دەستى بكاربینه بن تیبینیكرنا هەر كەڤرەكیّ . هەر كەڤرەكیّ . هەر كەڤرەك ژوان كەڤران چ رەنگە؟ تیبینیین خوّ دخشتەى دا

كەقر چنە؟

What is Rock?

دڤيٌ وانيدا ديٌ ...

قەكۆلىي دەرىلىرەي

دەربارە*ى* جۆر<u>ێن</u> جودايێن كەڤران

فيربى كەڤر چەوا پىكدھين

پهیوهندیا زانستان کهی ب بیرکاری و ب پهروهردا وهرزشی

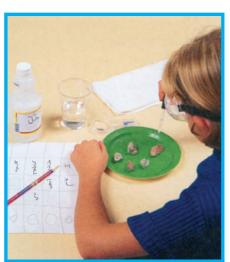

 → ئەو خىزى شروبا دھەلگرىت وھەروەسا بارانى ، پارچىن گەلەك بچويك ژقى كەقرى ژىقەكرىنە ، وئەق كقانە دروستكريە.

پەقىشك دەمى پێداكرنا سيھكىٚ	وێنه	دەست ل <u>ۆ</u> دان	رەنگىٰ وى	نموونهکا کهقر <i>ی</i>
				\
				۲
				٣
				٤
				٥

- تهری توچ دندکان یان پارچین بچویک ئهوین که قر ژی پیکدهیت دبینی؟ ئهری ئه و دندک گهله که دبچویکن یان دمهزنن؟ ئهری دخرن یان لایین تیژههنه؟ ئهری دندک ئیک ودوو تهمام دکهن لدوی وینه کی لیکدای یان ئیک ودوو هیلاینه؟ تیبینیین خو دستوینی دهست لیدانا خشته یدا توماریکه. وینه ی بو ههر که قره کی دستوینا وینه یدا دروست بکه.
- مشیاریه بهرچافکین خو یین پاراستنی دانه بهر چافین خو ، سیهیکی پهقیشك ژی بلند دبن دهمی چپکان ژی دکهنه سهر کانزایی کالسیتی . نموونین که قران لسهر سینیکا کاغهزا موکمکری دانه . دلوپینهری بکاربینه دا هنده ک چپکین سیهیکی بکهیه سهر ههر که قرمکی . تیبینیا ئهوا رویدده تر بکه . تیبینین خو توماریکه (وینی أ).
- حهقران بو دوو كومه لأن پولين بكه، لديڤ لايهنين وهكههڤيي دناڤبهرا واندا.

ويِني أ

دەرئەنجام بكە Draw Conclusions

- ١. تايبهتمهنديين ته پالپشتى لسهر كرين دپۆلينكرنا كەڤراندا چنه؟
- ۲. بهراوردیی بکه دناقبه را ریکا پولینکرنی ئه وا ته پالپشتی لسه رکری و ئه و ریکین دوو قوتابیین دی پالپشتیی لسه ردکه ن.
 - ۳. زانا چهوا کاردکهن: ئیک ژریکین زانا پالپشتیی لسهر دکهن بق پولینکرنا که قران ئه و ژی ئه وه چه وا که قر پیک دهین . که قره کی بولینکرنا که قران ته چه وا ئه و پیک هاتیه و هسف بکه .

قەكۆلىنەكا زىدەتر: پلانا قەكۆلىنەكا بساناھى دانە وبجهبىنە بۆ تاقىكرنا ئەقى مگرتىى: رەنگ ئىكە ژباشترىن تايبەتمەندىيى باوەر پىكەر بۆ نياسىنا كەقران .

شارەزايين <mark>كريارين زانستى</mark>

پۆلینکرن ریکهکه بو خواندنا ژمارهکا مهزنا تهنان . تو تشتان بو کومهلان پولین دکهی لدویڤ وهکههڤیی . دبیت کهڤر دوهکههڤبن دقهبارهیدا یان پهنگ و شیوه و چهوانیا پیکهاتنا واندا.

فيربه

Types of Rock جۆرين كەڤران

بناسه ــ

- چەوا كەڤر پىكدھيىن
- چەوا مرۆڤ كەڤران
 بكاردئينيت

زاراف

ده میلان تاگرین که فرین ناگرین igneous rock که فرین نیشتی که فرین نیشتی sedimentary rock که فرین گهوری metamorphic rock

العه الكرى Igneous Rock كهڤريٽن تاگري

تو دزانی پتریا ئەردی یی ژکەڤران پیکهاتی ،و کەڤر ماددەکە یی پیك هاتیه ژکانزایهکی یان پتر . لی کهڤر دجودانه ژکانزا ، ب وی چهندی کو ئهو نه دکریستالی نه . هندهك کهڤر ، ههر وهکی کانزا ، پیکدهین لسهر رویی ئهردی یان نیزیکی وی . هندهکین دی کویر پیکدهین ل تیفکلی ئهردی یان د پوشهری ئهردیدا . گهلهك جورین جودا یین کهڤرا یین ههین . لی دبیت ههمیان بو سی کومهلان پولین بکهین ، لدویڤ چهوانیا پیکهاتنی .

ئەو كەڤرىن پىكدھىن دەمى كەڤرى شل بوى رەق دبىت ، دبىرنى كەڤرىن ئە<mark>كەڤرىن ئاگرىن</mark> گركان شلبوويى بى دزكى ئەردىدا ، پاشى گەھەشتە رۆيى ئەردى دناڤ ڤۆلكانەكىدا . ئەڭ گركانە سار دبن وخى لىكدەن بەرى دەلىڤە بى پەيداببيت بى پىكىئىنانا كريستالىن مەزن . ئەو كەڤرىن گركان پىك دىنن دھىتە وەسف كرن كو دندكىن بچويكىن كانزايان تىدانە . ودبىرنى قىلىلى دىنى دەلىقە «كەڤرىن ئاگرىيىن سەرقە» پىريا جاران دبىت كانزايىن وان يىن كريستالى بەينە دىتن بىتى بىلىلىدارى مايكرىسكىدىن .

كەقرى ژگركانىن قى قۇلكانى پىكھاتى دبىرنى ريولىت . ئەو ژى پىك دھىت ژھەمان كانزايىن گرانىتى، لى دندكىن وى گەلەك دبچويكترن .

هندهك كەڤر شلبوويى دناڤ تىفكلى ئەردى پىككىنىت . و وەكى گرانىتى ئەوى بكاردهىت بۆ ئاڤاكرنا ئاڤاهيان ، وەكى ئەوى ديار دپەرى بەرامبەر دا .

دەمى شلبوويى دزكى ئەردى دا لسەر خى سارد دبيت وخو ليكددهت ، دبيت كانزايين وي گهلهك كريستالا پيك بينن كو بساناهي بهينه ديتن. كەڤرين ئاگرين ئەوين شلبوويى لسەر خۆ سار بووی پیک دئینیت دبیرنی «که قرین ئاگرییین ریر ئەرد» ژكەڤرين پتر بەربەلاڤ «بازلت» م ئەوى پێکهاتی ژشلبوویێ ساربووی لسهر روٚیێ ئهردی . بازلت تاریهکی رهشه سهر ب کهسکیقه دچیت . ئەو ژى ژ «فىلىسبار» و «بىروكسىن»ى پىكدھىت . بەلى «گابرو» كەڤرى ئاگرىنە پتريا يى پىكھاتيە

ژوان كانزايان ئەوين بازلت ژئ پيكدهيت . لئ

دندكين كانزايي گابروى قهباره مهزنترن

ژدندكين بازلتي. ئەقە ژى دزقريتەقە كو گابرو دركي ئەردىدا لسەر خۆ پېكدھيت

ونه لسهر روّيي تهردي.

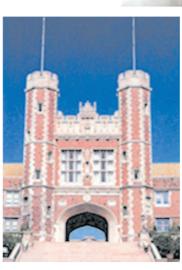

«سقکهبهر» کهڤرهکی دییی تاگرینه کونین بچویکین تیدا پهیدا بوینه ژئهگهری دهرکهتنا گازان ژگرکانا دەمى سار دېن لسەر رۆيى ئەردى .

سقكەبەرى دەست ليدانەكا زقرا ھەى . «ئۆبسىديان» ژی گرکان وی پیکدئینن لسهر رویی ئهردی . گرکان بلەزەكا مەزن سارد دبيت ، كو كەڤر وەكى شويشەيى رەش دىاربېيت . دەمى ئۆبسىديان دشكيت لايين وي تير دبن.

«گرانیت» کەڤرەكى بەربەلاقە پىكدھىت دەمى شلبوویی لسهر خو درکی تهردیدا سار دبیت . پتریا گرانیتی یی پیکهاتیه ژدندکین مهزن ژ «کوارتز» ی و «فیلیسبار»ی و «میگا» ی . ئەف دندكین كانزایان قايم پێكڤه دڤهجهمياينه. گرانيت كريه كهڤرهكێ ب هێز وپتهو ، وبو دهمهکێ درێژ ڤهدکێشيت .

√ كەڤرين ئاگرين چنە؟

◄ گرانیت کهڤرێ ئاگرینه یتریا جاران بوّ ئاقاكرنا ئاقاهيان دهينته بكارئينان .

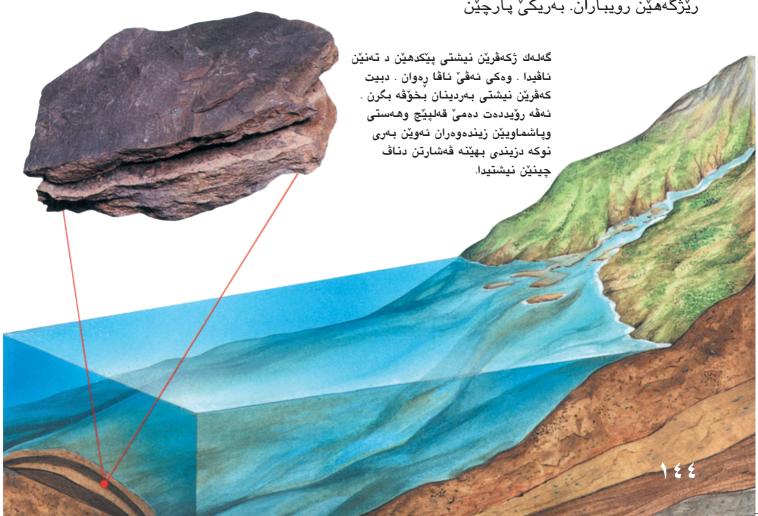

كەڤرىن نىشتى Sedimentary Rock

کەڤر پرت پرت دبن ب کاریگەریا سەقاکاری دا ببنه پارچین بچویك. سەقاکاری لسەر رۆیی ئەردی رۆیددەت ب کاریگەریا جوداهیا پلا گەرمیی وپەستانا ئاڤی دتیکین کەڤرا ورچهین رووهکاندا. پشتی سەقاکاریا کەڤرا وگوهارتنا وان بۆ پارچین بچویك ، پتریا جاران ئەڤ پارچین بچویك ، پتریا جاران ئەڤ پارچین بچویك کرنی ، ولافا وا . بۆ جهین دی وبشیوی چینان دهینه قەگۆهاستن هندهك لسەر هندەكین دی دنیشیین. دەمی رامالین ب ئەگەری ئاڤی رۆیددەت ، بورینا دەمی نیشتی جیگیر دبن ، لبنی جووین ب بورینا دەمی نیشتی جیگیر دبن ، لبنی جووین ئاڤا ورویبار ودهریاچان . پشتی دەمهکی دریژ پهستان دکهڤیته سەر چینین نیشتیان وئیك دگرن و

پتریا نیشتیان ژنیشتنا ئاقا رهوان دروست دبن، لدهمی کیمبوونا لهزاتیا وی، وهکی ئهوا روّیددهت ل ریّرگههیّن رویباران. بهریکی پارچیّن

مەزن ژكەڤران ئەوين پەيدا بوين ژسەقاكاريى دى نیشیین . «کونگلومیرات» جۆرەکە ژکەڤرین نیشتی وهكو قان پارچين قهباره مهزن وي پيكدئينن. دبيت پارچین دناف کونگلومیراتاندا قهباره مهزن بن وهكى حەلانى ، ودبيت دبچويك بن وهكى دندكين فاسۆليا. ل كونگلوميراتاندا پارچه دخړن و دحولينه. پتريا كونگلوميرات دئاڤا تهنكدا پيكدهين. ئاڤ نیشتیین قهبارهی بچویکتر دویرتر قەدگۆھىزىت پاشى دى نىشيىن. «بەرى لىتە» جۆرەكە ژكەقرى ، نىشتىين گەلەك بچووك پىك ئيناينه . «بەرى كسلى» كەڤرى نىشتىيە دندكىن وى گەلەك دېچويكن. و پتريا وى يى پىكھاتيە ژكانزايى كالسيته. پتريا كەڤرين كسلى دزەرياندا پيكدهين. وهندهك جاران ژقهلپيچي گيانهوهرين دهرياي پێڬدهێت . كێم جوٚر ژبهرێ كسلي ددهرياچاندا پێػۮۿێؾ.

▲ کونگلومیرات

له تهقنا هونینی

🛕 بەرى خىزى 🛦 بەرى كسلى

«كەڤرين خيزى» جۆرەكى دىيە ژكەڤرين نىشتى، ئەو رى يىكدھىت ركانزايىن ئەمارى دندكىن خيزى . ب نيزيكي كەڤرين خيزى ب هەميقه دپیکهاتی بن ژکانزا یی کوارتزی.

هندهك كهڤرين خيزى دندكين وان گهلهك دبچویکن و دهست لیّدانا وان دیاردبیت یی حولی یه . وهندهكين دى دندكين وان دزڤرن . ههروهسا

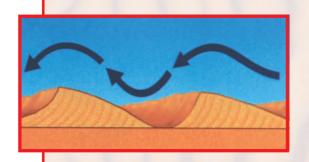
كەڤرين خيزى دئاڤى. ولسەر ھشكاتىي پىكدھين. «تەقنا ھونىنى» جۆرەكە ژكەڤرىن نىشتى ودندكين وان گەلەك دھويرن ھەتا كو ناھينه ديتن ئەگەر ب ھارىكاريا مايكرۆسكوپى نەبىت.

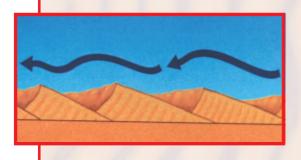
> √ كريارين هاريكاريا ييك ئينانا كەقرىن نىشتى دكەن چنە؟

رۆناھىيەك لسەر بابەتى

كەلەكەبوونا چىنا ھەقدر (لسەر ئىك نزنينا يەكتر

- ١. گەلەك كەقرىن خىزى ساخلەتدارن ب كەلەكەبوونا ھەقدر. ئەقە جۆرى كەقرى دەست ب پىكھاتنى دكەت ، دەمى ھروبا دندكين خيرى بو ئيك ئاراسته بو دهمهكي دريّر پالددهت . دندك دكهڤنه سهرئيّك ههتا دبيته كومهكا گهلهك ليّرْ. كو دندكين خيزى دەست بكەفتنى بكەن ژلايين سەرىقە . ئەف كۆمين خيزيين تەپۆلكين خيزى دبنه چينا ئيكى يا كەڤرى.
 - ٢. ب بورينا دەمى ، دى چينا ئىككى ب گەلەك خىزى ھىتە داپوشین، وناهیلیت ب لقیت . یا بهردهوام خیزی ههلگرتی كۆم دكەت، ودى كەلينين ژيكڤەكەر دناڤبەرا تەپۆلكاندا <u>پركەت .</u>
- ۳. دەمى با ئاراستا خۆ دگوھۆرىت ، چىنەكا نوى پىكدھىت ، وليَّرْيا وي دي هه قدربيت دگهل ليّريا چينا ئيكي . ودگهل بهردهوامیا گوهۆرینا ئاراستى باى ، دى چینين نوى هينه دانان ، لدويڤ لێژيێن جياواز . وژبهر هندێ چينێن کهڤرێن پێکهاتی ژڤان چینێن خیزی ئهو گهوٚرینێن پهیدابوین دئاراستى بايدا دياردكەن.

كەفرىن گوھۆرىMetamorphic Rock

پلا گهرمیا بلندا پهستان بلند شیانین ههین بو گوهورینا دیمهنی که قران و دهستلیدانا وان، وشیانین گوهورینا شیوی وان کانزایین که قر بخوقه دگریت، و که قرین هاتینه گوهورین دبیر زنی که قرین گوهوری دبیت که قرین گوهوری دههر جوره کی دکه قران چیببن، ژئه نجامی توشبوونی ب گهرمی و پهستانی، ههر ژکه قرین نیشتی بگره هه تا گهرمی و پهستانی، ههر ژکه قرین نیشتی بگره هه تا که قرین ئاگرین، یان هه تا ژکه قرین گوهوریین دی. پهستانا پلا گهرمیی ژئه نجامی هوکاری که فتنه سهرئیکا هنده کو چینان لسهر هنده کین دی، یان ب که یدادبیت. «شیست» و «نایس» ژکه قرین گوهورین نهردی پهیدادبیت. «شیست» و «نایس» ژکه قرین گوهورینه، ئه و ژی دگهل پیکهاتنا چیایان دروست دبن. شیست ده یته نیاسین به یاین پیلدار، ئه و ژی به لی دهمی بساناهی بی چینانان ده یته جوداکرن. به لی دهمی بساناهی بی چینانان ده یته جوداکرن. به لی دهمی

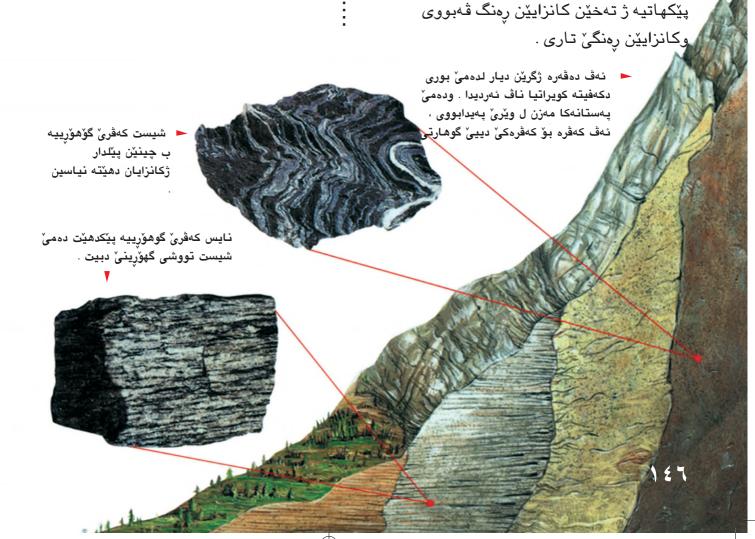
شیست تووشی پلا گهرمیی وپهستانا بلند دبیت

نایس پیکدهیت . نایس دهیته نیاسین کو یی

«مه رمه ی که قره کی دییی گهو رپیه . مه رمه ی پیکده یت ده می به ری کسلی تووشی پلا گهرمی پیکده یت ده می به ری کسلی تووشی پلا گهرمی و په ستانه کا بلند دبیت . مه رمه ی گهو رپیه پیکده یت ده می ته قنا هونینی تووشی په ستانه کا بلند دبیت . و ئه ردواز وه کی ته قنا هونینی ، چینین هه ین . و د به ریدا هاتیه بکارئینان بو د روستکرنا تابلویان نه وی به به روه سا راژیر کین نه ردوازی هنده ک جاران بو هه روه سا راژیر کین نه ردوازی هنده ک جاران بو د اپوشینا بانان ده یت به کارئینان .

«کوارتیزیّت» ژبهری خیزی چیدبیت دهمی دندکیّن خیزی تووشی شلبوونی دبن . رهنگی شیری سپییی سهرکهفتییه دکورتیزیّتی دا. ههروهسا ههبوونا هندهك کانزاییّن دی دبهری خیزییدا وهکی کوارتزی ، رهنگی خولیکی یان پیقازی ددهته کوارتیزیّتی.

✓ چەوا كەقرىن گوھۆرى پىكدھىن؟

پوخته Summary

که قر ژکانزایه کی یان پتر پیکدهین . ئه وژی لدوی قریکا پیکهاتنا وان دهینه پولینکرن . که قرین ئاگرین ، شلبوویی دزکی ئه ردی دا ، یان گرکانین لسهر رویی ئه ردی پیکدئینن، دهمی ساردبن و دجه مسن . و که قرین نیشتی پتریا جاران ژوان پارچین که قرین پیکدهین یین هاتینه پهستان و خولیکدان . لی که قرین گوهوری ، پیکدهین دهمی جورین دییین که قران تووشی گهرمیی و پهستانی دبن .

ييداچوون Review

- ١. كەڤر چنە؟
- ٢. چەوا كەڤر دھينە پۆلينكرن؟
- ٣. دكيژك جۆرى كەڤراندا بەردىن ھەنە؟
- ۵. هزرهکا رهخنهگر: ئهگهر ته که قرهك دیت یی پیکهات بیت ژدندکین بچویك ، چهوا دی زانی ئهو که قری ئاگرینه یان نیشتییه?
- بهرهه قبوون بو ئهزموونی : گرانیت ژکیژك جوری
 که قرانه ؟
 - أ. ژكەڤرين ئاگرينە
 - ب. ژکەڤرين گوھۆرىيە
 - ج. ژکهڤرێن تهخ داره
 - د. ژکهڤرێن نيشتينه

هژمارتن

دهریاچهکی سی رویبار دریزنه تیدا. ههر رویباره نیشتیان پیکدئینیت ب ستویراتیا ئیك سهنتیمیتر دسالهکیدا. ستویراتیا نیشتییان پشتی ده سالان دی چهند بیت؟ ئهگهر کویراتیا دهریاچهی میتهره ک بیت، چهند دهم پیتقییه دا ههمی پرببیت ژنیشتیان؟

پەيوەندىا پەروەردا وەرزشى

فيههلجوونا كهفران

ژیدهران بکاربینه دا پیزانینان بدهست خوقه بینی لدور ئامیرین پیتقی بو قیههلچوونا کهقران ب تهناهی لیستهکی ب بنهمایین سلامهتیی بو وهرزشا قی ههلچوونا کهقران دانه ودیارکه چهوا جورین کهقران کاردکهنه سهر بنهمایین قیههلچوونی .

The Rock Cycle زڤروٚکا کهڤران

ئارمانجا چالاكيئ Activity Purpose

ئەرى تو دزانى دووبارەسازيا قودىكىن ئەلەمنىقمى چەوا چىدبىت؟ پىتتى بارھەلگرا دووبارەسازيى رادبىت ب قەگۆھاستنا قودىكان، قودىك دكەقنە بەر چەند گوھۆرىنەكان بەرى ببيتە بەرھەمىن نوى . دقى چالاكىيىدا دى نموونەكى دروست كەى دا دياركەى چەوا كريارىن سروشتىيىن ئەردى دكارن كەقرا بگوھۆرن.

كەرەستە Materials

- تەنىن بچويك ژوان: شويشەبەركىن ناڤ ئاڤان، موركىن رستكەكى، دراڤىن كانزاى
 - سی پارچین رهنگ جودایین تهقنا دهستکرد
 - دوو سينيين ئەلەمنيۆمى يين چيكرنا شريناهيان.

Activity Procedure پیننگاڤین چالاکیی

- ا تەنىن بچويك نواندنا كانزانه . «كانزا» بچەقىنە دناڤ ھەرسى پارچىن تەقنا دەستكردا . ھەر پارچەكا تەقنى كەڤرەكى ئاگرىنىي جودا ژيين دى يى نوادى .
- وهسا دانه کو ئاف و با سهر سهقاکاریّا «کهڤران» و رامالینا وان کاردکهن و دا بکاری نموونا ڤێ کریارێ چیٚکهی، کهڤرهکێ ژ ڤان ب ههرفینه بوٚ پارچیٚن (نیشتی) و پارچا بیٚخه دناڤ سیٚنیهکێ دا (دهریاچه) (ویٚنه أ).

→ ئەقە رێػﻪ ﻝ ئێﺮﻟﻪﻧﺪﺍ . ئەڨ رێﻜﻪ ﺩﻩﻣێ گڕﮐﺎﻥ ﺑﻠﻪﺯﺍﺗﻴﻪﮐﺎ مەﺯﻥ ﺳﺎﺭﺑﻮﻭﻯ ﻭﭼﻮﻭﻳﻪ ئݵګ پێﮐﻬﺎﺕ . ﺑﺎﺯﻟﺖ ﮊﯼ ﺩﺭﻭﺳﺖ ﺑﻮﻭ . ﻭﺑﺒﻮﺭﻳﻨﺎ ﺳﺎﻵﻥ ئاڨ ﻭﺑﻪﺳﺘﻰ ﺑﻮﻭﻧﻪ ئﻪﮔﻪﺭﯼ ﺳﻪﻗﺎﮐﺎﺭﻳﺎ ﻗﺎﻥ ﮐﻪﻗﺮﺍﻥ ، ئەﻕ ﺳﺘﻮﻳﻨێﻦ ﺟﻮﺍﻧێﻦ ﺷﻪﺵ لا پێګ ئينان .

زفرۆكا كەفرا چىيە؛

What Is the Rock Cycle?

دڤێ وانێ دا دێ ...

🤎 قەكۆلى

چەوا كەڤر دھينە گھۆرين

فيربى

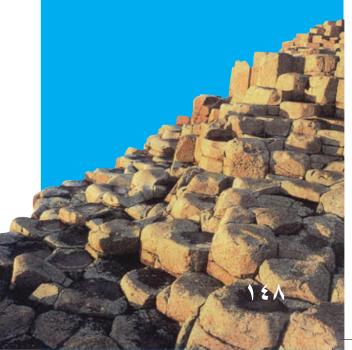
ريْكيْن گهۆرينا كەڤران

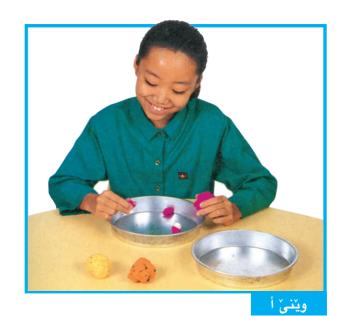
🞉 پەيوەنديا زانستان

کەي

ب بیرکاری وخواندنین کومه لایه تی

- پارچان ژکه قری دووی به رده سه رچینه کا که قری ئیکی .

 پاشی پارچان ژکه قری سیی به رده سه ر پویی چینا دووی .

 هه می چینان پیکقه گریده ، ب بکارئینانا ژیریا سینیا دووی.

 کیژك جوری که قران دبیت ته چیکربیت؟
 - «کەڤرى نىشتى» ناڤبەرا دەستى خۆ پەستانى بىخە سەر دا گەرم بكەى . چ وەل كەڤرى دكەت بەيتە گھۆرىن؟ نوكە چ جۆرى كەڤرايە؟ (وينى ب).

دەرئەنجام بكە Draw Conclusions

- 1. چەوا «كەڤرين» ئاگرين دڤى چالاكييدا ھاتنە گوھۆرين؟
- ۲. چییه دبیت بق سهقاکاری و رامالینی بکهن د کهڤری گهوّریدا؟
- ۳. زانا چهوا کاردکهن: پتریا جاران زانا نموونه کی دروست دکهن دا هاریکاریا وان بکهن لسهر تیگهههشتنا وان کریارین دسروشتیدا روّیددهن . کیژك کریار دپینگاڤا ٤ ڤی چالاکییدا دهستیت ته نواندن؟

قەكۆلىنەكا زيدەتر: پلانا قەكۆلىنەكا بساناھى دانە وبجهبينە بۆ تاقىكرنا قى مگرتىى: دبىت ھەر جۆرەكى كەقران بەيتە گوھۆرىن بۆ جۆرەكى دى . ب رىكا وان كريارىن سروشتى ئەوين دناڤ ئەردىدا دھىنە كرن.

شارەزايين <mark>كريارين</mark> زانستى

ئەگەر تە نموونەك چىكر. پتريا جاران تو دكارى، كريارەكا سروشتى تىبگەھى يا بزەحمەتە تىبيىنى بكەى. وچونكە كەڤر ببورىنا دەمى دھىنە گوھۆرىن، قىجا يا بزەحمەتە ئەو گھۆرىنىت رويداين ببينى.

چەوا كەۋر دھينە گوھۆرين **How Rocks Change**

بناسه–

- ئەو كريارين كەڤران دگوهۆرن
- كەڤر ب بورىنا دەمى چەوا دھينته گوھۆرين بۆ جۆرەكى دى

زاراف

rock cycle زقروکا کهقری

دەربارەي گوھۆرىنا كو چىدبىت د

كەڤرەكيدا رۆيددەت 🔻

كريارين دبنه ئەگەرى گھۆرينى **Processes That Causes Change**

بەردەوام كەقر دھينه گوھۆرين . بەلى گوھۆرين گەلەك لسەر خۆ روويددەن ، وتو نهشینی تیبینیا وان بکهی . دبیت که قر پید قی ب هزاران سالان ههبن دا شينوارين سەقاكاريى ورامالينى دياربكەن . وپارچين تووشى رامالينى بووين دێ پێدڤؠ ب پتر سالان بن دا بهێنه گوهوٚڕين بوٚ کهڤرێن نيشتي.

دوانا ۲ دا تو فیربووی کو پلا گهرمیا بلند وپهستانا بلند شیانا گوهورینا كەقرى يا ھەى . ھندەك جاران پلا گەرميا كەقرى بلند دبيت بۆ پلەكى تيرا هەيە ھەميى شل بكەت . دەمى ئەف كەۋرى شلبوويى سار دبيت ودجەمسىت ، وي گاڤي ئەو يى ھاتيە گوھۆرىن ژكەڤرى گوھۆرى بۆكەڤرى ئاگرىنى . پتريا جاران ، كەڤر پيدڤى ب گەلەك سالانە ھەتا ل كويراتيەكا ئەردىدا بن تيرا ھندى

دیفچوونا تیشکین شین بکه دا فیربی بکهن کو شل ببیت . ل دهسپیککی کهڤر دی ژجورهکی دیارکری بیت ، ودبیت چەند جارەكان بهيته گهۆرين . دچالاكيا بوريدا تە نموونى ئەقى گوھۆرى

چێکر . بەلى گهۆرىن دسروشتىدا پێدڤى ب هزاران سالان هەيە دا چێبيت ، دچەند

دەقىقەكاندا دروست نابىت وەكى ئەوا دنموونىدارۆيداى.فەرە پشكەك ژكەقرى ئىكى بمىنىت پىتتى ھەر گوھۆرىنەكى. ✓ چەوا ساقاكارى كار دكەتە سەر كەڤران؟

> دەمىٰ گركان زى سار دبيت ، ودجەمسىت لسەر رۆيىٰ ئەردى بازلت پيكدهينت. بازلت ژكهڤرين ئاگرين ههميا بهربهالاڤتره لسەر رۆيى ئەردى .

> > ههتا حولى وگروڤر دبن .

پارچین بازلتی ئەوین تووشی سەقاكاریی بووین با و باران قەدگۆھيزنە ناق رويبارى . ورويبار قان پارچان بۆ ژيريا جووا خو قەدگوهيزيت . ودەمى پارچە دهينه قەگۆھاستن ھندەك ب ھندەكين دى دكەڤن . و وەسا لسەر خوّ لايين تيڙين قان پارچان دهينه خركرن

> رەھين داروباران دبنه ئەگەرى سەقاكاريا بازلتى . دناڤ گهشا وي ودرير بووني دبازلتی دا وپرت پرت کرنا وی ، ههروهسا باران وچيبوونا بهستى وشلبوونا وى دبنه ئەگەرى سەقاكاريا بازلتى وپرت پرت بوون

زڤروٚکا کهڤرا The Rock Cycle

وينني هيلكاريي لخواري ، دلايهري بهرامبهردا دياردكەت، ئەو گھۆرىنىن بى دوماھى دكەقراندا، دبێژنێ <mark>زڤروٚکا کەڤرى</mark> ئەوا بەرى نهوٚ تە خواندى . تيبيني بكه كو گەلەك ژتيشكان بەرى تە ددەنە ھەر جۆرەكى كەقران . وئەقە ژى دىاردكەتن كو پتر ژرێکهکێ يا ههى دناڤ زڤروٚکا کهڤريدا . ددەمى قەگۆھاستنا كەڤران دناڤ زڤرۆكا كەڤراندا رۆيددەت ، ئەو ماددين ژى پىكھاتى جار بۆ جارى بكاردئينيت . تەماشاي وينني هيلكاري بكه . هەولىدە بۆ قەدىتنا ئەو جهى كەقرلى دهىنە

> دبیت پهستان وگهرمی کهڤری گوهۆرى يى كوارتزيتى بگهۆرن بۆ

> > كوارتيزيت

پەستاندن وتىبىنىا وان كەڤران بكە ئەوىن تووشى سهقاکاریی دبن و پاشی نیشتیین وانا هه قد و دگرن. دیسان تیبینی بکه کا ئه و که قرین تووشی پهستاني و گهرميي دبن دبيت لکيفه بن . ودهمي تو رادبی ب قەكۆلىنا ويننى ھىلكارى ، بلا د ھزرا تە بیت کو ههمی کریار پیدقی دهمهکی گهلهك دریّژن هەتا رۆيبدەن.

✓ چەوا دېيت كەڤرى گوھۆرى بهيتە گۆھارتن بۆ كەقرەكى دىيى گوهۆرى؟

كەقرەكى دىيى گوھۆرى

كەقرىن گھۆرى

ئەگەر كەڤرى خىزى ب كارىگەريا پەستانى وگەرمىيى ھاتە گوھۆرىن ، كەقرى گوھۆرى پێڬدهێت دبێڗنێ ڬوارتيزيت .

> دگهرمای و پهستانهکا بلند دا كەڤرى ئەندىزىت شلدبىت، وشلبوويى پيك دئينيت. ودهمي شلبوویی دجهمسیت ، کهڤرینن ئاگرىنىن نوى پىكدئىنن .

كواتيزيّت تووشى سەقاكاريى دبيت

وماددين نيشتى پيكدئينيت . ئاڤ وبا

ينك بهين .

نیشتیان دنیشینن دا کهڤریٚن نیشتیییٚن نوی

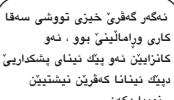
سەقاكاريا كەڤرى ئەندىزىتى دبىتە ئەگەرى پێکهاتنا نيشتيان . ئەو نیشتی دکهقنه ژیر پەستانى ، ودى ئىك و دوو گرن ودی که قرین نیشتی پيك ئينن .

> رەنگە ئەندىزىت ب كاريگەريا پەستانى وگەرمىي بهينته گوهۆرين ، دا كەڤرينن گوهۆرى پىك بىنىت .

پهستان و گهرمی دبنه ئەگەرى شلبوونا كوارتىزىتى، ودي شلبوويي پيکهيت. دەمى شلبوويى سارد دبيت ودجهمسيت ، كەڤرينن ئاگرين يێػدهێن .

كەڤرى خيزى

كەقرىن نیشتی

> ئەگەر پلا گەرمى وپەستان بلندببیت ، دی کهڤری خیزی شل بیت وشلبوویی پیک ئینیت . دەمى شلبوويى دجەمسىت ، كەقرەكى ئاگرين يى نوى پيك

يوخته Summary

كەڤر ژجۆرەكى دھێتە گھۆرين بۆ جۆرەكى دى درڤروٚكا كەڤرىدا . ھندەك ژ كرياران درڤروٚكا كەڤرىدا: سهقا كارى ورامالين وشلبوون وههقدو گرتن وكهفتنا لژێر پەستانى .

پيداچوون Review

- زڤروٚكا كەڤرى چىيە؟
- ۲. رۆلى قۆلكانان دزقرۆكا كەڤرىدا چىيە؟
- ۳. چییه کهڤری دگوهۆریت بۆ کەڤرێ گهۆری؟
- ٤. هزره کا ره خنه گر : چهوا که قری خیزی دهیته گوهۆرىن بۆ كەقرەكى دىى خىزى؟
- ه. بهرهه قبوون بق ئهزمووني : چييه کريارا گهوٚريني گور دكەت ، ژكەۋرى ئاگرىن بۆ كەۋرى نىشتى؟ أ. گەرمى
 - ب. پەستان
 - ج. شلبوون
 - د. سەقاكارى

نويدا دكهن .

پەيوەنديا بىركارى

شروقهكرنا پرسهكي

ستويراتيا چينهكا كەڤرى نيشتى دگەھيتە ۵ میتهران . ئهو چین د بهری یا نیشتی ب تێكرايا ١ سەنتىمىتەر دساللەكىدا . چەند سالاً قەكىشانە ھەتا ئەو چىن پىكھاتى؟

كەرەستىن ئاقاكرنى

ژیدهرا بکاربینه بن زانینا ئهگهری زور بكارئينانا هندهك جۆرين كەڤران ، كو كەرەستە بن بۆ ئاقاكرنى دباژىرى تەدا . بەلاقوكەكا ديوارى ئامادەبكە تىدا ئەوا تو فيربووى ديار بكه.

پشکا

7

پيداچوون وبهرههڤبوون بوٚ ئهزموونيّ Review and Test Preparation

ييداچوونا زاراڤان Vocabulary Review

قان زاراقین لخواری هاتین بکاربینه بو تهمامکرنا رستین ۱ ههتا ۹ . ئه و ژمارا لاپهری یا توّمارکری دناقبهرا (۱۳۱–۱۰۲) نیشا ته ددهت جهی ههبوونا پیزانینان . ئهوین دبیت تو پیدقی بی د پشکیدا .

کانزا (۱۳۲)

شوین سیرکاندن (۱۳۷)

بریقهدان (تهیسین) (۱۳۷)

یتهوی (۱۳۷)

كەڤر (١٤٢)

كەڤرين ئاگرين (١٤٢)

كەڤرين نيشتى (١٤٤)

كەڤرىن گوھۆرى (١٤٦)

زڤروٚکا کهڤری (۱۵۲)

۱. ماددی سروشتیی پتهوی نهزیندی ، ئهوی گهردین وی دریکخستی لدویف شیوهیهکی دبیژنی ______

- ۲. _____ ژئێك كانزا يان زێدەتر پێك دهێت.
 - ۳. كەڤرى كسلى شيومكە ژ
- ئه دووباره کرنه بۆگوهۆرىنا
 کەڤرى ژجۆرەكى بۆ جۆرەكى دى ببورىنا دەمى .
- فهورین دهیته گوهورین به کاریگهریا گهرمی ویهستانی .

 - ۷. رەنگى ھويركى ئەوى ژلىكخشاندنا كانزايەكى
 لسەر پارچەكا زڤر ژفەرفىرىى سپى دمىنىت.
 دېێژنى ________
 - ۸. ــــــئیکه ژ تایبهتمهندیین کانزایان. وهسفا
 ریکا قهدانا رؤناهیی دکهت ژ رویی کانزایی .
 - ٩. شیانا کانزای لسهر بهرهنگاریا سیرکاندنی دبیّژنی ______.

پیکقه گریدانا چهمکان Connect Concepts

پهیقین لخواری هاتین د جهی گونجای دا لسهر نهخشی چهمکان دانه.

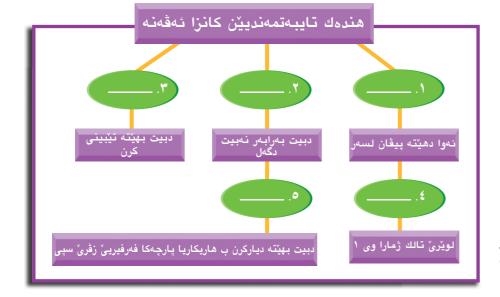
رەنگ

بريقهدان

يتەوى

شوین سیرکاندن

پیقەرى «موهیس» بۆ پتەويى

دلنيا بوون ژتيكهههشتني

Check Understanding

پیتا ههلبژارتیا گونجای بنقیسه

١. كەڤر لسەر شێوئ تەخان ژپارچێن بچويك

أ. كەڤرى نىشتى ج. كەڤرى ئاگرىن
 ب. كانزا د. كەڤرى گوھۆرى

۲. پیقهری «موهیس» دهیته بکارئینان بو

أ. رەنگىّ كانزا*ى*

ب. بریقهدانا کانزای

ج. شوین سیرکاندنا کانزای

د. پتهویا کانزای

۳. ئەگەر تە كانزايەك وەسفكر كو يى بريقەدارە تو

وهسفا ____دکهی.

أ. شوين سيركاندني ج. پتهويي

ب. بریقهدانی د. رهنگی

کەڤرێ ھاتيە گوھارتن ژئەنجامێ پەستانێ

وگەرمىيى دېيىرنى _____

أ. كەۋرەكى نىشتى ج. ئەلماس

ب. كەڤرەكى گوھۆر*ى* د. كوارتز

کیژك ژڤان كانزایان پتهوتره لدویڤ پیڤهرێ
 «موهیس» یێ پتهویێ؟

أ. تالك ج. ئەلماس

ب. کسل **د**. کوارتز

آ. کەڤر دھێته گوھۆرين دگەل بورينا دەمى
 ژجۆرەكى بۆ ئێكێ دى . دبێژنه ڤێ كريارێ

أ. گوهۆرپنا جۆرى ج. سەقا كارى

ب. زڤروٚکا کهڤری د. شلبوون

٧. ئەو گەردىن دناق كانزاياندا شيوين رىكخستى

پێك دئينيت دبێڗٛنێ _____

أ. كريستال ج. كونگلۆميرات

ب. چین د. سهدهف

پیداچوونا شارهزایین کریارین زانستی

Process Skills Review

 ۱.ب پاڵپشتیا نموونێ ئهوا ته دروست کری بۆ زڤروٚکا کهڤری ، ئهوا ل «کهڤری» روٚیددهت بیٚژه ئهگهر ته گهرمکر ههتا شلبوونێ .

۲. بوچى زانا كانزايان پۆلين دكەن؟

٣.زانا چەوا كەڤران پۆلىن دكەن؟

هزرهكا رهخنهگر

Check Understanding

١. چەوا كەقرى گوھۆرى دھێتە گوھۆرىن بۆ كەقرىئاگرىن؟

۲.وهسفا رێرهوا کهڤرهکێ بکه دناڤ زڤڕوٚکا کهڤری دا .

هه لسه نگاندنا بجهئینانی

Performonce Assessment

ئەنجامدانا تاقىكرنان بۆ كانزايان

هاوکاریی دگهل هه قاله کی خو بکه . هاوینه کا دهستی یا مه زنکه ربکاربینه ، و ب هویری ته ماشای پینج نموونین ژکانزایان بکه . خشته کی دانه تیدا هه می تایبه تمه ندیین هه رکانزایه کی دیاربکه ت . بیژه چه وا تو رابووی ب تاقیکرنا هه رئیك ژتایبه تمه ندیین وی .

چالاکی بو مال یان بو قوتابخانی

چێڮڔڹٳ پێڸێڹ بيڤهڶهرزێ

چەوالقىناتىخىن ئەردى دى بنە ئەگەرى دروستبوونا پىلان؟

كەرەستە

- سینیکه کیا چیکرنا شریناهیان ۲۰×۳۰سهنتیمیتهر
 - بەرچاڤكێن پاراستنى
 - ئاڤ 🔹 كەڤچكەك
 - رەنگكەرىٰ خۆراكى پارچەك ژپولسترىنى
 - کاغهزا حولی کرنی (زمپاره) نویسهرهکی تاری

پيننگاڤين چالاکيي

- هشیاریه
 بکه بهر خق . سینیی ههتا نیقی ئاقی بکی . هنده یه چپکین رونگکهری خوراکی بکه سهر ئاقا
 - ناڤ سێنيێ، كەڤچكى بكاربينە بۆ تێكەلكرنا ڕەنگكەرێ خۆراكى دناڤ ئاڤێدا.

- کاغهزا حولیکرنی لسهر لایی دریژ وتهنکی ههر پارچهکا پولسترینی بنیسینه . پارچین پولسترینی بکه دناف ئافیدا ، ههر دووکان پیکفه پالده ، وهسا بیت ب لایین کاغهزا حولیکرنیفه بکهفن .
 - بلهز ههردوو پارچان ئێکێ لسهر درێڗيا يێ دى بحليسينه، ب دوو ئاراستێن پێچهوانه.
- تێبینیا ئهوال ئاڤێ روٚیددهت ل دهوبهرێن ههردوو پارچان بکه.

دەرئەنجام بكە

چەوا دى نموونى كريارا سەقاكارىي

دروست کهی ب بکارئینانا تهباشیری،؟

بدەست خۆڤە بىنى .

دى چ رۆيددەت ئەگەر تە ھەردوو پارچە لسەر ئىكتر لقاندن؟ لايەنىن وەكھەقىى ، دناقبەرا ئەقى نموونى وتىخىن لقوك دماوى بىقەلەرزەكا ئەردى دا بىرد.

■ ئاڤ

سەقاكاريا كەڤرى

كەرەستە

- دوو پارچێن تهباشيرێ
- ئامانەكى پلاستىكى دگەل دەرقانكى پارزىنك

پينگاڤين چالاکيي

هەر پارچەكا تەباشىرى بكە سى پارچە . ھەمى پارچىن تەباشىرى ژبلى ئىكى بكە دناڤ ئامانىدا .

بهراوردیی دناقبه را پارچین ته باشیرا مایی دناق دپارزینکی دا وپارچا ته باشیرا ته دایه لایه کی بکه . چ روّیدا؟ بوچی؟ به راوردیی بکه دناقبه را ئه قی نموونی وکه قرین راسته قینه یین تووشی سه قاکاریی و رامالینی بووین . ب چ دوه کهه قن؟ و ب د ژیك جودانه؟

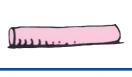
تاقي بكه ئاماني ههتا تهباشير بن ئاف دبيت .

دەرقانكى باش بگرە . بۆ ماوى ٥ خولەكان

بشلقینه ب مهرهما سهقاکاریا تهباشیری .

ت ناقی بریژه دپارزینکی دا دا پارچین تهباشیری

پيناسه

پتهوی شیانا کانزاییه لسهر بهرهنگاریا سریکاندنی (۱۳۷)

پیشهنگی جیهانا وان زیندهوهران یین پتریا وان ژئیك خانه پیك هاتین وناقك دناف بیت (٤١)

پهردا خانی پهرده کا ته نکه ئه وال دهوری خانی وههمی پارچین خانی ژئیك و دوو دپاریزیت (۲۰)

پووشهر ئه و چینا پتر ستویره وئیکسه ردکه قیته لبن تیفکلی ئه ردی دا (۱۱٦)

ت

تايبه تمهنديا ده لأندنى به لا قبوونا ئاقى وماددين تيدا حهلياينه دناڤ پهردا خانيدا (۲۲)

تۆرا خۆراكى ئەو پەيوەندىيە دناڤبەرا گەلەك زنجىرين خۆراكىين ژينگەھى دا (٦٨)

تیك: ئەو ژى شكەستنە دتیفكلى ئەردیدا كەڤر ب دریژاهیا وى دلڤن (۱۲٤)

تیخ پارچین گهلهك مهزنن. ب پیقانا کیشوهرانه. ژتیفکلی ئهردی ویشکا ب سهرقهیا پووشهرییه (۱۱۸)

تیفکلی ئەردى ئە چىنى دەرقەيا ئەردى يە . وكەقرىن بنى زەرياى وكىشوەران بخۇقە دگرىت. (١١٦)

5

جۆر كۆما پۆلىنكرنا بچويكه (٢٤)

E

چەقى ب سەرقەيى پىقەلەرزى ئەو خالەئەوا دكەقىتە لسەر رويى ئەردى وئەوا راستەوخۆ بلندتر بوو لسەر تىشكۆيى (١٢٥) j

ئەندام شانەنە پێػڤه كاردكەن بۆ ب جهئينانا فرمانەكى دياركرى (۲٤)

ب

به لا قبوون نه و کریاره نه وا تیدا گه له که مادده دچنه دناف خانی دا و ژی دهردکه قن (۲۲)

بیقه اله رزینه دتیفکلی ئه ردیدا (۱۲۴)

بالند برپرهدارن لهشی وان ب پهرایی داپوشیه (۲۶) برپرهدار گیانهوهرن برپرا پشتی یا ههی (۲۶)

بئ بربره نه (٤٧) عيانهوهرن بي بربره نه (٤٧)

بریقهدان شیّوی سهرقهیی روّیی کانزایه ژئهنجامی قهدانا روّناهیی لسهر (۱۳۷)

بەرخۆر زیندەوەرەكە دكۆمەلگەھەكا زیندیدا پیدقیه خۆراكى بخوت دا (بژیت) وزا پیدقى بدەست خۆقە بینیت (۲٦)

بهره ئه و جهی دو و بارستایین هه وایی یین گهرمی ژئیک جودا لی دگه هنه ئیک (۱۹۸)

بهرههمهینه رزینده وهرهکه خوّراکی خوّ بخوّ دروست دکهت (۱۹)

پ

پەنگاندنا گەرمىي گەرمكرنا ئەردى يە ب ئەگەرا پۆلىنكرن ژێك جودا كرنا تشتانە ب كارئينانا كۆمەكا تايبەتمەندىيان (٤٠)

پیشبرکی بهریکانه که دناقبه را زینده و مراندا لسه ر داهاتین سنووردار دسیسته مه کی ژینگه هیدا (۷٤)

خ

خانه ته و یه کا بنچینه بیا پیکهاتیا هه می گیاندارین زیندی و فرمانین وانه (۱۸)

خشۆك گيانەوەرن لەشى وان يى داپووشىيە ب پىستەكى ھشكى پىلەكدار (٤٦)

١

دەزگا چەند ئەندامن پىكىقە كاردكەن بىق ب جھ ئىنانا فرمانەكى سنووردار (٢٤)

ده قهرا ئاو ههوای ئه و ده قهره ئه وا تیدا شیوازین پلا گهرمی وبارینی وبرا روناهیی یا روزی، یا سالانه د وه هه قبن (۹۲)

ده قهرا نیزیکی کهناری ئه و ده قه را دکه قیته پشت پیلاین تیکچووی . وئه و دریز دبن هه تا جهی کویراتیا ئاقی دگه هیته نیزیك ۱۸۰ میته ران (۱۰۳)

ده قهرا زهریای نه قده ده قهره پتریا ناقا زهریای بخوقه دگریت . و ناف دقی ده قهریدا گهله یا کویره . به لی پتریا زینده و مران لنیزیکی سهر رویی دژین (۱۰۳) ده قهرا هه لکیشان و داکیشانی نه و ده قهره نه و اهماکشان و داکشان و پیل قویته کی به رده و ام ژئوکسجینی و ماددین خوراکی بی زینده و مران دابین دکه ن (۱۰۳)

٦

رهگهن کوما پولینکرنیه بهری کوما بچویکه (۲۶)

رووهکین نهبوریچکهدار رووهکن بوریك تیدا نینن(۵۶)

رووهکین بوریچکهدار رووهکن بوریکین تیدا ههین (۲۰)

رهوشتی فیربوونی رهوشتی گیانهوهریه ژدایك

وبابین خو فیردبیت (۷۸)

رەوشتى خۆرسكى رەوشتەكە زىندەوەرى رەچەلەك دكەت (٧٨)

پ-۲

ز

زنجیرا خوراکی ئەو ریکن ئەوین زیندەوەر پی دگەهنه ئیك پالپشت ب ئەوا دخون (۱۷)

زڤروٚکا کهڤری ئه و کریارا لسه ر خوّیه ئه وا که ڤر تیدا دهیّته گوهوٚرین ژجوٚره کی بوٚ جوٚره کی دی (۲۵۲)

m

سایتۆپلازم ماددهکی شله گهلهك ماددیّن کیمیاییّن تیدا و شیانی ددهته خانی بو بجهئینانا فرمانیّن وی (۲۱)

سهرهتایی شاهنشینا زیندهوهرین ژئیک خانه پیک هاتین و د بینی ناقک (۱)

سیکلدانوچک کویسکین بچویکین ههواینه ل دویماهیکا مولوولین سیهاندانه (۳۰)

سيزموگراڤ ئامێرهکه بێ تێمارکرنا پێلێن بیڤهلهرزێ (۱۲۲)

ستویی قوّلکانی کونهکا که قرییه ئه وا شلبووی تیدا به رهف رویی ئه ردی دهر دپه ریت (۱۲۷)

m

شانه چهند خانهنه پێکڤه کاردکهن بێ بجه ئينانا فرمانهکێ ديارکری (۲٤)

شلبوویی نهو که قری شلبووییه دناف نهردیدا (۱۲۷) شیکه به به به به به به شانین زینده وه رین دی پرت پرت دکه ت (۲۷)

شوین سیریکاندن رهنگی وی هویرکی کانزایه ب ب جه دهیّلیت لدهمی لیّك خشاندنا وی دگهل پارچه کا نه حویلیکری ژفهیفیریی سپی (۱۳۷)

شاهنشین یه کا مهزنه ئه وا تیدا زینده وهر دهینه پولینکرن (٤١)

ڦ

قهبریای ئەق رەوشتە دھێتە گھۆرین لسەر كۆمەكا زیندەوەران دەمێ ئەندامێ دویماھیكێ ژكۆمێ دمریت. وجۆرێ وی هەتا هەتایێ ژناڤدچیت (۸۳)

قۆلكان چيايەكە پێك دهێت دەمێ كەڤرێ شلبوويێ سۆربوى گەرم دكەلشتەكێ دا بو ڕويێ ئەردى دهێته پالدان (۱۲۷)

گ

گهفلیکری ب قهبریانی نه ف رهوشته ده یقته گوتن بی وی کوما زینده وه ران نهوین هر مارا وان دکیم و دبیت قهبریین نهگه رچ بو نه هیته کرن بی رزگار کرنا وان (۸۳) گرکان که قری شلبووییه نه وی دگه هیته سه ر رویی نهردی (۱۲۷)

٤

که پوو زینده وه رن ب پووه کانقه دچن . به لی خوراکی خوراکی خور بخو دروست ناکه ن . ونموونا وان کارکه (۱۶)

کاکلک تهپه کا چربوویه دکه قیته دناف ئهردیدا. پتریا جاران یا پیکهاتیه ژدوو کانزایان ئه و ژی ئاسن (۱۱٦) نیکلو

کانزا مادده کی پته وه دسروشتیدا خودان تهنولکین ریکخستینه لدویف شیوازه کی دووباره کری (۱۳۲)

که قر مادده که یی پیکهاتیه ژکانزایه کی یان پتر (۱۴۲) که قرین ئاگرین جوّره که ژکه قران پیک دهیت دهمی که قری شلبووی ره ق دبیت (۱۴۲)

كهڤرين نيشتى جۆرەكە ژكەڤران پيك دهيت دەمى چينين نيشتبووى پەستانى لسەر ئيك دكەن وپيكڤه دمينن (١٤٤)

كۆئەندام ئەندامن پێكڤه كاردكەن بۆ ب جهئينانا فرمانەكى دياركرى (٢٤)

که قرین گوهوری جوّره کی وان که قرانه نه ویّن هاتینه گهوّرین ب کردارا گهرمی و په ستانی . به لی نیکجاری نه شلبوون (۲۶۱)

٩

مولوولین خوینی لوولین خوینینه زور دبچویکن (۲۹)

مهمیله زیدههینه قیت دبن دناف دیوارکین ریفیکین زراقدا (۳۱)

ماسی برپرودارن ژیانا خو دئاقیدا دبنه سهر (۲۶) مهمکدار گیانهوهرن ب موی د داپووشینه . وشیری ددهنه تیشکین خو (۲۶)

ن

ناقك (دۆخانى) ئەو تەنۆلكىن زالدىن لسەر ھەمى فرمانىن خانى (۲۰)

نهفرون بۆرىكن دناڤ گولچىسكاندا ئاڤ ويوريا ژخوينى دچنه دناقدا (٣٢)

<u>A</u>

ههرهما وزی برا وزا بهرهه قبووی بن قه گوهاستنی ژئاراسته کی دیار کری دزنجیرا خوراکیدا بن وی ئاستی لدوی قدا دهیت (۷۰)

هەرىخما زىندەى سىستەمەكى ژىنگەھىى بەرفرەھە (٩٢)

هشکئاڤی گیانهوهرن لهشی وان یی داپووشی یه ب پیسته کی شههدار بینی تیفکل وپیله کن (۲۶)

هاوژیانی پهیوهندییا بهردهوامه دناقبهرا چهند جوّریّن جوداییّن زیندهوهران (۷۷)